

Przegląd Polsko-Polonijny
18/2023

Półrocznik

Polonia
JOURNAL

Semiannual

Bielsko-Biała, 2023

Rada Wydawnicza:

Jerzy Dec – redaktor naczelny

Elżbieta Jaszczurowska – konsultant i tłumacz języka angielskiego

Michał Śleziak – asystent wydawniczy

Marzena Naglik – sekretarz, asystent wydawcy

Tomasz Sekunda – layout i skład (www.wydawnictwoscriptum.pl)

Rada Naukowa:

Janina Falkowska (Bielsko-Biała, Polska) – przewodniczący Rady Naukowej,

Anny Atanassova (Błagowgrad, Bułgaria), Ewa Borkowska (Gliwice, Polska),

Elżbieta Chrzanowska-Kluczeńska (Kraków, Polska), Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Kielce, Polska),

Anzor Devadze (Batumi, Gruzja), John Anthony Dee (Melbourne, Australia),

Francisco Fernández Adarve (Granada, Hiszpania), Keiki Fujita (Tokio, Japonia),

Suren Gevorgyan (Erywań, Armenia), Roger Gilabert Guerrero (Barcelona, Hiszpania),

Lubomir Hampl (Katowice, Polska), Marek Jabłoński (Chorzów, Polska),

Czesław Karkowski (Nowy York, USA), Iwona Klóska (Bielsko-Biała, Polska),

Vyara Kyurova (Błagowgrad, Bułgaria), Elżbieta Mańczak-Wohlfeld (Kraków, Polska),

Wacław Osadnik (Edmonton, Kanada), Yuriy Pachkovskyy (Lwów, Ukraina),

Danuta Piątkowska (Nowy York, USA), Wiesława Piątkowska-Stepaniak (Opole, Polska),

Sabina Sanetra-Półgrabi (Kraków, Polska), Eva Sikorova (Karwina, Czechy),

Gabriele Simoncini (Rzym, Włochy), Ewa Stachura (Bielsko-Biała, Polska),

Monika Štrbova (Nitra, Słowacja), Marek S. Szczepański (Katowice, Polska),

Marek Szczerbiński (Gorzów Wielkopolski, Polska), Wojciech Werpachowski (Warszawa, Polska)

Redakcja tomu: Monika Mačkinová

Projekt okładki: Katarzyna Kośmider

Koncepcja okładki: Jerzy Dec

Ilustracja na okładce: „Poland Country Flag Turning Page” autorstwa gubh83/fotolia

Czasopismo recenzowane

Wydawca:

Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna

ul. gen. Wł. Sikorskiego 4,

43-300 Bielsko-Biała,

tel. 33 81 65 170

e-mail: wseh@wseh.pl

ISSN: 2083-3121

© Copyright by Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała 2023

SPIS TREŚCI / CONTENT

Od Redakcji	5
From the Editor	11
 PaedDr. Lucie Zormanová, Ph.D. Poskytování vzdělání dětem předškolního věku se speciálními vzdělávacími potřebami v Polsku Zapewnienie edukacji dzieciom w wieku przedszkolnym ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w Polsce Provision of education for preschool children with special educational needs in Poland	 17
Šárka Čípová Mindful Koučink pro duševní zdraví Mindful Coaching for Mental Health Mindful Coaching dla zdrowia psychicznego	 45
PhDr. Mgr. Pavla Gilíková Manipulace v práci sociálního pracovníka Manipulacja w pracy pracownika socjalnego Manipulation in the work of a social worker	 69
PhDr. Mgr. Iva Holeková, PhD., PhDr. Mgr. Hana Němečková, Ph.D. Jak walczyć z wypaleniem zawodowym nauczycieli How to combat teacher's burnout	 93

doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.	
Pohľad sociálnej práce na rodinu v sociálno-ekonomickom systéme súčasnej spoločnosti	
A social work perspective on the family in the social and economic system of the community	
Perspektywa pracy socjalnej nad rodziną w systemie społeczno-gospodarczym społeczności	105
doc. ThLic. Mgr. Peter Laca, PhD.	
Možnosti sociálnej práce pri riešení chudoby	
Możliwości pracy społecznej w rozwiązywaniu ubóstwa	
Possibilities of social work in solving poverty	119
doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.	
Recipročná komparácia vedných disciplín sociálnej práce a sociálnej pedagogiky	
Reciprocal Comparison of the Disciplines of Social Work and Social Pedagogy	
Wzajemne porównanie dyscyplin pracy socjalnej i pedagogiki społecznej	137
doc. PhDr. Jiří Tůma, Ph.D., PhDr. Zuzana Kornatovská, Ph.D., DiS.	
dr hab. Barbara Nowak, prof. UP	
Propojení sociální práce a pedagogiky volného času	
Connecting social work and free time pedagogy	
Łączenie pracy socjalnej i pedagogiki czasu wolnego	153
Mgr. Pavla Valentová, DiS., MBA, doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.	
PhDr. Melinda Čakarová	
Sociální pracovník v paliativní a hospicové péči	
Social worker in palliative and hospice care	
Pracownik socjalny w opiece paliatywnej i hospicyjnej	165

OD REDAKCJI

„Teoria pozostanie teorią, chyba że podejmiemy działania”.

Jan Amos Komenský

Szanowni Państwo,

po raz kolejny spotykamy się z nowym numerem POLONIA JOURNAL. Także i tym razem w redakcji zastanawialiśmy się nad tym, jakie treści mu nadamy. I musimy przyznać, że nie wahaliśmy się długo. Chcieliśmy poznać opinię różnych fachowców, na temat w zasadzie dwóch różnych zawodów, które są od siebie odległe, a jednak niezwykle bliskie - spojrzenie pracownika socjalnego i pedagoga. Uważamy, że multidyscyplinarne spojrzenie na te zawody obejmuje różne aspekty i dyscypliny, które wpływają na ich pracę i podejście do jednostek i społeczności. Obie profesje koncentrują się na wspieraniu i rozwijaniu człowieka, ale z różnych perspektyw.

Pracownicy socjalni często wykorzystują teorie i techniki psychologiczne w celu zrozumienia indywidualnych zachowań i zapewnienia wsparcia w trudnych sytuacjach. Pracownicy socjalni zajmują się takimi kwestiami jak ubóstwo, dyskryminacja i dynamika rodziny. Pracownicy socjalni muszą rozumieć prawne aspekty ochrony klienta i systemu zabezpieczenia społecznego.

Podstawą pracy nauczyciela jest znajomość teorii i metod kształcenia. Nauczyciele koncentrują się na rozwijaniu umiejętności i wiedzy

uczniów. Nauczyciele muszą rozumieć etapy rozwoju dzieci i młodzieży, aby skutecznie dostosowywać instrukcje. Nauczyciele muszą również rozumieć kontekst społeczny i kulturowy, w którym żyją uczniowie. Obejmuje to takie czynniki, jak pochodzenie rodzinne, status społeczno-ekonomiczny i wpływ społeczności. Wreszcie, nauczyciele często pracują z dziećmi o specjalnych potrzebach, co wymaga znajomości konkretnych metod i podejść.

Pedagog i pracownik socjalny mają punkty styczne; nie są odizolowanymi wyspami na świecie. Dlatego chcielibyśmy przedstawić Państwu autorów, którzy pracują nad tym zagadnieniem.

Lucie Zormanová w swoim artykule zatytułowanym *Zapewnienie edukacji dzieciom w wieku przedszkolnym z specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w Polsce* koncentruje się na ważnej i aktualnej kwestii edukacji dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w Polsce i przedstawia szczegółową analizę różnych typów przedszkoli, do których uczęszczają te dzieci.

Artykuł Šarki Čípovej zatytułowany *Mindful Coaching dla zdrowia psychicznego* jest przeznaczony dla pracowników zawodów pomocniczych. Koncentruje się na kluczowej kwestii opieki nad zdrowiem psychicznym i korzyściach płynących z uważności. Autorka stara się przekazać informacje o tym, w jaki sposób uważność może przyczynić się do lepszego zdrowia psychicznego, samoopieki i życzliwszego stosunku do samego siebie, co wciąż jest często zaniedbywane w naszej kulturze wydajności.

Pavla Gilíková w swoim artykule *Manipulacja w pracy pracownika socjalnego* koncentruje się na ważnym i aktualnym temacie manipulacji jako sposobie komunikacji w pracy socjalnej. Autorka stara się rzucić światło na to, w jaki sposób pracownicy socjalni mogą wykorzystywać manipulację w swoich interakcjach z klientami, zarówno teoretycznie, jak i praktycznie.

Artykuł autorstwa Holekovej Ivy i Hany Němečkové zatytułowany *Jak walczyć z wypaleniem zawodowym nauczycieli* poświęcony jest syndromowi wypalenia zawodowego u nauczycieli. Warunki pracy nauczycieli są również kształtowane przez kierownictwo szkoły, kadre nauczycielską, rodziców, uczniów, zaplecze techniczne i inne okoliczności. Wszystkie te czynniki wpływają na ryzyko wystąpienia syndromu wypalenia zawodowego, a nauczyciele mają nad nimi ograniczoną kontrolę. Życie prywatne nauczycieli również odgrywa rolę w ich odporności na problemy zawodowe i gotowości do radzenia sobie z nimi.

Autor Slavomír Laca przedstawia artykuł *Perspektywa pracy socjalnej nad rodziną w systemie społeczno-gospodarczym społeczności*. Ten tekst dotyczy kluczowego tematu stabilności i funkcjonalności współczesnej klasy im, w kontekście systemu społeczno-gospodarczego. Autor wskazuje, w jaki sposób zewnętrzne warunki społeczne wpływają na wartości rodzinne i zdolność rodzin do zaspokajania podstawowych potrzeb swoich członków, co jest obecnie bardzo aktualnym i ważnym tematem.

Artykuł zatytułowany *Możliwości pracy społecznej w rozwiązywaniu ubóstwa* autorstwa Petera Lacy dotyczy ubóstwa jako poważnego zjawiska społeczno-patologicznego, które ma negatywny wpływ zarówno na jednostki, jak i na całe społeczeństwo. Autor koncentruje się na definicji ubóstwa na Słowacji, jego pomiarze w Unii Europejskiej oraz sposobach, w jakie praca socjalna może przyczynić się do jego rozwiązania.

Autor Slavomír Laca przedstawia artykuł zatytułowany *Wzajemne porównanie dyscyplin pracy socjalnej i pedagogiki społecznej*. Ten ekspercki tekst dotyczy ważnych aspektów pracy socjalnej i pedagogiki społecznej, które pomimo wielu wyzwań mają swoje niezastąpione miejsce w naukach humanistycznych. Autor koncentruje się na charakterystyce i porównaniu tych dwóch dyscyplin, dostarczając cennych spostrzeżeń zarówno profesjonalistom, jak i szerszej publiczności.

Trzej autorzy, Jiří Tůma, Zuzana Kornatovská i Barbara Nowak, przedstawiają artykuł zatytułowany *Łączenie pracy socjalnej i pedagogiki czasu wolnego*. Artykuł koncentruje się na znaczeniu edukacji czasu wolnego, która zyskuje na znaczeniu, zwłaszcza w kontekście edukacji czasu wolnego. Autorzy wspominają, że w Europie Zachodniej edukacja czasu wolnego jest częściej powiązana z edukacją dorosłych, co podkreśla znaczenie zajęć w czasie wolnym. Artykuł przedstawia również ścisły związek między pracą socjalną a pedagogiką czasu wolnego.

Pavla Valentová, Slavomír Laca i Melinda Čakarová przedstawiają artykuł zatytułowany *Pracownik socjalny w opiece paliatywnej i hospicyjnej*. Artykuł koncentruje się na ważnej roli pracowników socjalnych w opiece paliatywnej i hospicyjnej. Autorzy podkreślają, że pracownicy służby zdrowia i psychologowie nie są jedynymi specjalistami, którzy powinni posiadać wiedzę w tej dziedzinie; pracownicy socjalni również odgrywają kluczową rolę w zapewnianiu jakości życia pacjentów i wspieraniu ich rodzin.

Jesteśmy przekonani, że nasz zespół redakcyjny przedstawia interesujące teksty, które mogą zmienić lub skorygować dotychczasowe poglądy na temat tych dwóch zawodów. Oba zawody (pedagog i pracownik socjalny) wykonują ważne zadania, które mają pozytywny wpływ na jednostki i całe społeczeństwo. Obie profesje mają do odegrania kluczową rolę - nauczyciele wpływają na edukację i rozwój osobisty uczniów, podczas gdy pracownicy socjalni wspierają najsłabszych w społeczeństwie.

Podsumowanie pozostawię pięknym wersom poety Chu Yuana, które zapowiadają głębię obu zawodów:

„Co przynosi szczęście, a co nieszczęście?
Co odrzucić, a do czego dążyć?”

Monika Mačkinová

FROM THE EDITOR

„Theory remains theory unless we take some actions”.

Jan Amos Komenský

Dear Readers,

here is the next time we meet new volume of the POLONIA JOURNAL. And it was again that we discussed what content it should present. We have to admit that we dwelled on it for a long time. We wanted to get the advice of many experts, concerning two professions which are quite far away from each other. Yet quite close. These are a social worker and a pedagogue. We believe that multidisciplinary approach to these two encompasses various aspects which influence the work and attitude towards an individual and the society. Both professions focus on the support and development of a human, yet from different perspective.

Social workers often use theories and techniques of psychological realm in order to understand individual behaviour and to support the individuals in difficult situations. Social workers deal with such problems like poverty, discrimination and family dynamics. Moreover, they have to understand legal aspects of client protection and the system of social security.

The basis of teacher's work is their proficiency of the theory and methods of teaching. Teachers focus on the development of skills and

knowledge of the students. Teachers have to understand the stages of child and teens development, as to successfully adjust instructions. What is more they have to understand social and cultural context in which the students live. It encompasses such factors like family background, social and economical status and how they affect the community where the students live. Finally, teachers often work with students of special needs, which requires the knowledge concerning particular methods and approach.

A pedagogue and a social worker, therefore, common areas; they are not just isolated islands in our reality. Therefore, we would like to present authors who research on these two fields.

Lucie Zormanová in her article *Provision of education for preschool children with special educational needs in Poland* focuses on an important aspect which is the education of children with special needs in Poland and presents deep analysis of various types of kindergartens where such children are educated.

The article of Šarka Čípová *Mindful Coaching for mental health* targets the workers of assistant professions. It deals with a crucial area of mental health care and the benefits of mindfulness. The author tries to provide information concerning the issue how mindfulness may contribute to better mental health, self-care and more open attitude to an individuals themselves, which is often neglected in our culture focused on efficiency and productivity.

Pavla Gilíková in her article *Manipulation in the work of a social worker* concentrates on a very important topic of manipulation as a form of communication in social work. The author tries to show how social workers may use manipulation in interaction with the clients. The analysis is both theoretical as well as practical.

Article of Holekova Iva and Hana Němečková *How to combat teacher's burnout* is devoted to the syndrome of burnout of teachers. Their conditions of work are shaped by the management of the school,

teaching staff, students, technoical background and other factors all of which affect the risk of burnout syndrome, and teachers have limited control over them. Teachers provate lives also affect their immunity against professional problems and methods to deal with them.

Slavomír Laca presents *A social work perspective on the family in the social and economic system of the community*. The article concerns the topic of stability and functionality modern ima class in the context of social and economic systems. The author points out how external social context affects family values and possibility of families to provide basic needs of the members.

Article *Possibilities of social work in solving poverty* by Peter Laca deals with poverty as a very important social and pathological issue, which has negative influence on both individuals and the society. The author focuses on the definition of poverty in Slovakia, its measurement in the European Union and the ways how social work can contribute to the solution.

Slavomír Laca in his article presents *Reciprocal Comparison of the Disciplines of Social Work and Social Pedagogy*. This expertise text concerns important aspects of social work and social pedagogy, which regardless of numerous challenges have indisposable place in humanities. The author presents the characteristics and comparison of those two disciplines, providing invaluable observations for both professionals as well as readers in general.

Three authors, Jiří Tůma, Zuzana Kornatovská and Barbara Nowak, present the article *Connecting social work and free time pedagogy* which concentrates upon the importance of leisure education. The authors mention that in the Western Europe leisure education is targeted at adults and is more connected with the education of adults, which shows the importance of activities in free time. The article also shows close connection between social work and the pedagogy of leisure activities.

Pavla Valentová, Slavomír Laca and Melinda Čákarová present *Social worker in palliative and hospice care*. The article concentrates upon an important role of social workers in the hospice and palliative care. The authors emphasize that social workers and psychologists are not the only specialists, who should possess knowledge in this area; social workers play the key role in ensuring patients quality of life and supporting their families.

We believe that our editors have presented interesting texts which may change or correct opinions concerning these two professions both of which perform important tasks. These tasks have positive influence on individuals and the societies. Both professions have an important role – teachers influence education and personal development of their students, while social workers support the weakest and the most fragile in the society.

Beautiful verse of Chu Yuan, will be the best recapitulation of this topic:

„What brings happiness and what misfortune?
What to reject and what to aspire?”

Monika Mačkinová

PaedDr. Lucie Zormanová, Ph.D

Uniwersytet Śląski, Instytut Pedagogiki, Katowice

ORCID: 0000-0002-8004-8674; l.zormanova@centrum.cz

**POSKYTOVÁNÍ VZDĚLÁNÍ DĚTEM
PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU SE SPECIÁLNÍMI
VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI V POLSKU
ZAPEWNIENIE EDUKACJI DZIECIOM
W WIEKU PRZEDSZKOLNYM
Z SPECJALNYMI POTRZEBAMI
EDUKACYJNYMI W POLSCE
PROVISION OF EDUCATION FOR
PRESCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS IN POLAND**

ABSTRAKT

Cílem našeho příspěvku je popsat možnosti vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami v rámci předškolního vzdělávání v Polské republice. Cíle výzkumu bylo dosaženo pomocí případových studií jednotlivých mateřských škol. Případová studie porovnávala možnosti dětí se speciálními vzdělávacími potřebami vzdělávané v běžné mateřské škole, v integrační mateřské škole, ve speciální mateřské škole a v terapeutické mateřské škole. V běžné třídě mateřské školy, v níž jsou inkludovány děti se speciálními vzdělávacími potřebami, může být maximálně 20 dětí, z nich

maximálně 5 má speciální vzdělávací potřeby. V integrační třídě či ve třídě integrační mateřské školy je obvykle 15-20 dětí, z nichž 3-5 dětí má speciální vzdělávací potřeby. Speciální třídy mateřských škol či speciální mateřské školy se většinou specializují na děti s určitou speciální vzdělávací potřebou. Podle typu postižení dětí může být ve třídě max. 4-12 dětí. Do třídy v terapeutické mateřské škole může být umístěno maximálně 10 dětí (v případě třídy nejmenších tříletých dětí je zde povolen maximální počet 6 dětí). Je uzákoněno, že každá běžná mateřská škola, do které chodí více než 50 dětí, musí zaměstnat psychologa, speciálního pedagoga a logopeda. V případě, že je ve třídě přítomno dítě s autismem, mentální retardací nebo jsou v dané třídě alespoň 3 děti se speciálními vzdělávacími potřebami, je v dané třídě kromě učitele také k dispozici pomáhající učitel. Ve speciální mateřské škole, integrační mateřské škole a terapeutické mateřské škole pracují s dětmi kromě kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci, kteří mají magisterské studium z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky, dále také psychologové, neurolog, fyzioterapeut, tyflopéd, surdopéd, logopéd, pomáhající učitelé.

V běžných mateřských školách je realizováno několik forem podpory pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami. Je zde k dispozici logopéd, fyzioterapeut, psycholog. S těmito specialisty mají děti, které tuto pomoc potřebují, 1-2 individuální lekce týdně. V integrační mateřské škole v Cieszyňce každé dítě se speciálními vzdělávacími potřebami absolvuje několik individuálních terapeutických hodin týdně. V terapeutické mateřské škole a speciální mateřské škole absolvuje každé dítě bez ohledu na typ jeho postižení 20-25 terapeutických hodin měsíčně.

Klíčová slova: speciální vzdělávací potřeby, předškolní vzdělávání, běžná mateřská škola, integrační mateřská škola, speciální mateřská škola, terapeutická mateřská škola

ABSTRAKT

Celem naszego artykułu jest opisanie możliwości kształcenia dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w ramach wychowania przedszkolnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Cel badań został osiągnięty na podstawie studiów indywidualnych przypadków poszczególnych przedszkoli. W ramach badania z wykorzystaniem metody studium indywidualnych przypadku zostały porównane możliwości dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi uczących się w przedszkolu zwykłym, przedszkolu integracyjnym, przedszkolu specjalnym i przedszkolu terapeutycznym. W przedszkolu zwykłym, do którego uczęszczają dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, może

przebywać w jednej grupie maksymalnie 20 dzieci, z czego maksymalnie 5 może mieć specjalne potrzeby edukacyjne. W przedszkolu integracyjnym może w jednej grupie przebywać 15–20 dzieci, z czego 3–5 dzieci ma specjalne potrzeby edukacyjne. Przedszkola specjalne specjalizują się w większości na dzieci z określonymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. W zależności od rodzaju niepełnosprawności dzieci może być w jednej grupie od 4 do 12 dzieci. W oddziale przedszkola terapeutycznego może być umieszczonych maksymalnie 10 dzieci (w przypadku grupy najmłodszych dzieci trzyletnich dopuszcza się tu maksymalnie 6 dzieci). Ustawa stanowi, że każde zwykłe przedszkole, w którym liczba dzieci przekracza 50 dzieci, musi zatrudniać psychologa, pedagoga specjalnego i logopedę. Jeżeli jest w grupie dziecko z autyzmem, upośledzeniem umysłowym lub co najmniej 3 dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, to jest w danej grupie oprócz nauczyciela wychowawcy także nauczyciel wspomagający. W przedszkolu specjalnym, przedszkolu integracyjnym i przedszkolu terapeutycznym oprócz wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej, posiadającej tytuł magistra w zakresie pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej oraz pedagogiki specjalnej, zatrudniają także psychologów, neurologów, fizjoterapeutów, tyflopedagogów, surdopedagogów, logopedów, nauczycieli wspomagających. W zwykłych przedszkolach jest realizowanych kilka form wsparcia dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Można tu skorzystać z pomocy logopedy, fizjoterapeuty, psychologa. Z wymienionymi specjalistami mają dzieci potrzebujące tej pomocy 1–2 razy w tygodniu zajęcia terapeutyczne indywidualne. W przedszkolu integracyjnym w Cieszyźnie każde dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi ma kilka razy w tygodniu zajęcia terapeutyczne indywidualne ze specjalistami. W przedszkolu terapeutycznym i przedszkolu specjalnym każde dziecko, niezależnie od rodzaju niepełnosprawności, ma 20–25 godzin miesięcznie przeznaczonych na zajęcia terapeutyczne.

Słowa kluczowe: specjalne potrzeby edukacyjne, wychowanie przedszkolne, przedszkole zwykłe, przedszkole integracyjne, przedszkole specjalne, przedszkole terapeutyczne

ABSTRACT

The aim of our article is to describe the possibilities of educating children with special educational needs within preschool education in the Republic of Poland. The aim of the research was achieved on the basis of individual case studies of individual kindergartens. As part of the study using the individual case study method, the capabilities of children with special educational needs studying in a regular kindergarten, an integrated kindergarten, a special kindergarten and a therapeutic kindergarten were compared. A regular kindergarten class for children with special educational needs can accommodate a maximum of 20 children, of which a maximum of 5 may have special educational needs. There are usually 15–20 children in an integration class or integrated kindergarten class, of which 3–5 children have special educational needs. Special preschool classes or special kindergarten classes are mostly specialized for children with specific special educational needs. Depending on the type of children's disabilities, there may be a maximum of 4–12 children in a class. A maximum of 10 children can be placed in the therapeutic kindergarten section (in the case of the youngest class of three-year-old children, a maximum of 6 children are allowed here). The act stipulates that every regular kindergarten with more than 50 children must employ a psychologist, a special educator and a speech therapist. If there is a child with autism, mental disability or at least 3 children with special educational needs in the class, in addition to the teacher, there is also a teaching assistant available in the class. In the special kindergarten, integration kindergarten and therapeutic kindergarten, in addition to qualified teaching staff with master's degrees in preschool and early school pedagogy and special education, they also employ psychologists, neurologists, physiotherapists, typhlopedagogues, surdopedagogues, speech therapists and supporting teachers. Regular kindergartens provide several forms of support for children with special educational needs. You can use the help of a speech therapist, a physiotherapist and a psychologist. Children who need this help have individual therapeutic classes with the above-mentioned specialists 1-2 times a week. In the integrated kindergarten in Cieszyn, each child with special educational needs has individual therapeutic classes with specialists several times a week. In a therapeutic kindergarten and special kindergarten, each child, regardless of the type of disability, has 20-25 hours a month devoted to therapeutic activities.

Keywords: special educational needs, preschool education, regular kindergarten, integration kindergarten, special kindergarten, therapeutic kindergarten

ÚVOD

V Polsku je stejně jako v jiných evropských státech podporováno začlenění žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do škol hlavního vzdělávacího proudu. Tuto problematiku upravuje zákon o vzdělávacím systému (*Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*).

Diagnostika speciálních vzdělávacích potřeb probíhá ve vzdělávacích institucích již od mateřské školy. Posouzení vývojových a vzdělávacích potřeb dítěte provádí učitel, který s dítětem pracuje, často ve spolupráci se speciálním pedagogem či psychologem, který je na mnoha mateřských, základních a středních školách zaměstnán. Psychologická a vzdělávací podpora je pak udělována na základě doporučení vydaného hodnotící komisí v centrech psychologické a vzdělávací podpory (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 25.08.2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych* (Dz.U. 2017 r., poz. 1647).

Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami se mohou v Polsku vzdělávat:

- v běžných mateřských, základních a středních školách,
- ve speciálních třídách mateřských, základních běžných škol (zde jsou vzdělávání pouze žáci se speciálními vzdělávacími potřebami)
- ve speciálních mateřských, základních a středních školách.
- v integračních třídách běžných mateřských, základních a středních škol

Pro rozvoj dítěte zdravotně znevýhodněného či zdravotně postiženého je rovněž důležitá komplexní péče, která zahrnuje lékařskou péči, sociální péči. Vážnou roli zde sehrávají také sociální pracovníci, zdravotní sestry a lékaři. Cílem sociální práce je pomoci jednotlivcům a rodinám posílit nebo znovu získat jejich schopnost fungovat ve společ-

nosti. Sociální práce s rodinou nemocného či postiženého dítěte, zvláště dítěte s mentálním postižením, je rovněž důležitá jako práce s dítětem samotným [Dryżałowska, 2017].

Rovněž při stanovení stupně zdravotního postižení hrají sociální pracovníci významnou roli, kdy stanovují stupeň zdravotního postižení dané osoby, ať už se jedná o dítě nebo dospělého. Osobě zdravotně postižené může být diagnostován na základě lékařských diagnóz, diagnózy z pedagogicko-psychologické poradny a sociálního šetření sociálního pracovníka v domácnosti zdravotně postiženého jedince, stupeň postižení – a to lehký, středně těžký, těžký (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 25.08.2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych* [Dz.U. 2017 r., poz. 1647]).

1. DESIGN VÝZKUMU

Cílem našeho příspěvku je popsat možnosti vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami v rámci předškolního vzdělávání v Polské republice.

Jednotlivé možnosti vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami v rámci předškolního vzdělávání pak dále prezentujeme pomocí případových studií jednotlivých typů mateřských škol.

Z cíle výzkumu vycházejí následující hlavní výzkumná otázka:

VO: Jaké jsou podmínky vzdělávání dětí s SVP v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

Z hlavní výzkumné otázky (VO1) vycházející následující dílčí výzkumné otázky:

DVO1: Kolik dětí připadá na jednoho učitele v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

DVO2: Pracují v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách ještě i další pedagogičtí pracovníci či jiní specialisté?

DVO3: Jaké kvalifikační požadavky jsou kladeny na pedagogické pracovníky zaměstnané v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

DVO4: Jsou v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách zaměstnání také specialisté – logopedi, psychologové, fyzioterapeuti apod.?

DVO5: Jaké terapie jsou realizovány v rámci předškolního vzdělávání dětí s SVP v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

Cíle výzkumného šetření bylo dosaženo za pomoci případových studií jednotlivých mateřských škol. Metody sběru dat používané v případové studii mohou být různé. Při realizaci případové studie v rámci našeho výzkumného šetření jsme vycházeli z pojetí případové studie dle Švaříčka a Šedové (2014), dle kterých je případová studie empirickým designem, jehož smyslem je velmi podrobné zkoumání a porozumění jednomu nebo několika málo případů. Nejpoužívanějšími výzkumnými metodami, jež se používají v rámci realizace případové studie, jsou rozhovor, pozorování a analýza dokumentů, které byly použity rovněž v rámci našeho výzkumného šetření. V našem výzkumném šetření jsme vycházeli při sběru dat z rozhovorů s učitelkami a ředitelkou, pozorová-

ní a analýzy dokumentů (především webových stránek mateřské školy, vzdělávacího programu, školního řádu, tematických učebních plánů). Při realizaci výzkumného šetření metodou případové studie je velmi důležitá triangulace, tedy získávání dat různými metodami, z různých zdrojů, což bylo v našem výzkumném šetření dodrženo.

2. VZDĚLÁVÁNÍ DĚTÍ SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI V BĚŽNÝCH MATEŘSKÝCH ŠKOLÁCH

V běžných mateřských školách je realizováno několik forem podpory pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami. Například poradenství, socioterapie, logoterapie, psychologická terapie, rehabilitační cvičení, poskytování kompenzačních pomůcek [Dryżałowska, 2017].

V běžných mateřských škol jsou často zaměstnáni také logoped, který poskytuje logoterapii, psycholog, který poskytuje psychologickou terapii a poradenství, a speciální pedagog. Je uzákoněno, že každá mateřská škola, do které chodí více než 50 dětí, musí zaměstnat psychologa, speciálního pedagoga a logopeda (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

V případě, že je ve třídě přítomno dítě s autismem, mentální retardací nebo jsou v dané třídě alespoň 3 děti se speciálními vzdělávacími potřebami, je v dané třídě kromě třídního učitele také k dispozici pomáhající učitel, který má kvalifikaci pro práci s dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami, většinou je to absolvent bakalářského studia speciální pedagogiky či psychologie (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych*

społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

Ze zákona jsou třídy běžné mateřské školy, v níž jsou inkludovány děti se speciálními vzdělávacími potřebami, menší. Může v nich být maximálně 20 dětí, z nich maximálně 5 má speciální vzdělávací potřeby. Pro porovnání uvádím, že ve třídě, v níž nejsou vzdělávány děti se speciálními vzdělávacími potřebami, je maximální počet dětí stanoven na 25 (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).*

Učitelé, kteří pracují v běžných mateřských školách musí být absolventy pětiletého magisterského studia předškolní a primární pedagogiky. Po učitelích, kteří pracují v běžných mateřských školách, v nichž jsou inkludovány děti se speciálními vzdělávacími potřebami se rovněž žádá absolvování dvouletého studia speciální pedagogiky v rámci CŽV. Každý učitel má ve své třídě také pomocníci k dětem, která nemusí mít pedagogické vzdělání (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).*

2.1. PŘÍPADOVÁ STUDIE – EVANGELICKÁ MATEŘSKÁ ŠKOLA

Evangelická mateřská škola funguje v polském Cieszyne roku 2006. Evangelická mateřská škola již od samého počátku své existence nabízela dětem širokou škálu vzdělávacích aktivit.¹

V této mateřské škole je v rámci řízené činnosti určeno všem dětem realizována výuka cizích jazyků, a to anglického jazyka (třikrát týdně),

¹ <https://pte.tecieszyn.pl/o-przedszkolu/oferta/> [dostupné: 4. července 2023 r.]

výuka českého jazyka (dvakrát týdně), a také výtvarná výchova, rytmická výchova, náboženství (katolické i evangelické) a hortiterapie. Anglický jazyk je vyučován už i ve třídě nejmladších dětí, které mají výuku anglického jazyka v dopoledních hodinách. Český jazyk je vyučován dvakrát týdně, a to ve třídě dětí od 4 do 5 let, ve třídě dětí od 5 do 6 let a v předškolní třídě, tedy pro děti od 6 do 7 let. Výuka českého jazyka není v polských mateřských školách běžná, ale tato mateřská škola se nachází v městě Cieszyn, které leží na hranici s ČR a jelikož je zde mnoho pendlerů, kteří pracují v ČR, výuka českého jazyka vychází z impulsu, které dostalo vedení od rodičů dětí, kteří výuku českého jazyka v mateřské škole chtěli.

Mateřská škola je známá také tím, že efektivně inkludivně děti se speciálními vzdělávacími potřebami, které a nejen je komplexně rozvíjí. V mateřské škole jsou zaměstnání vysoce kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci, kteří mají magisterské studium z oboru předškolní a primární pedagogiky a všichni z nich se dále dovzdělávají a specializují v rámci CŽV. Učitelé jsou tedy nejen absolventy magisterského studia z oboru předškolní a primární pedagogiky, ale také například absolventy speciální pedagogiky, arteterapie, studia pro katechety, muzikoterapie, anglického jazyka. Dětem jsou rovněž k dispozici terapeuti a specialisté, jako je socioterapeut, logoped, fyzioterapeut, psycholog. S těmito specialisty mají děti, které tuto pomoc potřebují, 1-2 individuální lekce týdně.

3. VZDĚLÁVÁNÍ DĚTÍ SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI V INTEGRAČNÍCH TŘÍDÁCH BĚŽNÝCH MATEŘSKÝCH ŠKOL ČI V INTEGRAČNÍCH MATEŘSKÝCH ŠKOLÁCH

Integrační třídy začaly být v Polsku zřizovány až v 90. letech 20. století, zatímco ve většině vyspělých evropských států k tomu docházelo už v 60. letech 20. století. Zpočátku byly zřizovány pouze integrační tří-

dy v běžných mateřských a základních školách, integrační třídy v rámci středních škol začaly vznikat až později [Chraznowska, 2018].

V integrační třídě je obvykle 15-20 dětí, z nichž 3-5 dětí má speciální vzdělávací potřeby. Výuka v takových třídách probíhá obvykle za účasti dalšího pedagoga, který je označován jako pomáhající učitel. Pomáhající učitel má kvalifikaci pro práci s dětmi se speciální vzdělávacími potřebami, většinou je to absolvent bakalářského studia speciální pedagogiky či psychologie (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017 r., poz. 1578)). Všichni učitelé zde působící jsou pravidelně proškolení v tématické vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami. Často je zde v případě potřeby zaměstnána také zdravotní sestra, která poskytuje asistenci žákům s tělesným postižením, logoped, který poskytuje logoterapii, psycholog, který poskytuje psychologickou terapii a poradenství [Chraznowska, 2018].

V integračních třídách jsou obvykle vzdělávány děti s mentálním postižením, především s lehkou mentální retardací, s poruchami chování, ADHD, s vadami sluchu a zraku. V jedné integrační třídě jsou povětšinou vzdělávány děti s různými speciálními vzdělávacími potřebami. Netvoří se enkláva dětí, které mají stejný problém, neboť takový postup by byl proti zásadám integrace. V integračních třídách běžných mateřských či integračních mateřských školách je realizováno několik forem podpory, různorodých terapií pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami. Například poradenství, socioterapie, logoterapie, psychologická terapie, rehabilitační cvičení, sensomotorická terapie, poskytování kompenzačních pomůcek (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, nie-*

dostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

Rodiče dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, především s lehkou mentální retardací, mají o vzdělávání svých dětí v těchto třídách/mateřských školách zájem, neboť zde vidí šanci, jak své dítě zařadit do vzdělávání v rámci hlavního vzdělávacího proudu. Rodiče dětí se speciálními vzdělávacími potřebami se domnívají, že se v rámci předškolního vzdělávání jejich dítěte v integrační třídě běžné mateřské školy či v integrační mateřské škole dostane jejich dítěti větší možnost intelektuálního a emocionálního rozvoje než je tomu ve speciálních mateřských školách či terapeutických mateřských školách [Chrazanowska, 2018].

Spornou otázkou často bývá, zda by do tohoto typu předškolního vzdělávání měly být řazeny také děti s poruchou autistického spektra.

O tom, zda zařadit do tohoto typu předškolního vzdělávání také dítě s poruchou autistického spektra rozhoduje několik důležitých faktorů:

- vhodně rozvinuté komunikační dovednosti dítěte
- vhodně rozvinuté sociální dovednosti dítěte
- samostatnost (používat toaletu, oblékat se) dítěte
- dítě je pedagogicky zvládnutelné i při větším počtu dětí ve třídě

Dítě s poruchou autistického spektra, které by mohlo být zařazeno do tohoto typu předškolního vzdělávání, by tedy mělo komunikovat s okolím, odpovídat na otázky, ptát se druhých, vyjadřovat své potřeby a emoce. Důležité je i to, jak se dítě chová v kontaktu s učiteli a vrstevníky, zda si dokáže hrát s ostatními dětmi a zda pozorováním a napodobováním získává nové kompetence. Podmínkou efektivní integrace dítěte s poruchou autistického spektra je především to, zda je dané dítě pedagogicky zvládnutelné i při větším počtu dětí ve třídě. Za pedagogicky zvládnutelné dítě je považováno dítě, které dokáže ovládat svůj vztek a agresi a svým chováním nenarušuje fungování skupiny. Pouze v tomto případě mohou rodiče zvážit postupné zařazování do integrované mateřské školy [Chrazanowska, 2018].

3.1.PŘÍPADOVÁ STUDIE – MATEŘSKÁ ŠKOLA Č.2 – INTEGRAČNÍ MATEŘSKÁ ŠKOLA VE MĚSTĚ CIESZYN

Mateřská škola č.2 ve městě Cieszyn představovala vždy typ komunitní mateřské školy. Vždy se ale rovněž specializovala na péči a vzdělávání dětí se speciálními potřebami z celého města a nabízela jim individualizované vzdělávací a didaktické aktivity v prostředí vrstevnické skupiny. Vedení mateřské školy se v roce 1996 rozhodlo, že se mateřská škola bude specializovat na vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami a dne 1.9. 1996 se stala první integrační mateřskou školou ve městě Cieszyn.²

Mateřská škola vychází ze vzdělávacího programu „Objevují sebe a svět“. Tento program vyvinuli učitelé místní mateřské školy na základě svých zkušeností s integrací dětí se speciálními vzdělávacími potřebami. Program byl vyvinut již roku 1999 a 12. října 1999 byl schválen Slezskou školskou radou v Katovicích.³

V mateřské škole jsou využívány také jiné vzdělávací programy, a to především „Učíme se žít spolu“, jehož autoři jsou A. Stanieczek, B. Stańko a J. Bala, dále vzdělávací program „Cesta do země imaginace“ autorů J. Baly, J. Janíka, I. Kawuloka, E. Galeje, a také vzdělávací program „Od písně k číslu“, jehož autorem jsou Z.Konecká a K. Stefan. V mateřské škole je využívána rovněž Metoda dobrého stratu od M. Bogdanowicz, grafomototická cvičení podle H. Tymichové, metoda matematického vzdělávání E. Gruszczyk-Kolczyńské, gymnastika s hudbou R. Przyborowské-Wynimko, pedagogická terapie, program „Jak žít s lidmi“ od A. Kobialka, program „Hry a zábava proti agresi“ od N. Portmanna a program „Hry a pohybové aktivity“ od K. Vopela.

² <https://p2cieszyn.szkolnastrona.pl/p,1,o-placowce> [dostupné: 4. července 2023 r.]

³ <https://p2cieszyn.szkolnastrona.pl/p,108,program-przedszkola> [dostupné: 4. července 2023 r.]

V této mateřské škole je v rámci řízené činnosti určené všem dětem realizována výuka anglického jazyka (třikrát týdně), výtvarná výchova, rytmická výchova, náboženství (katolické i evangelické).

Děti se speciálními vzdělávacími potřebami mají k dispozici terapie, které vedou psychologové, logopedi, speciální pedagog, tyflopéd, fyzioterapeut, surdopedagog. Nabízena je rovněž SI terapie. Pro děti s příznaky psychomotorické hyperaktivity a emoční nezralosti jsou organizovány skupinové terapeutické kurzy.

Každé dítě, jedná se především o se speciálními vzdělávacími potřebami, absolvuje několik individuálních terapeutických hodin týdně. Jedná se především o: pohybový program Veroniky Sherborne, cvičení podle Christopfera Knilla, program „Dotyk a komunikace“ od Knilla, Program rozvíjející zrakové vnímání od M.Frostiga a D. Horna, terapie hrou J. Barana, polysenzorická stimulace podle J. Kieinema a program „Hyperaktivní dítě“ od T. Potemské, E. Opolské, který je zaměřen na korekci chování.

V mateřské škole jsou zaměstnání vysoce kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci, kteří mají magisterské studium z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky. Všichni z nich se dále dozdělávají a specializují v rámci CŽV. Učitelé jsou tedy nejen absolventy magisterského studia z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky, ale také například arteterapie, studia pro katechety, muzikoterapie, anglického jazyka, pedagogické terapie. Dětem jsou rovněž k dispozici terapeuti a specialisté, jako je socioterapeut, logoped, fyzioterapeut, psycholog. Rovněž psychologové zde pracující, v mateřské škole jsou zaměstnání 3 psychologové, jsou absolventy magisterského studia jednooborové psychologie a dvě z psychologů jsou absolventky magisterského studia jednooborové psychologie i speciální pedagogiky. Jedna z psychologů se zaměřuje především na děti s poruchou autistického spektra, v rámci tohoto zaměření absolvovala také dvouleté studium v rámci CŽV – „Reedukace a edukace

osob s autistickým spektrem, včetně Aspergerova syndromu a dalších pervazivních vývojových poruch“.

4. VZDĚLÁVÁNÍ DĚTÍ SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI VE SPECIÁLNÍCH TŘÍDÁCH, SPECIÁLNÍCH MATEŘSKÝCH ŠKOLÁCH

Do mateřské školy tohoto typu jsou zařazeny pouze děti se speciálními vzdělávacími potřebami od 2,5 do 9 let. Děti jsou přijímány do speciálních mateřských škol na písemnou žádost rodičů nebo zákonných zástupců, kteří mají aktuální potvrzení o potřebě speciálního vzdělávání vydané pedagogicko-psychologickou poradnu (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

Ze zákona jsou speciální třídy či třídy ve speciálních mateřských školách menší než běžné třídy mateřské školy. Tyto mateřské školy jsou určeny pro děti s tělesným postižením, středně těžkou mentální retardací, autismem či kombinovaným postižením, neslyšící a slaběslyšící, nevidomé a slabozraké, s motorickým postižením včetně afázie, autismem, včetně Aspergerova syndromu (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

Práce s dětmi ve speciální mateřské škole je velmi individuální a vychází z individuálních vzdělávacích plánů vytvořených na základě posouzení úrovně fungování dítěte vydaných řadou odborníků (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28.08.2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomo-*

cy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2017 r., poz. 1643).

Speciální třídy mateřských škol či speciální mateřské školy se většinou specializují na děti s určitou speciální vzdělávací potřebou. Existují tedy speciální třídy a speciální mateřské školy pro děti s autismem, mentální retardací, slaběslyšící a neslyšící, slabozraké a nevidomé, s narušenou komunikační schopností apod. V jedné třídě speciální mateřské školy mohou být maximálně umístěny 4 děti s autismem nebo 8 dětí s mentální retardací, 8 dětí slaběslyšících či neslyšících, 10 dětí nevidomých či slabozrakých, 12 dětí s tělesným postižením s pohybovými problémy, 12 dětí s afázií, dysfázií, narušenou komunikační schopností (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).*

Existují však i speciální třídy či speciální mateřské školy, ve kterých jsou vzdělávány děti s různým typem postižení. Ve třídě mateřské škole organizované pro děti s různým typem postižení nemůže být více než 5 dětí (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).*

Učitelé, kteří zde pracují musí být absolventy pětiletého magisterského studia speciální pedagogiky nebo absolventy pětiletého magisterského studia předškolní a primární pedagogiky a zároveň celoživotního studia speciální pedagogiky. Každý učitel má ve své třídě také pomocníci k dětem.

V rámci speciální mateřské školy absolvuje každé dítě bez ohledu na typ jeho postižení 20-25 terapeutických hodin měsíčně (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28.08.2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psycholo-*

giczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2017 r., poz. 1643). Děti mají k dispozici logopedii, lekce pod vedením ergoterapeutů, senzorickou integraci, psychologickou terapii, muzikoterapii, canisterapii, arteterapii, neurologickou terapii, terapii vedenou metodou Alfreda Tomatise, EEG Biofeedback. To vše pomáhá dětem rozvíjet komunikační, sociální a emocionální dovednosti. Speciální mateřské školy realizují integrační programy, které dětem umožňují spolupráci a interakci s vrstevníky s podobnými potřebami.

Speciální mateřské školy musí být architektonicky přizpůsobeny potřebám handicapovaných dětí. Pro děti, které mají pohybové problémy, nesmí chybět rampy a výtahy. Ve speciálních mateřských školách jsou připraveni na děti, které vyžadují větší pomoc při krmení a hygienických činnostech. Mnoho dětí, které navštěvují tento typ předškolního zařízení, nedává najevo své fyziologické potřeby a nosí plenky (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

4.1. PŘÍPADOVÁ STUDIE – SPECIÁLNÍ MATEŘSKÁ ŠKOLA „MALÍ HRDINOVÉ”

Speciální mateřská škola Malí hrdinové v Jastrzebiu Zdroju existuje od roku 1952. V současné době se tato mateřská škola stará o více jak 40 dětí.⁴ Děti v této mateřské školce jsou ve věku od 2,5 let do 9 let (při odkladu školní docházky). Devadesát procent rodičů dětí navštěvujících speciální mateřskou školu žádá o odklad školní docházky pro dané dítě, jen pouhých 10 % dětí navštěvujících toto zařízení jde do školy v 7 letech, jak je v Polsku běžné. Z 90 % dětí, které mají odklad školní docházky, je pouze malé procento těch, kteří mají jen jeden odklad školní docházky, jdou tedy do školy v 8 letech, ale drtivá většina má odklady

⁴ <https://ps.jastrzebie.pl/o-nas/> [dostupné: 4. července 2023 r.]

školní docházky dva a jde do školy až v 9 letech. Všechny děti mají Prohlášení o speciální vzdělávací potřebě z důvodu vývojových dysfunkcí vydané pedagogicko-psychologickou poradnou. Bez tohoto dokumentu by dítě nemohlo být vzděláváno v předškolním zařízení daného typu.

Děti, jež se zde vzdělávají, mají různé speciální vzdělávací potřeby. Nejčastěji jsou zde umisťovány děti s následujícími speciálními vzdělávacími potřebami: středně těžké a těžké mentální postižení, dětská mozková obrna, parézy a obrny centrálního a periferního původu, vrozené vady, vrozená a získaná ortopedická onemocnění, poúrazové stavy včetně kraniocerebrálních poranění, oslabený nebo zvýšený svalový tonus, genetická onemocnění včetně Downova syndromu, metabolická onemocnění, neurologické poruchy, autismus, Aspergerův syndrom, kombinované vady, perinatální poškození. Děti navštěvující tento typ předškolního zařízení také často trpí epilepsií, neboť právě epilepsie je často spojována s výše zmíněnými chorobami.

Pro každé dítě je vytvořen individuální vzdělávací a terapeutický plán, který je přizpůsoben psychomotorickým možnostem, poruchám a pohybové kapacitě dítěte. Skupinu tvoří 4-12 dětí. Personál mateřské školy tvoří rovněž odborníci: speciální pedagog, psycholog, neurolog, fyzioterapeut, tyflopéd, surdopéd, logopéd, pomáhající učitelé.⁵

Každé dítě bez ohledu na typ jeho postižení absolvuje 20-25 terapeutických hodin měsíčně, jedná se především o logopedii, ergoterapii, SI terapii, psychologickou terapii, muzikoterapii, canisterapii, arteterapii, neurologickou terapii, terapii vedenou metodou Alfreda Tomatise, EEG Biofeedback, terapie metodou Warnke, terapie Neuforma, terapie metodou Handle, terapie NDT Basic Bobath, terapie NDT Bobath Baby a terapie pomocí fyzioterapeutické metody Proprioceptivní nervosvalová facilitace.

V mateřské škole jsou zaměstnání vysoce kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci, kteří mají magisterské studium z oboru předškolní a primár-

⁵ <https://ps.jastrzebie.pl/o-nas/> [dostupné: 4. července 2023 r.]

ní pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky. Všichni z nich se dále dovzdělávají a specializují v rámci CŽV. Učitelé jsou tedy nejen absolventy magisterského studia z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky, ale také například absolventy kurzu Terapie metodou Tomatise, Terapie metodou EEG-Biofeedback, HEG-Biofeedback, dvouletého studia v rámci CŽV – „Reedukace a edukace osob s autistickým spektrem, včetně Aspergerova syndromu a dalších pervazivních vývojových poruch“, znakové řeči, sensorické integrace, terapie zrakových funkcí. Dětem jsou rovněž k dispozici terapeuti a specialisté, jako je socioterapeut, logoped, neurologoped, fyzioterapeut, psycholog, surdoped, logoped. Rovněž psychologové zde pracující, v mateřské škole jsou zaměstnáni 2 psychologové, jsou absolventy magisterského studia jednooborové psychologie, oba psychologové jsou rovněž absolventy studia „Edukace a terapie dětí se poruchou autistického spektra“ v rámci CŽV. Jeden z psychologů je také absolventem kurzu Terapie metodou Warnke, Terapie Neuforma a Terapie metodou Handle. V mateřské škole jsou zaměstnány čtyři fyzioterapeutky, absolventky pětiletého magisterského studia fyzioterapie. Dvě z nich j také absolventkami studia zaměřeného na sensorickou integraci, jedna z nich je absolventkou kurzu NDT Basic Bobath a NDT Bobath Baby a jedna je absolventkou kurzu „Proprioceptivní nervosvalová facilitace“.

5. VZDĚLÁVÁNÍ ŽÁKŮ SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI V TERAPEUTICKÝCH MATEŘSKÝCH ŠKOLÁCH

Terapeutické mateřské školy jsou určeny ke vzdělávání dětí s poruchami autistického spektra. V mateřské škole tohoto typu je kladen velký důraz na rozvoj komunikačních schopností, rozvíjení sociální a emocionální zralosti a také kognitivních dovedností. Terapeutické mateřské školy poskytují předškolní vzdělávání, jež je plně přizpůso-

beno individuálním potřebám dětí s poruchou autistického spektra (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28.08.2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach* (Dz.U. 2017 r., poz. 1643).

Ze zákona jsou třídy v terapeutických mateřských školách menší než běžné třídy mateřské školy či třídy v integrační mateřské škole. Do třídy v terapeutické mateřské školy může být umístěno maximálně 10 dětí se poruchou autistického spektra (v případě třídy nejmenších tříletých dětí je zde povolen maximální počet 6 dětí). V každé třídě jsou 2–3 učitelky.

Tyto mateřské školy zaměstnávají také psychologa, fyzioterapeuta, logopeda a někdy také psychiatra (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

V terapeutických mateřských školách je dětem poskytován každodenní komplexní terapeutický program. Tento terapeutický program je rozdělen do 4 hodin skupinové terapie denně a 1 jedné hodiny individuální terapie denně. (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017 r., poz. 1578)). Jedná se o tyto formy terapie: SI terapie, nácvik čistoty, logopedická cvičení, Johansenova sluchová stimulace, muzikoterapie, biblioterapie, canisterapie, nácvik sociálních dovedností, Knill program, arteterapie, terapie ruky, pohybový program Veroniky Sherborne.

5.1. PŘÍPADOVÁ STUDIE – TERAPEUTICKÁ MATEŘSKÁ ŠKOLA „SLUNEČNÍ KRAJINA” V CIESZYNIE

Terapeutická mateřská škola „Sluneční krajina” zahájila provoz 1. září 2018. Sídlí v kampusu Slezské univerzity v Cieszynie. Budova mateřské školy byla zrekonstruována a přizpůsobena potřebám předškoláků se speciálními vzdělávacími potřebami. Součástí objektu je: šatna pro děti, 7 heren s toaletami, místnost pro rehabilitaci a smyslovou integraci, 8 místnosti pro individuální práci s dětmi (včetně logopedických pracoven, pracovny psychologa, kabinetu pomáhajícího učitele, pracovny tyflopeda, lékařské ordinace pro děti a mládež, administrativní a ekonomické místnosti).⁶

Mateřská škola disponuje konferenční místností (využívá se jí mimo jiné pro školení, ale i pro nejrůznější atrakce pro děti, např. plesy, kino, kroužky atd.), solnou jeskyní a kuchyňkou pro rozvoj kulinářských dovedností přizpůsobenou potřebám dětí. Mateřská škola je perfektně vybavena moderní rehabilitační technikou, diagnostickými nástroji a zajímavými učebními pomůckami.⁷

V mateřské škole je využívána rovněž Metoda dobrého stratu od M. Bogdanowicz. K výuce raného čtení je zde využívána Simulační sekvencní terapie.

V rámci terapeutické mateřské školy absolvuje každé dítě bez ohledu na typ jeho postižení 20-25 terapeutických hodin měsíčně. Děti mají k dispozici logopedii, lekce pod vedením ergoterapeutů a senzorickou integraci, psychologickou terapii, muzikoterapii, canisterapii, arteterapii, neurologickou terapii, terapii vedenou metodou Alfreda Tomatise, EEG Biofeedback, zvukovou terapii, pohybový program Veroniky Sherborne, taktilní stimulaci a taktivně haptickou stimulaci, metodu Sno-

⁶ <https://slonecznakraina.edu.pl/przedszkole-cieszyn/o-nas-cieszyn/> [dostupné: 4. července 2023 r.]

⁷ <https://slonecznakraina.edu.pl/przedszkole-cieszyn/o-nas-cieszyn/> [dostupné: 4. července 2023 r.]

ezelen, behaviorální terapii, bazální stimulaci, cvičení podle Christophera Knilla, program „Dotyk a komunikace“ od Knilla, senzorickou integraci dle Delacta pro děti s poruchou autistického spektra, jazykový program Makaton, což je alternativní komunikace využívající systému symbolů a gest, polysenzorickou stimulaci, terapii NDT Basic Bobath, terapii NDT Bobath Baby, program bilaterální integrace.

V mateřské škole jsou zaměstnáni vysoce kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci, kteří mají magisterské studium z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky. Všichni z nich se dále vzdělávají a specializují v rámci CŽV. Učitelé jsou tedy nejen absolventy magisterského studia z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky, ale také například absolventy kurzu Terapie metodou Tomatise, Terapie metodou EEG-Biofeedback, dvouletého studia v rámci CŽV - „Reedukace a edukace osob s autistickým spektrem, včetně Aspergerova syndromu a dalších pervazivních vývojových poruch“, kurzu znakové řeči zaměřeného na jazykový program Makaton, senzorické integrace a polysenzorické stimulace. Dětem jsou rovněž k dispozici terapeuti a specialisté, jako je socioterapeut, logoped, neurologoped, fyzioterapeut, psycholog, surdoped, logoped. Rovněž psychologové zde pracující, v mateřské škole jsou zaměstnáni 2 psychologové, jsou absolventy magisterského studia jednooborové psychologie, oba psychologové jsou rovněž absolventy studia „Edukace a terapie dětí se poruchou autistického spektra“ v rámci CŽV. Jeden z psychologů je také absolventem kurzů Terapie metodou Warnke, Terapie Neuforma a Terapie metodou Handle. V mateřské škole jsou zaměstnány čtyři fyzioterapeutky, absolventky pětiletého magisterského studia fyzioterapie. Dvě z nich je také absolventkami studia zaměřeného na senzorickou integraci, jedna z nich je absolventkou kurzu NDT Basic Bobath a NDT Bobath Baby a jedna je absolventkou kurzů „Proprioceptivní nervosvalová facilitace“, programu bilaterální integrace, programu „Dotyk a komunikace“ od Knilla.

ZÁVĚR

Cílem našeho příspěvku je popsat možnosti vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami v rámci předškolního vzdělávání v Polské republice. Cíle výzkumu bylo dosaženo pomocí případových studií jednotlivých mateřských škol.

Z cíle výzkumu vycházejí následující hlavní výzkumná otázka:

VO: Jaké jsou podmínky vzdělávání dětí s SVP v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

Z této výzkumné otázky vycházejí čtyři dílčí výzkumné otázky.

DVO1: Kolik dětí připadá na jednoho učitele v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

Ve třídě běžné třídy mateřské školy, v níž jsou inkludovány děti se speciálními vzdělávacími potřebami, může být maximálně 20 dětí, z nich maximálně 5 má speciální vzdělávací potřeby. Ve třídě je přítomna učitelka a pomocnice k dětem a rovněž může být k dispozici pomáhající učitel, a to v případě, že je ve třídě přítomno dítě s autismem, mentální retardací nebo jsou v dané třídě alespoň 3 děti se speciálními vzdělávacími potřebami.

V integrační třídě či ve třídě integrační mateřské školy je obvykle 15–20 dětí, z nichž 3–5 dětí má speciální vzdělávací potřeby.

Speciální třídy mateřských škol či speciální mateřské školy se většinou specializují na děti s určitou speciální vzdělávací potřebou. Existují tedy speciální třídy a speciální mateřské školy pro děti s autismem, mentální retardací, slabo slyšící a neslyšící, slabozraké a nevidomé, s narušenou komunikační schopností apod. V jedné třídě speciální mateřské školy mohou být maximálně umístěny 4 děti s autismem nebo 8 dětí

s mentální retardací, 8 dětí slaběslyšících či neslyšících, 10 dětí nevidomých či slabozrakých, 12 dětí s tělesným postižením s pohybovými problémy, 12 dětí s afázií, dysfázií, narušenou komunikační schopností. Existují však i speciální třídy či speciální mateřské školy, ve kterých jsou vzdělávány děti s různým typem postižení. Ve třídě mateřské školy organizované pro děti s různým typem postižení nemůže být více než 5 dětí. Do třídy v terapeutické mateřské škole může být umístěno maximálně 10 dětí se spektrum autistického spektra (v případě třídy nejmenších tříletých dětí je zde povolen maximální počet 6 dětí). V každé třídě speciální mateřské školy či terapeutické mateřské školy jsou 2–3 učitelky.

DVO2: Pracují v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách ještě i další pedagogičtí pracovníci?

Je uzákoněno, že každá běžná mateřská škola, do které chodí více než 50 dětí, musí zaměstnat psychologa, speciálního pedagoga a logopeda. V případě, že je ve třídě přítomno dítě s autismem, mentální retardací nebo jsou v dané třídě alespoň 3 děti se speciálními vzdělávacími potřebami, je v dané třídě kromě učitele také k dispozici pomáhající učitel. V integrační mateřské škole v Cieszyńie pracuje v každé třídě učitelka, pomocnice k dětem a pomáhající učitel. Děti se speciálními vzdělávacími potřebami mají k dispozici terapie, které vedou psychologové, logopedi, speciální pedagog, tyflopéd, fyzioterapeut, surdopedagog. Ve speciální mateřské škole „Malí hrdinové” pracují s dětmi kromě kvalifikovaných pedagogických pracovníků, kteří mají magisterské studium z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky, také psychologové, neurolog, fyzioterapeut, tyflopéd, surdoped, logoped, pomáhající učitelé. V terapeutické mateřské škole jsou dětem kromě kvalifikovaných pedagogických pracovníků, jež mají magisterské studium z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky, rovněž k dispozici terapeuti a specialisté,

jako je socioterapeut, logoped, neurologoped, fyzioterapeut, psycholog, surdoped, logoped.

DVO3: Jaké kvalifikační požadavky jsou kladeny na pedagogické pracovníky zaměstnané v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

V běžných mateřských školách pracují absolventky magisterského studia předškolní a primární pedagogiky. Pomáhající učitel, který má kvalifikaci pro práci s dětmi se speciální vzdělávání potřebami, je většinou absolventem bakalářského studia speciální pedagogiky či psychologie. Po učitelích, kteří pracují v běžných mateřských školách, v nichž jsou inkludovány děti se speciálními vzdělávacími potřebami, se rovněž žádá absolvování dvouletého studia speciální pedagogiky v rámci CŽV. Každý učitel má ve své třídě také pomocníci k dětem, která nemusí mít pedagogické vzdělání.

V integračních mateřských školách, speciálních mateřských školách a rovněž v terapeutických mateřských školách jsou zaměstnáni vysoce kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci, kteří mají magisterské studium z oboru předškolní a primární pedagogiky a rovněž také speciální pedagogiky.

DVO4: Jsou v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách zaměstnáni také specialisté – logopedi, psychologové, fyzioterapeuti apod.?

V běžných mateřských školách je realizováno několik forem podpory pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami. Například poradenství, socioterapie, logoterapie, psychologická terapie, rehabilitační cvičení, poskytování kompenzačních pomůcek. V běžných mateřských škol jsou často zaměstnáni také logoped, který poskytuje logoterapii, psycholog, který poskytuje psychologickou terapii a poradenství, a speciální pedagog. Je uzákoněno, že každá mateřská škola, do které chodí

více než 50 dětí, musí zaměstnat psychologa, speciálního pedagoga a logopeda.

DVO5: Jaké terapie jsou realizovány v rámci předškolního vzdělávání dětí s SVP v běžných mateřských školách, v integračních třídách/integračních mateřských školách, speciálních třídách/speciálních mateřských školách a terapeutických mateřských školách?

V běžných mateřských školách je realizováno několik forem podpory pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami. Například socioterapie, logoterapie, psychologická terapie, rehabilitační cvičení, poskytování kompenzačních pomůcek. V běžné mateřské škole z našeho výzkumného šetření, v evangelické mateřské škole, je s dětmi realizována muzikoterapie, arteterapie, hortiterapie, tyto formy terapie jsou určeny pro všechny děti. Dětem s SVP je rovněž k dispozici socioterapeut, logoped, fyzioterapeut, psycholog. S těmito specialisty mají děti, které tuto pomoc potřebují, 1-2 individuální lekce týdně.

V integrační mateřské škole v Cieszyńie každé dítě se speciálními vzdělávacími potřebami absolvuje několik individuálních terapeutických hodin týdně. Jedná se především o: pohybový program Veroniky Sherborne, cvičení podle Christophera Knilla, program „Dotyk a komunikace“ od Knilla, Program rozvíjející zrakové vnímání od M.Frostiga a D. Horna, terapie hrou J. Barana, polysenzorická stimulace podle J. Kieinema a program „Hyperaktivní dítě“ od T. Potempské, E. Opolské, který je zaměřen na korekci chování.

V terapeutické mateřské škole Sluneční krajina absolvuje každé dítě bez ohledu na typ jeho postižení 20-25 terapeutických hodin měsíčně. Děti mají k dispozici logopedii, lekce pod vedením ergoterapeutů a senzorickou integraci, psychologickou terapii, muzikoterapii, canisterapii, arteterapii, neurologickou terapii, terapii vedenou metodou Alfreda Tomatise, EEG Biofeedback, zvukovou terapii, pohybový program Veroniky Sherborne, taktilní stimulaci a taktivně haptickou stimulaci, metodu Snoezelen, behaviorální terapii, bazální stimulaci, cvičení podle

Christophera Knilla, program „Dotyk a komunikace“ od Knilla, senzorickou integraci dle Delacata pro děti s poruchou autistického spektra, jazykový program Makaton, což je alternativní komunikace využívající systému symbolů a gest, polysenzorickou stimulaci, terapii NDT Basic Bobath, terapii NDT Bobath Baby, program bilaterální integrace.

Ve speciální mateřské škole každé dítě bez ohledu na typ jeho postižení absolvuje 20-25 terapeutických hodin měsíčně, jedná se především o logopedii, ergoterapii, SI terapii, psychologickou terapii, muzikoterapii, canisterapii, arteterapii, neurologickou terapii, terapii vedenou metodou Alfreda Tomatis, EEG Biofeedback, terapii metodou Warnke, terapii Neuforma, i metodou Handle, terapii NDT Basic Bobath, terapii NDT Bobath Baby a terapii pomocí fyzioterapeutické metody Proprioceptivní nervosvalová facilitace.

LITERATURA

- Dryżałowska, Grażyna. (2017). Integracja edukacyjna z innej perspektywy, *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, nr 16. <https://doi.org/10.14746/ikps.2017.16.03>
- Chrzanowska, Iwona (2018). Opinie nauczycieli przedszkoli integracyjnych na temat szans powodzenia działań włączających wobec poszczególnych grup uczniów a staż pracy w zawodzie, *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, nr 20. <https://doi.org/10.14746/ikps.2018.20.04>
- Oferta. Przedszkole Towarzystwa Ewangelickiego. Online. Dostępne z: <https://pte.tecieszyn.pl/o-przedszkolu/oferta/> [dostępne: 4. července 2023 r.]
- O nas – poznaj przedszkole Małych Bohaterów. Przedszkole specjalne. Online. Dostępne z: <https://ps.jastrzebie.pl/o-nas/> [dostępne: 4. července 2023 r.]

O placówce. Przedszkole nr 2 – Integracyjne w Cieszynie. Online. Dostępne z: <https://p2cieszyn.szkolnastrona.pl/p,1,o-placowce> [dostępne: 4. czerwenca 2023 r.]

Program przedszkola. Przedszkole nr 2 – Integracyjne w Cieszynie. Online. Dostępne z: <https://p2cieszyn.szkolnastrona.pl/p,108,program-przedszkola> [dostępne: 4. czerwenca 2023 r.]

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9.08.2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017 r., poz. 1578).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 25.08.2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz.U. 2017 r., poz. 1647).

Švaříček, Roman.; Šedová, Klára. a kol. (2014). Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách, Praha: Portál.

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty

Šárka Čípová

Vyšší odborná škola PRIGO,
Collegium Humanum – Varšavská univerzita managementu,
Zahraniční pobočka ve Frýdku-Místku
ORCID: 0009-0001-1929-9589; sara.cheep@seznam.cz

MINDFUL KOUČINK PRO DUŠEVNÍ ZDRAVÍ MINDFUL COACHING FOR MENTAL HEALTH MINDFUL COACHING DLA ZDROWIA PSYCHICZNEGO

ABSTRAKT

Práce nabízí zamyšlení nad tím, jak vnímání sebe sama i svého okolí může pomoci uvědomění si nefunkčních myšlenek a fixních přesvědčení výrazně ovlivnit naše konání, ať už to vědomé, tak i podvědomé. Naše duševní zdraví má v našem životě pevné místo. Otázkou je, jak moc je pevné, jak o něj pečujeme a jaký vliv má na naše jednání. Mindfulness v koučinku je zajímavý přístup pro ty, kteří chtějí optimálně na sobě pracovat, pracují s dalšími lidmi a chtějí k nim přistupovat s plným vědomím sebe i jejich osobností. Zaměříme se na všímavost v souvislosti s tématy jako je rovnováha mezi pracovním a rodinným životem (někdy nepatřičně – neboť nejde o logické doplňky – označováno jako work-life balance), práce se stresem a syndrom vyhoření, angažovanost, emoce a reaktivita, prosociální chování. Využity budou nejnovější studie a výzkumy.

Klíčová slova: myšlení, mozek, emoce, všímavost, laskavost

ABSTRAKT

Praca oferuje refleksję nad tym, w jaki sposób postrzeganie siebie i otoczenia może znacząco wpływać na nasze działania, zarówno świadome, jak i podświadome, poprzez świadomość dysfunkcyjnych myśli i utrwalonych przekonań. Nasze zdrowie psychiczne ma stałe miejsce w naszym życiu. Pytanie brzmi, jak jest silna, jak o nią dbamy i jaki ma wpływ na nasze działania. Mindfulness w coachingu to ciekawe podejście dla tych, którzy chcą optymalnie pracować nad sobą, pracować z innymi ludźmi i chcą podchodzić do nich z pełną świadomością siebie i swojej osobowości. Skupimy się na uważności w odniesieniu do tematów takich jak work-life balance (czasem niewłaściwie – bo nie są logicznymi dodatkami – określanymi jako work-life balance), praca ze stresem i wypaleniem zawodowym, zaangażowaniem, emocjami i reaktywnością, zachowaniami prospołecznymi. Wykorzystane zostaną najnowsze opracowania i badania.

Słowa kluczowe: myślenie, mózg, emocje, uważność, życzliwość

ABSTRACT

The thesis offers a reflection on how the perception of oneself and one's surroundings can significantly influence our actions, both conscious and subconscious, through the awareness of dysfunctional thoughts and fixed beliefs. Our mental health has a firm place in our lives. The question is how strong it is, how we care for it, and what influence it has on our actions. Mindfulness in coaching is an interesting approach for those who want to work optimally on themselves, work with other people and want to approach them with full awareness of themselves and their personalities. We will focus on mindfulness in connection with topics such as work-life balance (sometimes inappropriately – because these are not logical additions – referred to as work-life balance), working with stress and burnout, engagement, emotions and reactivity, prosocial behaviour. The latest studies and research will be used.

Keywords: thinking, brain, emotion, mindfulness, kindness

„Duševní pohodě se lze naučit.
Změna ale nikdy nepřichází sama od sebe,
musíme chtít na ní pracovat.“

Dr. Daniel J. Siegel

ÚVOD

Společnost se posouvá. Prožíváme náročné období, kdy se konfrontujeme s mnoha problémy v pracovní i osobní rovině a s takovými výzvami, které jsme ještě nikdy dříve nezažili. Na straně druhé to lze vnímat jako dobu transformační, kdy se konečně posouváme k otevřenějším debatám v tématech duševního zdraví a duševní pohody. Důvodem byla (ale nejen) pandemie Covid-19, která velmi obnažila, jak moc je v naší společnosti dlouhodobě nastavena kultura práce, často je myšlena kultura práce jako zdroj štěstí a závislosti na práci, ve které si identifikaci s prací často tvoříme vlastní pracovní identitu. Do opozice se vůči tomu staví naše naučené zvykové chování, že přesahování práce do soukromého života přece dělit nemá. Tímto rozporem ovšem na sebe vytváříme obrovský tlak, mnohdy vedoucí k syndromu vyhoření, snížené kvalitě duševního i tělesného prožívání.

Otázka zní, zda je vůbec možné od sebe oddělit práci a osobní život? Zdali nejde spíše o hledání cesty rovnováhy, tedy jakýsi life-balance a přijmout skutečnost, že práci ze svého života vydělovat jednoduše nelze. Práce jednoznačně zasahuje do našeho života a život zasahuje do naší práce. Soukromí nevypneme, stále s námi je. Proto se jeví jako optimálnější varianta, vhodněji se zaměřit na vytváření takových návyků a rituálů, abychom tuto rovnováhu mohli stále vylepšovat a korigovat. Zaměřit se více na pracovní prostředí, které bude legitimizovat emoce v pracovním světě, pracovní prostředí, připravené na stres tím, že o něm dokáže s otevřeností hovořit. Stále je potřeba edukovat a zlepšovat přístup k široké veřejnosti, klientům, pacientům, žákům, studentům, za-

městnancům i řídícím pracovníkům právě v oblasti duševního zdraví. Normální je říct, co cítím. To je sebepéče. Schopnost, na kterou jsme v kultu práce a výkonu pozapomněli. Naše tělo i duše, když se nedaří, se vždy ozve.

Protože se nelze se v oblasti duševní péče postarat o všechny lidi v určitých náročných životních fázích a odborná pomoc pro některé lidi ve stavu duševní nepohody či menších duševních obtíží není potřebná, stačila by dostupnější pomoc, nejlépe svépomoc. Mnohé mezinárodní přístupy se již zaměřují více na prevenci zdraví a méně na nemoci a léčbu. Psychologické poznatky jsou významné a napomáhají k tomu, aby lidé mohli být dobří ve svých profesích, a aby informace mohli využívat ve všech etapách svého života.

1. SEBEPÉČE V KONTEXTU DUŠEVNÍHO ZDRAVÍ

Sebepéči lze definovat jako schopnost jedince vyvážit osobní, profesní, citové, duševní, fyzické a spirituální komponenty tak, aby žil v harmonii. Základní předpoklad péče o sebe je láska k sobě ve smyslu, abychom si vůbec dovolili a chtěli péči sami sobě poskytnout. Mít se jako člověk rád se často neučíme ani v rodině ani ve škole. V dospělosti pak zjistíme, že je potřeba na sebelásce pracovat, často dlouhodobě a náročně. Dalším předpokladem pro sebepéči je **sebepoznání**. S touto dovedností souvisí schopnost všimnout si vlastních potřeb a umět je vhodně saturovat. Potřeby nenaplněné, dlouhodobě potlačované mají nepříznivý vliv na naše tělesné a emoční prožívání.

Duševní život člověka je tvořen prožíváním, chováním a nevědomím. Duševní zdraví není kategorie dichotomická, ve smyslu, že buď nejsme nemocní nebo zdraví a nic mezi tím není. Když jsme zdraví, neznamená, že už nemusíme pro sebe nic dělat. Prevalence duševních poruch, jako jsou deprese a úzkosti, se v posledních desetiletích celosvětově zvyšuje. WHO (2022: 39) uvádí, že v roce 2019 před pandemií

koronaviru žilo odhadem 970 milionů lidí na světě s duševní poruchou. Z dalších výzkumů a studií vychází, že:

- deprese/úzkosti jsou celosvětově jednou z hlavních příčin disability (zdravotní postižení, které nemocného omezuje v každodenních činnostech),
- nemáme optimální adaptace na stres – rozeznání a řešení stresové situace,
- deprese je nejčastější příčinou sebevražd,
- treatment gap – neboli procento neléčené populace – u deprese a úzkosti v České republice 60 až 70 %, což znamená, že mnoho lidí trpících těmito poruchami nedostává potřebnou léčbu,
- emočně nestabilní adolescenti nachází úlevu v sebepoškozování,
- nástup dospívajících s genderovou dysforií (GID) – vnitřní rozpor mezi svým přiděleným pohlavím a pohlavím, se kterým se osobnost identifikuje.

Psychologické poznatky jsou významné a napomáhají k tomu, aby lidé mohli být dobří ve svých profesích, a aby je mohli využívat ve svém osobním životě.

2. SEBEPÉČE V POMÁHAJÍCÍCH PROFESÍCH PŘÍSTUPEM MINDFULNESS

Vyvážením osobní a profesní dimenze se zabývá studie McGarrigle a Walsh, zaměřující se na otázky tréninku mindfulness a sebepéče v sociální práci. Výsledky studie poukazují na náročnost balancování mezi osobním a profesním životem pracovníků pomáhajících profesí [Shier a Graham, 2011, s. 29–44]. Ze studie vyplývá mmj. téma vlastní odpovědnosti při zacházení se stresem. Nevládnutý stres uváděl pracovníky do napětí, nedostatečné pozornosti a nízké koncentraci na práci, do zmatku a chybovosti, i do nemoci. Účastníci studie poté byli vedeni

k praktikování všímavosti ke svým základním dovednostem a pozornost ke klientům se u nich prohloubila. Tréninkem všímavosti se rovněž zvýšilo povědomí účastníků studie v tom, jak o sebe sama pečovat, jaké lze přistupovat ke stresu a zvládat stresové situace efektivněji [McGarriple a Walsh, 2011, s. 212–233].

Mnohé výzkumy zabývajících se intervencemi, založené na všímavosti (anglicky Mindfulness Based Interventions/MBIs) při zvládání stresu [de Vibe et al., 14 2013; Khoury et al., 2015; Stahl & Goldstein, 2019] a metaanalýza psychologických intervencí na podporu wellbeing (psychické pohody) dokazuje maximální účinnost intervencí, založených na všímavosti, pro klinickou i neklinickou populaci [van Agteren et al.]. Například National Health Service ve Velké Británii oficiálně nabízí online kurzy všímavosti a v rámci kategorie Mental health and wellbeing informuje o všímavosti jako o způsobu péče o své vlastní duševní zdraví.

2.1 MINDFULNESS

Požadavky na sociálně-emoční kompetence pracovníků pomáhajících profesí zní jasně: být empatičtí, schopní naslouchat, nikoli jen poslouchat. Mít pozorovací talent, být komunikativní, teoreticky připravení, mít v sobě pokoru a uvědomovat si cenu důvěry, kterou jim klienti svěřují. Stát se pracovníkem pomáhající profese dnes znamená, vydat se na cestu sebepoznání, která je vždy provázená hledáním, pochybováním a zráním.

Mindfulness je vnímán jako užitečný nástroj a copingové strategie snižování stresu. Jako praktická, zkušenostní záležitost, praktikovaná v denním životě, se zaměřením pozornosti na sebe sama a na své prožívání i na soustředění se na přítomný okamžik, teď a tady. To vše oproštěné od posuzování a hodnocení lidí i činností, s uvědoměním si vlastních pocitů, pohybů, chování jako i okolí a všímavosti k detailům, obohacujícím naše životy. Jde o způsob sebezpečí.

Trénink všímavosti sociálních pracovníků přispívá k rozvíjení jejich terapeutických kvalit a ke zlepšení vztahu s klientem [Turner, 2008, s. 95–103]. A lze jej uplatňovat k vlastnímu seberozvoji. V přímé práci s klientem mnohdy čelí sociální pracovníci ambivalentním pocitům. Zaměřením se na přítomný okamžik s klientem zvyšujeme povědomí o negativních událostech a snižujeme reaktivitu na ně.

Empatie jako zásadní vlastnost při tvoření a navazování kontaktu s klientem, může být záměrně kultivovaná tréninkem všímavosti [Turner, 2008, s. 97–100] právě na přítomnost

Neuroplasticita mozku má celoživotní schopnost vytvářet nové nervové spoje a neurony v reakci na zkušenosti [Siegel, 2014, s. 25]. Koncept změny založené na všímavosti vychází z dovedností:

- naučit se sledovat aktuální zkušenosti ve vědomí bez posuzování,
- identifikovat automatické chování a reakce na aktuální zkušenosti, které jsou potenciálně neadaptivní,
- zlepšit a posílit pozitivní zvládání typických obtíží, kterým každodenně čelíme [Keller, Singh, Winton, 2014, s. 453–45].

2.2 POJEM VŠÍMAVOST A JEHO CHARAKTERISTIKA

Všímavostí je myšlen stav i dispozice se v tomto stavu nacházet, kterou jako jedinci máme do určité míry sobě vlastní. Všímavost vůči sebe sama, vůči okolí, prostředí i životu lze tréninkem zvyšovat [Baer, 2014]. Opakem všímavostí označujeme stav v režimu autopilota. Stav, kdy jsme „duchem nepřítomní“ a rutinní činnosti provádíme automatizovaně [Williams & Penman, 2014].

Tvůrce a propagátor mindfulness Kabat-Zinn, definuje všímavost jako *„vědomí, které se objevuje skrze záměrné pozorování, v přítomném okamžiku, bez hodnocení objevujících se zážitků“* [Kabat-Zinn, 2003].

Jiná definice všímavosti popisuje jako nehodnotící přístup otevřenosti, laskavosti a zvědavosti vůči momentální zkušenosti [Baer, 2003; Marlatt & Kristeller, 1999].

Podstatou vnitřního nazírání, mindfulness, je tedy všímání si, co člověk prožívá, když věnuje plnou pozornost svým pěti smyslům. Jaké emocionální reakce ho provází, když si dovolí prožívat zážitky. Přicházející myšlenky neignoruje, ani se jim nevyhýbá. Jen je přijímá, nechává projít myslí a znovu se soustředí na dech (zakotvení v dechu).

Všímavost / bdělost / bdělá pozornost / mindfulness / je forma duševní aktivity vedoucí k procvičování mysli, kde základem je:

- záměrné úsilí
- soustředěné uvědomění na přítomný okamžik
- bez hodnocení a posuzování

Jde o naladění se na sebe, přijetí se se vším všudy, a jak říká Dr. Siegel, být si svůj nejlepší přítel. Návěkem všímavosti lze získat emoční rovnováhu, vylepšit náladu, uklidnit mysl, být kreativnější a flexibilnější.

Rovnice pro nácvik všímavosti: $NV =$
Soustředění x Čas x Záměrné sledování

Jádrem všímavosti je prožitek. Ten zaktivizuje nervové vzruchy, jež podporují tvorbu proteinů v mozku. Ty pak umožní vznik nervových spojení mezi neurony. Tento proces se nazývá neuroplasticita, která dokazuje, že mozkové synapse se mohou v průběhu života měnit, přetvářet a posilovat. Neboli podle známého přísloví: „Starého psa novým kouskům nenaučíš“ bude platit jen, pokud se rozhodneme „starým psem býti“.

V bdělé pozornosti se soustředíme na tělo, které s námi pomocí našich 5 smyslů mluví a zároveň dává najevo, že se něco děje, nebo co se děje. Jak? Fyzickou bolestí a prostřednictvím emocí. Emoce buďto cítíme nebo naopak jsme od nich odtrženi.

Održení se od emocí je adaptační způsob obranného postoje a vlastní ochrany sebe sama ve chvílích, které jsou pro člověka velmi bolestné a zraňující a mohou být motivací pro rozhodnutí životního nativitu: „Toto se mi už nikdy nesmí stát. Už nikdy nedovolím, aby...“.

Je to rozhodnutí o tom, že takové emoce už nechceme prožívat. Vytvoříme si emoční zásek, tedy nejsme schopni sami v sobě cítit. Abychom pak vůbec něco cítili, potřebujeme k tomu velmi intenzivní situace, často až zraňující, neboť bolest je jediná chvíle, kdy cítíme. Oblečeme si na sebe těžké brnění v domnění, že nás konečně ochrání. Jenomže... Emoce jsou našimi rádci už od dávných prehistorických dob. Podporují naše přání, potřeby, sny a jsou směrovkou životní cesty [Siegel, 2010].

2.3 MINDFULNESS VE VZTAHU K EMOCÍM A PROSOCIÁLNÍMU CHOVÁNÍ

Nepříjemného prožívání emocí nás trénink všímavosti nezbaví, ale poskytuje volbu aktuální prožitek takový, jaký teď je, jednoduše a jen přijmout. Tím nám dává volbu poodstoupit, zastavit se, bez impulzivní reakce na základě zaplavení emocemi. Trénováním všímavějšího prožívání mohou mít lidé také lepší schopnost se od emocí odpoutat a nahlížet na ně s větším odstupem, zvyšuje prosociální chování vůči spolupracovníkům, především empatii a přijímáním jiných úhlů pohledu na danou situaci [Hafenbrack a kol. 2020].

Výsledky přehledové studie aplikace tréninku všímavosti na pracovní prostředí ve 4 úrovních: jednotlivce – práce – tým – organizace [Johnsonová a kol. 2020] ukazují, že absolvováním školení/programů souvisejících se všímavostí, je větší pravděpodobnost, že u zaměstnanců v oblasti kognitivní a afektivní nastanou pozitivní změny. Na úrovni jednotlivce autoři zmiňují, že trénink všímavosti podněcuje změny v postojích, odolnosti, empatii, aktivního naslouchání, soucitnosti k sobě. Zároveň pomocí Mindfulness-based stress reduction (MBSR) lze snižovat intenzity úzkosti, deprese, hněvu, psychického napětí, tísně a zlepšovat duševní zdraví jedinců. Mindfulness posiluje pracovní pa-

měť, soustředění, kognitivní flexibilitu, snižuje prožívání stresu a emoční reaktivitu, zvyšuje schopnost vykonávat úkoly vyžadující soustředěnou pozornost. Co se týče fyzického zdraví, významně ovlivňuje zvládnutí bolesti apod.

2.4 EMOČNÍ AGILITA

Pracovní týmy (nejen) pomáhajících profesí procházejí agilní transformací, jako reakce na rychle se měnící priority a požadavky naší doby. Stále více dostává do popředí tzv. emoční agilita (lat., hbitost, obratnost, čilost) jako schopnost zvládat emoce a budovat kvalitní vztahy.

Je-li součástí pracovní činnosti pomáhajících profesí působení na jedince a poskytování péče a podpory v jeho osobnostním a profesním rozvoji, předpokládá to znalost práce s lidmi, především v jednání a získávání důvěry slovem. Být kvalitní průvodce a motivátor většinou nejde bez zvládnutí základní znalosti sebe. Co to ve skutečnosti znamená:

- že se vyznáme v sobě – ve svých bariérách a předsudcích, obranách a přenosech,
- že ovládneme techniky poznávání lidí a dovednosti rozumět jim,
- že máme představu, co, jak a proč něco změnit,
- že máme osvojeny sociální kompetence jednání s lidmi.

Efektivní působení na jedince znamená, pomáhat mu pozitivně se rozvíjet tak, aby se prohlubovala prosociální orientace a vlastním růstem se stával vyrovnanější a zralejší osobností. Početné studie (např. z University of London od prof. Franka Bondy) prokazují, že emoční agilita pomáhá zvládat stres, snižovat chybovost, umožňuje nám být více inovativní a zlepšovat svůj pracovní výkon i charakter člověka.

2.5 MINDFULNESS BASED STRESS REDUCTION

V českém překladu Mindfulness Based Stress Reduction znamená snižování stresu pomocí všímavosti. Program v roce 1979 vyvinul Jon Kabat-Zinn pro pacienty, trpící chronickou bolestí a poruchami vyvola-

né stresem. Jon Kabat-Zinn je profesorem medicíny na Massachusettské univerzitě v USA, autorem knih o všímavosti [Kabat-Zinn, 2016] a světově uznávaným propagátorem praxe všímavosti.

Komplexnost výukových lekcí MBSR probíhá v rámci osmitýdenního kurzu Mindfulness-based stress reduction (MBSR) a je tvořen třemi klíčovými aspekty:

1. vědomá meditace,
2. body scan (skenování všech oblastí těla)
3. pohyb (jednoduché pozice na principu jógy).

MBSR se dále opírá o tři základní komponenty všímavosti:

1. Záměr neboli motivace, co člověk v životě hledá (zklidnit mysl, porozumění sobě, pracovat se strachem). Záměr se v průběhu času může měnit.

2. Zaměřená pozornost neboli zvýšené uvědomování si všeho v nás i kolem nás, soustředěním se na tady a teď. Jde o kognitivní funkce a samotný proces. Dříve běžné denní události, přemýšlení a přecházení mezi tématy, tak vede směrem k větší všímavosti a soustředěnosti.

3. Postoj otevřenosti a zvědavosti, soucitného přijetí, neusilování a akceptace. Jde o emocionální ladění, které vlastní pozornost ovlivňuje [Bishop et al., 2004; Marlatt & Kristeller, 1999].

Osmitýdenní skupinový výcvik pro účastníky má časovou dotaci jednou týdně na dvě hodiny. Setkání jsou zaměřená na rozvíjení všímavosti práce s dechem, meditačním tréninkem, všímavým zkoumáním jednotlivých částí těla body-scan, cvičení hatha jógy, všímavé chůze, meditace vděčnosti. Účastníci o získaných zkušenostech vzájemně debatují. Úkolem účastníků je také každodenní praktikování meditace všímavosti v délce 45 minut. Účastníci programu se učí lépe porozumět vlastním opakujícím se reakcím na příjemné i nepříjemné prožitky, což vede ke zlepšení schopnosti zvládat obtížné a problematické situace [Benda, 2006, s. 133].

Při individuálních lekcích se pracuje s myšlenkami a myšlenkovými vzorci, ozývající se v těle v podobě vjemů a pocitů. Co člověk prožívá, když věnuje plnou pozornost svým pěti smyslům. Jaké emocionální reakce ho provází, když si dovolí prožívat zážitky. Přicházející myšlenky neignoruje, ani se jim nevyhýbá. Jen je přijímá, nechává projít myslí a znovu se soustředí na dech (zakotvení v dechu).

Účastníci zakouší vnímat svět jiným novým pohledem s otevřenou myslí a přijetím bez odsuzování a s laskavostí. Tréninkem v zastavení se, uvědomování si emocí a reaktivních reakcí a poté práce s nimi, s přijetím bez odporu se učí vybírat si vědomé reakce na ně. Důležitou součástí programu je učení přijetí. Přijetí je základní kámen všímavosti. Proti čemu se stavíme, přetrvává. Změně nutně předchází přijetí.

Praktikuje se otevřená uvědomovaná komunikace a mění se jazyk komunikace s cílem vyjádřit své pocity, vnímání situace bez obviňování. Postojem laskavosti se účastníci učí přistupovat k sobě i k ostatním lidem s laskavostí a soucitem. Procvičují se se v uvědomování si nepříjemných i příjemných aspektů života. Vědomě se připravují na pocity radosti, vděčnosti, uznání. Budují laskavý a soucitný vztah sami k sobě. Součástí programu MBSR (Mindfulness Based Stress Reduction) je meditační praxe. Každý účastník má k dispozici nahrávky všech meditačních cvičení, které využívá při meditačních cvičeních během týdne. V neposlední řadě se účastníci programu učí, vnímat každodenní činnosti v přítomném okamžiku (všímové stravování, vědomý pohyb, vědomá chůze a chůze, vědomá sprcha, vědomé pohlazení atd.).

3. PŘÍNOS KOUČOVÁNÍ PRO POMÁHAJÍCÍ PROFESE

Pokud lidé potřebují pomoc, automaticky vyhledají psychologa, protože je to ve společnosti známé a běžné. Méně známé je, že velká část těchto lidí by nejlépe svou situaci vyřešila koučováním, jako jednou z dovedností pracovníka pomáhající profese.

Griffiths a Campbell (2008) ve svém výzkumu poukazují na to, že v ideálním případě by poradenství a koučování mělo být využíváno zároveň. Podobnosti těchto dvou disciplín vyžaduje, aby poradce nebo kouč chápal důvod, proč jej klient vyhledal a podle toho zanalyzoval, co klient opravdu potřebuje a nasměroval ho správným směrem.

Společnými znaky poradenství a koučování jsou:

- naslouchání a celkové pozorování a vnímání klienta,
- nesoudit a nehodnotit – klienti se díky tomu cítí bezpečně a nemusí se obávat toho, co si o nich poradce/kouč pomyslí a jsou schopni sdílet i informace, které by nikomu jinému neřekli,
- dotazování se klienta – kouč i poradce pokládá spoustu otázek, kterými se snaží získat co nejvíce informací o klientovi,
- zodpovědnost – naučit klienta být odpovědný za své jednání a pochopit, že pro změnu musí něco udělat,
- sebekoučování – předat dovednost, aby klienti dokázali sami sobě pokládat otázky, které jim pomohou na cestě k danému cíli,
- proces odkrývání – poradci/kouči zdůrazňují, že témata, se kterými klienti přichází, se v průběhu rozhovoru mění a často se dostanou do hloubky zcela jiných problémů.

To, co v průběhu rozhovoru odhaluje kouč a poradce, se ale většinou liší.

Odlišnosti mezi poradenstvím a koučováním:

- zaměření a záměr poradenství a koučování – klienti poradenství zmiňují, že jim poradce pomohl vypořádat se s problémem z minulosti. Poté ale potřebovali koučování, aby dokázali pracovat na svých cílech, tedy budoucnosti.
- klientův základ – život klienta ve chvíli, kdy poradce nebo kouče vyhledává. Klienti poradců přicházejí s situací vážnější, s potížemi, které sami již nezvládají a potřebují ji změnit,

často zcela od základu. Klienti koučů bývají obecně v uspokojující situaci, která pouze vyžaduje nějaké zlepšení. Běžný klient koučů má zájem o seberozvoj. Přichází s pracovními nebo vztahovými tématy, mají tendence zajímat se o své slabé a silné stránky [Griffiths & Campbell, 2008].

3.1 VŠÍMAVÝ KOUČINK

Koučování je skvělým způsobem, jak pracovat se všímavostí a pozorností klienta. Při práci s koučovacími nástroji (metodami a technikami), kladením otázek, hledáním odpovědí zvyšuje všímavost v řešené oblasti.

Ve své knize „Mindful Coaching“ Hall (2013) popisuje, co vše všímavost a koučování propojuje:

- podpora a pomoc lidem naplňovat jejich potenciál, podpora růstu a učení
- uvědomění si sebe sama, druhých lidí a světa jako celku,
- trénink a transformace mysli
- zvýšená pozornost k tomu, co se děje kolem nás,
- seberegulace emocí,
- komunikace, empatie, otevření se druhému,
- vnímat možnosti a volby při řešení problémů,
- rozvoj kreativity,
- kontakt s tím, co je nevědomé,
- schopnost se zpřítomnit, naladit se,
- zapojit sebeaktualizační mechanismy [Hall, 2013].

Koučování jako praktikování všímavosti je stejně tak založeno na nehodnotícím přístupu [Gallwey (2001, str. 57) a přístupu otevřenosti se zájmem o druhého člověka, pozornosti při naslouchání a samotné komunikaci. Zájem dává do kontrastu s předjímáním, kdy člověk není úplně otevřený všemu, co druhý sdílí, ale je ve stavu, kdy tzv. ví. Gallwey dále píše, že pokud jsme ve stavu zájmu a otevřenosti, může v nás takové

nastavení vyvolat pocity zranitelnosti. Pokud je přijmeme, získáme více pozornosti pro obsah i pocity druhého člověka. Naopak, pokud odmítneme být ve stavu nevědění a otevřenosti, můžeme se stát defenzivními, hodnotícími, úzkostnými nebo znuděnými [Gallwey, 2001].

3.2 MEDITACE VDĚČNOSTI A JEJÍ PROHLUBOVÁNÍ.

Záměrem výzkumu propojení pozitivní psychologie s koučováním [Tromová a Burke, 2021] bylo zjištění, zda metodou koučování je možné cílit na zesílený účinek intervencí pozitivní psychologie, konkrétně trénování vděčnosti. RCT, randomizovaná, kontrolovaná studie na testování účinností psychologických intervencí byla realizována způsobem náhodně rozdělených účastníků na experimentální a kontrolní skupinu, přičemž kontrolní skupina absolvovala intervenci zaměřenou na trénink vděčnosti. Druhá skupina experimentální rovněž absolvovala intervenci zaměřenou na trénink vděčnosti, navíc však podpořeno jedním koučovací sezením. Výsledkem výzkumu bylo zvýšení subjektivní psychické pohody u kontrolní skupiny, která vnímala změny v prožívání úzkosti, hněvu a smutku. Experimentální skupina celkově zaznamenala snížení prožitku negativních emocí, i stresu, nervozity, viny a studu.

3.3 ZMĚNA ERICKSONOVSKÝM PŘÍSTUPEM

Ericksonovský přístup je v koučinku využívající směr, vycházející z poznatků psychiatra a hypnoterapeuta Milтона H. Ericksona. Tento přístup se soustředí na vnitřní flexibilitu myšlení, možnosti volby, osobní dokonalost, sdílení hodnot a zaměření na společenství. Kouč/poradce, využívající ericksonovský přístup, se snaží, aby klient převzal zodpovědnost za svůj život, věřil si a využíval svůj potenciál [Cipro, 2015].

Ericksonovský koučovací přístup je vhodný pro výchovu a vzdělávání se zaměřením na vybudování vzájemné důvěry, bezpečí a dialogu, i na motivaci k uplatnění se pro trh práce.

Vychází z 5 základních Ericksonovských přesvědčení:

1. Lidé jsou v pořádku takoví, jací jsou. Jedinec se mění po celý život a nové kompetence a návyky lze získávat v každém věku. Přestaneme-li posuzovat a hodnotit, máme možnost vnímat více úhlů pohledu.
2. Lidé mají všechny zdroje, které potřebují v sobě. Naše nevědomí umí integrovat a udržovat vše, co jsme se naučili, umí si vzít všechny své vnitřní zdroje a přenést je do vědomí a poté uskutečnit vytýčené cíle. Naše nevědomí nepotřebuje rady a schvalování činů.
3. Lidé vždy volí podle toho, co jsou schopni v danou chvíli dělat.
4. Každé chování jedince má vždy pozitivní záměr. Změna vychází z důvodu nedostatku konkrétních potřeb a z nutnosti postarat se sám o sebe.
5. Změna je nevyhnutelná. Vše se mění a transformuje, člověk, prostředí, celý svět.

Podle výše popsaných koučovacích principů tedy vycházíme z přesvědčení, že člověk si je sám sobě nejlepším poradcem a pomocníkem, jelikož veškeré zdroje a potenciál má a nosí v sobě. Způsob, jak se ke svému zdroji nejlépe dostat, je využívat svou mysl.

Naše mysl, to jsou naše přesvědčení, stereotypy a hodnoty. Naše mysl je to, co jsme do života přijali a čemu věříme. Jádrem přesvědčení jsou do mysli zapsané (neurální synapse) emoční rovnice. Ty nás řídí v našem jednání, chování a žití samotném. Emoční rovnice jsou buď funkční nebo dysfunkční. Příklady dysfunkční emoční rovnice: Nejsem dobrý člověk. Nikdy nic neudělám dobře. I když se snažím, nikdy z toho není dobrý výsledek. Raději se nebudu radovat, abych nebyl zase zklamáný. Jsem k ničemu. Je mi ze sebe nanic.

Hodnocení situací černobílým viděním typu špatně nebo správně, co bychom měli, kým bychom měli být a čím a kým nejsme vyvolává reakce na tyto úvahy spojené s pocity viny, selhání, studu a zahánění. Hodnocení typu špatně nebo dobře jsou způsoby přemýšlení.

A hodnocení typu špatně je omezující způsob přemýšlení, protože nám odčerpává energii a sílu jít k cíli. Přesvědčení určují naše schopnosti. Schopnosti určují naše chování. Chování buduje prostředí. Prostředí podněcuje přesvědčení. A přesvědčení bez podpory schopností a chování změnit nelze.

Představme si člověka, který žije tím, co se stalo někdy dříve a kladě velký důraz na minulost. Minulost ovlivňuje jeho přítomnost tím, že snižuje kvalitu přítomného prožívání. Jaká asi bude kvalita budoucího prožívání? Přesvědčení velmi silně naše chování ovlivňuje, formuje a motivuje. Přes něj si vytváříme mapy smyslu života – mapy toho, co se stalo, mapy toho, jak je to teď i plány a vize toho, co stane. Věříme-li, pak jednáme tak, že je to pravda. Naše víra prochází našim citěním, našimi myšlenkami, našim jednáním, a nakonec formuje náš charakter a život celkově. Dysfunkční víru lze opustit, pokud se rozhodneme chtít změnit přístup a způsob komunikace našich myšlenek a hodnot.

Vstupujeme-li do interakcí se stejným souborem předpokladů a neschopností zpochybnit nějaké naše přesvědčení, pro prostředí se neadaptujeme. Svět jako nepředvídatelné místo, po jedinci a jeho přežití, vyžaduje především adaptabilitu. Prakticky to znamená, že musíme poznat limity vlastního myšlení a zkreslení vlastního myšlení, abychom mohli lépe korigovat své myšlení, přehodnocovat jej a vnímat, zda jsou přesvědčení, která máme nevyhnutelná. Přijmout, že nikdy nelze být objektivní a že svět vidíme správně. Protože objektivita je iluze. Jako jedinci jsme formováni a zatíženi osobní historií. Naše myšlenky se snaží předpokládat, co bychom měli v prostředí, ve kterém se nacházíme dělat, co je dobré dělat proto, abych byl společnosti přijatý a dělat věci podle toho, jak se to má, jak mě to naučili primárně pečující osoby v mém dětství. Vlastní zkušenosti, dané souborem předpokladů, získaných evoluční, kulturní a osobní historií od sebe neumíme oddělit, zatěžuje nás a my lidé nejsme schopní se zbavit této zátěže. Musíme ji přijmout. Uvědomováním si této skutečnosti, můžeme získávat větší míru kont-

roly nad tím, že víme, že tohle je skutečnost pro všechny jedince daná [Grant, 2022].

K druhým lidem mluvíme přes naše vlastní hodnoty. Vysvětlujeme, radíme, předkládáme argumenty, které však nutně nemusí a nezapadají do hodnotového systému druhého jedince. Podle starého konceptu racionalismu stále vycházíme z myšlenek, že víme, proč si myslíme to, co si myslíme. Naše myšlení ale není vědomé. Myšlenky jsou fyzické a jsou záležitostí nervových okruhů v mozku. Když dlouho přemýšlíme určitým jedním způsobem a najednou to chceme změnit, vyžaduje to obrovské úsilí. Grant (2022) ve své knize „Ještě to promysli“ předkládá, že my lidé neznáme důvody svých rozhodnutí, protože nemáme přístup k hlubokým strukturám mozku. Pro mozek je ze všeho nejvíce ohrožující stav nejistoty. Proto si při vnímání a posuzování situací nebo lidí dotváříme určité vzorce, vizuální obrazy, příběhy každodenních situací i celý životní příběh. Mezery v nich, tedy poznatky, které nemáme, se snažíme zaplnit tak, aby to dávalo smysl v kontextu dané situace. Nacházíme příběhy, které nám dávají smysl pro zachování sebeobrazu a chápání reality kolem nás.

Stres, tedy stav nejistoty, limituje naše kognitivní kapacity, snižuje schopnost učení se novým věcem, a snižuje se možnost adaptace korigováním nefunkčních myšlenek a jejich zpochybňováním. Uzavřeli se na základě stresu pole vnímání, využívá kognitivní kapacita automatické rutinní činnosti, tedy jedeme na tzv. autopilota, a navíc je posiluje. Lidské myšlení je samo o sobě velmi náročný metabolický proces, proto mozek sklouzává do zajetých kolejí a nemá snahu věci měnit.

To, co je pro jedince žádoucí a jeví se jako důležité pěstování této dovednosti pro 21.století, je učit se sžívat s nejistotou, umět fungovat v diskomfortu a diverzitě, zajistit dostatek jistot, na jejichž základě lze bezpečněji vykračovat z komfortní zóny.

My, lidé, nejsme konstantní a naše identita není fixní, jsme neustále v procesu změny v kontextuální rovině, jelikož lidský jedinec je ovliv-

ňován evoluční historií, kulturní historií a osobní zkušeností, a podle těchto všech faktorů se mění jeho optika cítění, vnímání, jednání.

3.4 PŘÍKLAD PRÁCE S MYŠLENKAMI: VĚDOMÉ ZASTAVENÍ – TECHNIKA STOP

Stop /S/: Zastavte se a přestaňte dělat to, co děláte.

Take breath /T/: několikrát se záměrně zhluboka nadechněte a sledujte fyzický pocit dechu, jak prochází nosními dírkami, hrdlem, rozpíná hrudník a rozpíná břicho během nádechu a jak se břicho při výdechu uvolňuje a poté se uvolňuje hrudník a dech prochází hrdlem, a nakonec nosními dírkami během výdechu. Všimněte si přirozené pauzy mezi výdechem a nádechem.

Observe /O/: Pozorujte své myšlenky a emoce, sledujte stav své mysli – zda-li, je vaši mysl rozrušená, otupělá/těžká, roztěkaná, soustředěná nebo zcela pohlcená tím, co děláte. Snažte se tyto myšlenky, emoce, stav své mysli neposuzovat ve smyslu dobrý/špatný.

Purpose /P/: vzpomeňte si na svůj záměr v tomto okamžiku (možná je to dokončení úkolu nebo cesta domů atd.); zopakujte si kroky, které musíte provést, abyste tento úkol dokončili a tím naplnili svůj záměr a smysl v tomto okamžiku. nyní pokračujte ve své předchozí činnosti. Zkuste vědomé zastavení používat denně. Může být obtížné si na tuto techniku vědomého zastavení vzpomenout. Proto ji zkuste propojit s určitou každodenní činností, kterou si připomenete, že se máte během dne vědomě zastavit.

ZÁVĚR

Lidé jsou často sami k sobě kritičtí, když cítí nějaký svůj nedostatek a čím víc jsou vystrašenější, tím více jsou schopni kritizovat nebo ubližovat. Teorie soucitné mysli vytvořena profesorem klinické psychologie Paulem Gilbertem (2010), původně pro lidi, kteří mají problémy se studem nebo jsou nadměrně sebekritičtí, nás může vést k rozvíjení a pod-

poře postoje soucitu a laskavosti vůči sobě samotnému, což i hlavním cílem CFT (Compassion Focused Therapy). Rozvíjení citlivosti k bolesti a utrpení sobě i jiným a rozhodnutí něco s tím udělat nebo tomu předcházet nebo to nějak změnit. Soucit má v tomto smyslu v sobě aktivní složku něco změnit.

Citlivost k utrpení vychází z porozumění tomu, že nikdo z nás si nevybral geny, mozek ani prostředí, ve kterém jako dítě vyrůstal. Právě prostředí má největší vliv na to, jak se cítíme a jak v budoucnu budeme jako dospělí lidé fungovat. To ale není alibi proto, abychom dělali v životě, co chceme na úkor druhých.

Sebe soucit je o radikálním přijetí čili bezpodmínečném přijetí. Přijetí všech stránek osobnosti, které nijak nehodnotíme. Jen pozorujeme, co za tím je a pak máme možnost na nich pracovat. Posilujeme tři komponenty sebe soucitu:

- všímavost – že se mi něco děje,
- lidskost – náš postoj k selhání, protože lidé chybují, potřeby své i druhého vnímáme stejně,
- laskavost – přijetí všeho, tak jak to je, protože pak se věci mohou měnit (Gilbert, 2010).

Trénovat a pěstovat soucit znamená porozumět fungování lidské mysli, porozumět fungování emocí, nastavení mysli na naději a víru, že se stále dá něco dělat.

Neustále si posilovat a trénovat „Rámec vlastního prožívání“:

1. *vědomí*, že každá emoce, kterou cítíme, je v pořádku,
2. *empatii kognitivní*, pomyslnou, s tím, že víme a rozumíme tomu, jak se druhý člověk teď momentálně má a cítí,
3. *autenticitu/kongruenci*, být v souladu se sebou, s tím, jak situaci vnímáme, jak o ní přemýšlíme, jak bychom mohli pomoci,
4. *komunikační skills* jako zběhlost ve vyjadřování se a umění pojmenovávat, co se teď ve mně děje,

5. *vnímavost a ověřování si*, co situace s druhým člověkem dělá a dávat zároveň i prostor svému prožívání.

Emocionální zručnost je ve zvnitřnění, přijetí svých stinných stránek a dovolení si mít komplexnost osobnosti (Gilbert, 2010). Dovolíme si prožívat své emocionální reakce na situace, což znamená:

- že jsme si jich vědomi,
- že tím, jak si jich všímáme,
- že jsme schopni je moci přijímat klidněji, bez zahlcení,
- že přebíráme zodpovědnost za to, jak se cítíme,
- že si všechno uvědomujeme a tím to regulujeme,
- a tak se postaráme sami o sebe.

Existuje výraz z africké svahilské fráze „Hakuna matata“, překládané jako „je to v pořádku“ nebo „žádný problém“. Je synonymem pro životní filozofii, učit se přijmout věci, které změnit nelze a žít plně v přítomnosti, tedy teď a tady. Hakuna matata může být inspirující prvek pro náš osobní růst a duševní pohodu a zdraví.

LITERATURA

- Baer, Ruth. A. (2014). *Practising Happiness: How Mindfulness Can Free You From Psychological Traps and Help You Build the Life You Want*. Hachette UK.
- Benda, Jan. (2007), 51(2). *Všímavost v psychologickém výzkumu a v klinické praxi*. Československá psychologie.
- Benda, Jan. (2006), 3(65). *Meditace, všímavost a nové směry KBT*. Konfrontace - časopis pro psychoterapii.
- Birch, Paul. (2005), *Koučování v kostce*. Brno: Computer Press.
- Bishop, Scott. R., Lau, Mark., Shapiro Shauna., Carlson, Linda., Anderson, Nicole. D., Carmody, John., Segal, Zindel V., Abbey, Susan., Specia, Michael., Velting, Drew., & Devins, Gerald. (2004). *Mindfulness: A Proposed Operational Definition*. Clinical Psychology: Science and Practice, 11(3). <https://doi.org/10.1093/clipsy.bph077>
- Blatný, Marek. (2005), *Psychosociální souvislosti osobní pohody*. Brno: Masarykova univerzita, (2005).
- Brown, Kirk Warren , & Ryan, Richard. M. (2003). *The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being*. Journal of Personality and Social Psychology, 84(4), Addressing Fundamental Questions About Mindfulness. Psychological Inquiry, 18(4). <https://doi.org/10.1080/10478400701703344>
- Cipro, Martin. (2015), *Psychoanalytické koučování*. Praha: Grada Publishing.
- Duffková, Jana, Urban Lukáš, Dubský Josef. (2008), *Sociologie životního stylu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Čeněk, Aleš.
- European Mentoring and Coaching Council – Czech. (2008), *Závěrečná zpráva ze studie – Koučink ve firemní praxi v České republice*. Praha: EMCC.
- Fischer-Epe, Maren. (2006), *Koučování: zásady a techniky profesního doprovázení*. Praha: Portál.
- Gallwey, W. Timothy. (2015), *Vnitřní hra tenisu*. Praha: Management Press.

- Gilbert, Paul. (2010), *The Compassionate Mind*. Little, Brown Book Group.
- Griffiths, Kerry, & Campbell, Marylin. A. (2008), Semantics or substance? Preliminary evidence in the debate between life coaching and counselling. *Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice*, 1(2). <https://doi.org/10.1080/17521880802328095>
- Goleman, Daniel. (2001), *Meditující mysl: typy meditační zkušenosti*. Praha: Triton
- Grant, Adam. (2022), *Ještě to promysli*. Jan Melvil publishing..
- Hafenbrack, Andrew. C., Cameron, Lindsey. D., Spreitzer, Gretchen, M., Zhang, Chen., Noval, Laura, J., & Shaffakat, Samah. (2020), *Helping People by Being in the Present: Mindfulness Increases Prosocial Behavior*. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 159, 21–38. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2019.08.005>
- Hall, Liz. (2013), *Mindful Coaching: How Mindfulness can Transform Coaching Practice*. Kogan Page Publishers.
- Kabat-Zinn, Jon. (2016), *Život samá pohroma: Jak čelit stresu, nemoci a bolesti pomocí moudrosti těla a mysli*. Jan Melvil Publishing.
- Khouri, Bassam., Sharma, Manoj., Ruz, Sarah. E., & Fournier, Claude. (2015), *Mindfulness-based stress reduction for healthy individuals: A meta-analysis*. *Journal of Psychosomatic Research*, 78(6), 519–528. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2015.03.009>
- McGarrigle, Tessa a Christine A. Walsh. (2011), 30(3), 212–233, *Mindfulness, Self-Care, and Wellness in Social Work: Effects of Contemplative Training*. *Journal of Religion*. <https://doi.org/10.1080/15426432.2011.587384>
- Morrison, Tony. *Emotional Intelligence, Emotion and Social Work: Context, Characteristics, Complications and Contribution*. *British Journal of Social Work*. 2006, 37(2), 245–263. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl016>
- Navrátil, Pavel, Navrátilová, Jitka. (2008), 2008(4), 124–135. *Postmodernita jako prostor pro existenciálně citlivou sociální práci*. Sociální práce.

- Perls, Frederick., Hefferline, Ralph., & Goodman, Paul. (2011). *Gestalt Therapy: Excitement and Growth in the Human Personality*. California: The Gestalt Journal Press.
- Siegel, Daniel J. *Vnitřní nazírání: nová věda osobní transformace*. Praha: Triton, 2014.
- Silsbee, Daniel. (2012). *Všímavý kouč*. Maitrea.
- Trom, Panagiota., & Burke, Jolanta. (2021). *Positive psychology intervention (PPI) coaching: An experimental application of coaching to improve the effectiveness of a gratitude intervention*. Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice. <https://doi.org/10.1080/17521882.2021.1936585>
- Williams, Mark., & Penman, Danny. (2014). *Všímavost: Jak najít klid v uspěchaném světě*.
- WHO (2022). Dostupné z: <https://120443679.pdf> (cuni.cz)/bitstream/handle/20.500.11956/182546/120443679.pdf?sequence=4
- Zelner Keller, Brigitte, Nirbhay N. Singh a Alan S. W. Winton. (2014). *Mindfulness Based Cognitive Approach for Seniors (MBCAS): Program Development and Implementation*. <https://doi.org/10.1007/s12671-013-0262-2>
- Žitník, Anam. (2011). Všímavost a klinické přístupy založené na jejím rozvíjení [Psychologie, Univerzita Karlova, dostupné z: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/33625> Filozofická fakulta].

PhDr. Mgr. Pavla Gilíková

Collegium humanum, varšavská univerzita managementu,

Zahraníční pobočka ve Frýdku-Místku

ORCID: 0000-0002-2916-8291; mgr.gilikova@seznam.cz

**MANIPULACE V PRÁCI SOCIÁLNÍHO
PRACOVNÍKA
MANIPULACJA W PRACY PRACOWNIKA
SOCJALNEGO
MANIPULATION IN THE WORK OF A SOCIAL
WORKER**

ABSTRAKT

Tento příspěvek vysvětluje manipulace, jako způsoby komunikace v práci sociálních pracovníků. V teoretické části budou popsány druhy a způsoby manipulace a manipulační techniky v komunikaci s klientem. Praktická část se bude zabývat manipulací, jako způsobem komunikace s klienty v sociální práci. Dotazníkovou metodou budeme zjišťovat používání manipulačních technik v komunikaci s klientem a vnímání manipulace z pohledu sociálních pracovníků. Cílem práce je popsat manipulační techniky a analýzou výsledků empirického šetření zjistit, zda sociální pracovníci manipulaci v komunikaci s klientem používají, jaké druhy manipulace a jak vnímají manipulaci s klientem z pohledu etiky.

Klíčová slova: Etika, klient, komunikace, manipulace, manipulační techniky, motivace, sociální pracovník.

ABSTRACT

This contribution explains manipulation as a form of communication in the work of social workers. The theoretical part will describe the types and techniques of manipulation in communication with clients. The practical part will focus on manipulation as a form of communication with clients in social work. Through a questionnaire method, we will examine the use of manipulative techniques in communication with clients and the perception of manipulation from the perspective of social workers. The aim of this work is to describe manipulative techniques and, through the analysis of empirical research results, determine whether social workers use manipulation in communication with clients, what types of manipulation they employ, and how they perceive manipulation with clients from an ethical standpoint.

Key words: Ethics, client, communication, manipulation, manipulative techniques, motivation, social worker.

ABSTRAKT

Niniejszy artykuł wyjaśnia manipulację jako sposoby komunikacji w pracy pracowników socjalnych. Część teoretyczna opisuje rodzaje i metody manipulacji oraz techniki manipulacji w komunikacji z klientami. Część praktyczna zajmie się manipulacją jako sposobem komunikowania się z klientami w pracy socjalnej. Metoda kwestionariuszowa zostanie wykorzystana do zbadania wykorzystania technik manipulacji w komunikacji z klientami oraz postrzegania manipulacji z perspektywy pracowników socjalnych. Celem niniejszej rozprawy jest opisanie technik manipulacji i ustalenie, poprzez analizę wyników badania empirycznego, czy pracownicy socjalni stosują manipulację w komunikacji z klientami, jakie rodzaje manipulacji stosują i jak postrzegają manipulację z perspektywy etycznej.

Słowa kluczowe: Etyka, klient, komunikacja, manipulacja, techniki manipulacji, motywacja, pracownik socjalny.

ÚVOD

Práce sociálních pracovníků je velmi náročná z hlediska interpersonálních vztahů. Klienti přichází k sociálním pracovníkům v situacích, kdy si nemohou sami pomoci, v době osobních krizí a nepříznivých životních událostí. Úspěšnost sociální práce je založená na dobré komunikaci mezi klientem a pracovníkem, na empatii, důvěře a na dodržování etických kodexů. To, jakým způsobem komunikujeme si vybíráme sami. Je mnoho možností, jak pracovat s klienty, zda pomáhat, nebo kontrolovat, manipulovat s nimi, abychom co nejrychleji dosáhli vytyčených cílů. Manipulace a manipulační techniky v komunikaci s klientem mají různé podoby a techniky, klienti nemusí odhalit, že je s nimi manipulováno. Záleží na spolupráci s pomáhajícím pracovníkem, na situaci, kterou musí řešit, zda budou dodrženy etické principy komunikace, nebo budou použity neférové způsoby manipulace.

V tomto příspěvku budou vysvětleny možné způsoby komunikace s klientem, manipulace a manipulační techniky s klientem a možnosti se jimi bránit. Zmíněny budou také negativní dopady neférové komunikace a manipulace na psychiku klienta. V praktické části budou zveřejněny výsledky empirického šetření sociálních pracovníků, kteří odpovídali na otázky v dotazníku, zda používají manipulaci v práci s klientem a jak na tuto komunikaci pohlíží. V závěru příspěvku budou navrženy doporučení pro praxi, pro optimální komunikaci sociálních pracovníků s klienty.

Téma tohoto příspěvku bylo vybráno z důvodu jeho aktuálnosti a pro zamyšlení sociálních pracovníků nad kvalitou a způsobem komunikace s klienty, kteří jsou často odkázáni na pomoc pracovníků bez možnosti řídit svůj vlastní život. Je velmi důležité zdůraznit etické přístupy a etické jednání pomáhajících, jako nezbytnost v komunikaci s klienty, za které pracovníci nesou odpovědnost. Uvědomění si, co je etické, a co hraničí s agresivitou a dehonestací klientů je nezbytné pro

profesionální pomoc potřebným lidem. Současná doba plná stresu, velkých cílů a sekularizace potlačuje v lidech prostou slušnost, vzájemný respekt a snahu k dosažení konsenzu. Lidé jsou více orientovaní na svůj cíl a neberou ohledy na druhé lidi na cestě k jeho naplnění.

Cílem tohoto příspěvku je popsat manipulační techniky, zdůraznit jejich negativní dopady na klienty, a vysvětlit důležitost etického jednání v každé interpersonální komunikaci. Cílem empirického šetření a analýzou výsledků je zjistit, zda sociální pracovníci manipulaci v komunikaci s klientem používají a jaké druhy manipulace. Snahou bude zjistit vnímání manipulace s klientem z pohledu etiky.

V příspěvku budou nejvíce použity odborné texty Pospíšila, Farkové, Edmüllera, Wilhelma a Nazare-Aga.

1. MANIPULACE

Pojem manipulace lze chápat jako vědomé, nebo bezděčné použití neférových způsobů chování a jednání za účelem dosažení vlastních cílů manipulátora. K manipulaci může dojít v různých formálních i neformálních komunikačních situacích. Příkladem těchto situací může být vyjednávání o řešení konfliktu, informační i kritický rozhovor, porady, řešení problémů na pracovních seminářích, pracovní porady pro evaluaci úkolů a výsledků jejich plnění, v komunikaci s klientem. K manipulacím může docházet během přátelských diskuzí, při komunikaci v rodinném kruhu, časté jsou manipulace v rámci partnerských a manželských vztahů. [Edmüller, Wilhelm, 2003]

Manipulace mohou být vědomé, ale také jako nevědomé formy chování. Jsou situace, kdy si sami neuvědomujeme, že druhými manipulujeme. Například ve velmi emotivních situacích, kdy člověk žádá o soucit během pláče, si manipulátor svou manipulaci nemusí uvědomovat. K nevědomé manipulaci může dojít během nesprávné argumentace bez úmyslu manipulovat i v dobré víře druhému pomoci.

Ve většině situací člověk dokáže intuitivně odhalit, které chování je férové a které je zjevnou manipulací. Za férové a čestné chování můžeme označit situaci, kdy každý účastník komunikace má právo a možnost na obhajobu svých zájmů a na přejímání jiných stanovisek pouze na základě vlastního uvážení. Z tohoto vyplývá, že nečestné a manipulační chování partnera při rozhovoru omezuje v právu hájit vlastní názory a vnucuje mu stanoviska, která dobrovolně neakceptuje. Manipulace mohou zbavit druhého člověka svobody v rozhodování a vyjadřování, porušují morální a etická pravidla. [Pospíšil, 2007]

Pro optimální komunikaci a prevenci komunikačních šumů je nutné umět jasně formulovat své myšlenky a představy, které budou srozumitelné i ostatním. Schopnost optimálně a přirozeně komunikovat má svůj nezastupitelný význam v interpersonálních vztazích a ve vývoji celé moderní společnosti. Umožňuje nezávisle posuzovat názory, postoje, hodnocení a sdělení druhých lidí. Pomáhá tvořit a zvyšovat zdravé sebevědomí a sebeprosazování, svou důstojnost a frustrační toleranci.

Komunikační dovednosti mohou pomoci pochopit vývoj a změnu úspěšné komunikace. Díky teoretickým znalostem a praktickým komunikačním dovednostem je možné pochopit příčinu vnitřních konfliktů, umět je odhalit a překonat je. Studium komunikace se lze naučit rozlišovat řešitelné konflikty od neřešitelných, předcházet konfliktům vzniklých komunikačními šumy a manipulacemi a naučit se strategické dovednosti ve zvládnutí a řešení konfliktů. Komunikační tréninky umožňují získat a osvojit si postupy a strategie pro optimální spolupráci, zvyšování výkonu a dosažení synergického efektu. Studium manipulace nám umožní porozumět manipulátorům, jejich motivům, příčinám a důvodům jejich chování, neboť základem komunikace je správně pochopit a adekvátně reagovat. Většina konfliktů vzniká z nepochopení a nedorozumění.

Znalosti a dovednosti manipulačních technik nám umožní optimální obranu a ochranu proti manipulacím, zejména proti emočně la-

děným výčitkám, neférovým útokům a devalvacím naší osoby. Tréninky komunikačních dovedností rozvíjí a zkvalitňují komunikaci v rovině osobních i formálních a pracovních vztahů. Tyto znalosti nám umožní větší kontakt s objektivní realitou a objektivní pravdou, kterou je vždy velmi těžké odhalit. Studium komunikačních dovedností, zvláště manipulace, umožní pochopit a předcházet sociálním patologiím, nebo účinně bojovat s již vzniklými problémy, jako jsou poruchy příjmu potravy, drogová a alkoholová závislost, sebevražedné sklony, které vyúsťují z komunikačních problémů a inter i intrapersonálních konfliktů.

Existují profese, kdy používání manipulačních technik je žádoucí a schopnost manipulace a manipulační dovednosti jsou pro výkon určitých profesí nezbytné. Manipulace je nutná v oblasti marketingu, politiky, v oblastech rozvoje a řízení lidských zdrojů, oblasti kriminologie a výchovy.

Jsou situace, kdy je nutné lidi přesvědčit, změnit jejich chování a názor, nasměrovat je určitým žádoucím směrem. Toto se týká působení na děti, mládež v oblastech pedagogiky, působení na dospělé populaci i seniory, což se týká práce andragogů, psychologů, kriminalistů, sociálních pracovníků, zdravotníků a vůbec všech pomáhajících i řídicích profesí v práci s problematickými lidmi. Naproti tomu existuje skupina lidí, kteří manipulují s lidmi zcela vědomě a z čistě utilitárních důvodů. Tyto manipulátory naplňuje radost z převahy a získané moci, kterou využívají pouze pro vlastní prospěch. V tomto případě to není o snaze po rozvoji a řízení lidských zdrojů, avšak o osobnostní negativní odchylce. [Pospíšil, 2007]

2. TYPY MANIPULUJÍCÍCH POSTUPŮ

V rámci manipulativní komunikace rozeznáváme několik typů postupů. Mezi tyto postupy patří **lži a polopravdy**, v komunikaci se používají nepravdivá nebo málo pravděpodobná fakta. Manipulátor fakta

zkresluje a používá údaje vytržené z kontextu. Tato situace se dá zvládnout, pokud osoby oddělíme od problému.

Odvádění pozornosti je dalším typem manipulace. Manipulátor odvede partnerovu pozornost jinam, kde se cítí být silný. Obranou proti této manipulaci je vrátit rozhovor k důvodu sporu.

Hra na upřímnost je použití manipulativního sdělení citů. Bránit se lze tím, že tuto hru odmítneme, reagujeme zpětnou vazbou a vrátíme se k původnímu sporu.

Přehnané požadavky v komunikaci pomáhají získat výhodnější kompromis. Je dobré ptát se manipulátora, jestli to opravdu myslí vážně. Pokud jde jen o jeho hru, dáme mu najevo, že tímto sám snižuje svou důvěryhodnost.

Stresující podmínky v komunikaci pomáhají manipulovat a získat to, co chceme. Obranou je tuto komunikaci přerušit a odložit.

Bič a marcipán je manipulativní postup, kdy manipulátor používá agresi, tvrdé a nátlakové jednání, zároveň lichotky, projevy zájmu, výhody a nabídky.

Hrozby – při tomto postupu manipulátor vyhrožuje sankcemi v případě, pokud s ním nebudeme spolupracovat. Je účinné komentovat manipulátorovy hrozby jako výroky či řešení v afektu.

Bezmoc je manipulativní postup, při kterém manipulátor dává najevo, že v případě prohry by si ublížil. Při obraně proti této technice nesmíme na manipulátora útočit, je dobré mu sdělit, že touto situací nás dostává do bezmocné role v řešení.

Znevažování v komunikaci může mít verbální i neverbální podobu. Je nutné pro obranu neutíkat, neútočit, ale dát manipulátorovi přímou zpětnou vazbu a sdělit mu svůj názor a své pocity.

Eskalace požadavků znamená, že manipulátor v tomto postupu neustále zvyšuje požadavky na svého partnera. V tomto případě musíme zvážit, zda opravdu chceme jednat a pak reagovat zpětnou vazbou.

Je dobré otevřeně sdělit, že změnou požadavků snižuje vlastní důvěryhodnost.

Odmítání komunikace je dalším postupem manipulátora, který v této situaci sdělí požadavek a dál odmítá komunikaci. Při obraně je nutné dát zpětnou vazbu, snažit se pochopit důvod manipulátorova odmítnutí a snažit se použít jiné komunikační médium.

Manipulativní odklad rozhodnutí znamená odklad na dobu, která je pro manipulátora výhodnější. Bránit se lze tím, že si dohodneme nejzazší termín rozhodnutí, sdělíme svůj požadavek a poskytneme zpětnou vazbu.

Všechno nebo nic je postupem manipulátora, který dává možnost rozhodnutí buď, anebo. Je dobré tuto manipulaci zpočátku ignorovat, zvažovat další možnosti a dát zpětnou vazbu. [Farková, 2006]

Zvláštní druh manipulace je **sebemanipulace**. Sebemanipulace je někdy horší, než manipulace od druhých lidí. Podléhají ji často lidé, kteří jsou nejistí ve svých cílech, hodnotách a prioritách. Lidé nejistí a nesebevědomí nejsou schopni efektivně přemýšlet, trápí se vnitřními konflikty. Vnitřní konflikty snižují možnost seberealizace, lidé pak zbytečně plýtvají časem, city, penězi a svým potenciálem.

Vnitřní manipulace tj. strach, cynismus, arogance, lenost, zlozvyky, negativní postoje, domýšlivost, osobní nespokojenost, obavy, úzkost, frustrace, nejistota, racionalizace, odkládání, obelhávání sama sebe, vnitřní překážky a bloky, zloba, zklamání, obviňování druhých, nedůvěra, pocit zrady, zklamání, zmaření něčeho pro vás důležitého, nostalgie, pocit, že už k sobě nepatříte, že vám už nikdo nerozumí, žárlivost, ješitnost, nedostatek pozitivních citů, chybění přátelského prostředí mohou být projevy sebemanipulace. [Pospíšil 2007]

Pro prevenci sebemanipulace je důležité sledovat to, co ovládá naše myšlení a naše podvědomí. Negativní postoje způsobují vnitřní konflikty, devalvují sebepojetí, sebevědomí a důstojnost.

Je nezbytné pochopit a akceptovat své psychické procesy, snažit se sebekontrolovat. Získat vnitřní harmonii a pocity štěstí dosáhnout optimální komunikace s blízkými osobami a se svým okolím.

Sebemanipulaci se lze účinně bránit vhodnými technikami, které se lze naučit. V první řadě je nutné si sebemanipulaci uvědomit, zamyslet se nad sebou a snažit se vyjádřit ke svým negativním vlastnostem. Sebepoznání a identifikace vlastních pozitivních i negativních vlastností je předstupněm seberegulace a sebekorekce. Sebeotevření pomáhá porozumět sobě i druhým a získat objektivnější obraz o sobě i o druhých. Je nutné se na sebe podívat opravdově, sebekriticky, bez nadměrné sebeobhajoby. Poslouchat názory a kritiku druhých, pomůže získat nové pohledy na sebe, nové hodnoty a vyšší kvalitu svého myšlení. [Pospíšil 2007]

3. OSOBNOST MANIPULÁTORA

S manipulativním chováním se setkává v životě každý. Občas i my sami jsme manipulátoři, například při výchově svých dětí, nebo při prosazování svých zájmů, kdy jiné metody selhaly. Manipulace se objevuje ve všech různých mezilidských vztazích, v osobních, partnerských, rodinných i pracovních, často v kontaktu s cizími lidmi. Avšak manipulovat v situacích, kdy je to nezbytné pro náš cíl a být manipulátorem je značný rozdíl. Nelze zaměňovat manipulaci jako přechodnou formu chování s projevy manipulativní osobnosti. Manipulátor manipuluje, neboť nemůže jinak. Jedná se u něj o obranný systém, který je často nevědomý. Manipulátor se nechová asertivně, neboť to ani neumí. Jejich manipulující až agresivní chování vychází z jejich nejistoty, z jejich nedostatečné sebedůvěry, kterou svým neférovým jednáním zastírají. Úspěch manipulátora spočívá v tom, že vypadají velmi sebejistě a asertivně, jsou to výborní herci. [Nazare-Aga, 1999]

Manipulátor nemůže existovat bez přítomnosti druhých. Definuje sám sebe v komparaci s druhými lidmi, a přitom druhé lidi deval-

vuje. Manipulátor nerespektuje potřeby, práva a přání druhých, i když svým jednáním dokáže přesvědčit o opaku. Manipulátor nedokáže žít v ústraní, vyhledává společnost lidí, ve které se může prosadit. Tím, jak druhé devaluje a navozuje u nich pocity viny, získává sám na hodnotě a zbavuje se zodpovědnosti. Upevňuje se v přesvědčení, že je lepší než ostatní.

Vědomým i nevědomým cílem manipulátora je přesvědčit okolí, že je inteligentnější, šlechetnější, schopnější, altruističtější, informovanější a vzdělanější. Na okolí působí tak, že nejdříve diagnostikuje slabosti a chyby druhých, na které pak nenápadně upozorňuje. Touto taktikou pak vypadá lepší, šlechetný a štědrý. Tento psychologický jev se nazývá projekce. Manipulátor vyčítá druhým nedostatky a chyby, kterými sám disponuje. Jedná se o běžný logický postup, který neznalá osoba není schopna odhalit. Emoce nám brání objektivně vnímat realitu, proto výtky druhých přijímáme a nejsme schopni vidět, že stejné nedostatky vlastní sám kritik.

Člověk se stane manipulátorem díky jeho obrannému systému, který se vytváří od dětství. Tímto obranným mechanismem disponuje každý člověk, avšak někteří lidé ho používají i tam, kde to není nutné a chovají se až agresivně. Tito lidé jsou agresivní pro uchování své psychické integrity při jakémkoli styku s agresorem. Každý člověk se s útočníkem a napadáním vyrovnává jinak. Nesmělí lidé unikají z reality a stáhnou se do ústraní, jiní se snaží negativní zážitky vytěsnit, zapomenout. Někteří lidé jsou schopni nadhledu, obtížné situace bagatelizují a snaží se život brát s úsměvem. Jiní se snaží kritický stav nevidět a předstírají, že je vše v pořádku. [Nazare-Aga, 1999]

Obranné mechanismy lidí jsou různé, avšak obrana manipulátora se vymyká od ostatních tím, že manipulaci používá systematicky jako prostředek k přežití. Toto jednání se časem zautomatizuje a stává se tak jediným možným způsobem jednání i komunikace. Tyto manipulativní mechanismy se vytváří již od dětství. Malé manipulátory můžeme

vidět již v útlém věku kolem pátého roku, a nemusí se jednat pouze o obvyklou manipulaci dětí vůči svým rodičům. Již v tomto raném věku může jít o agresivní manipulaci až zvrácené vydírání, které dítěti zajistí moc. Tyto děti dokáží excelentně využít neverbální projevy jako jsou pohledy úkosem, potměšilé úsměvy, tíživé mlčení. Takovíto malí manipulátoři dokáží výborně pozorovat, odhalit zranitelná místa druhých a uplatňovat svou moc, která jim poskytuje jistotu. Tyto děti rodiče vnímají jako chytré a bystré, avšak jsou spíše vychytralé a konfliktní. Rodiče těchto dětí si jejich manipulaci většinou neuvědomí a dětem podléhají, ustupují v jejich nárocích. Tyto děti bývají rodiči obdivované. Rodiče jsou často fascinováni jejich schopnostmi a nadáním, krásou, vzrůstem, komunikačními schopnostmi a bohatou slovní zásobou. Tyto děti nejsou obdivovány svými vrstevníky, ale dospělými osobami, kteří se pak k nim chovají odlišně než k ostatním dětem. Tato odlišnost v chování je bezděčná, ale malého manipulanta formuje a upevňuje v jeho manipulativním chování.

Díky nepříjemným setkáním s manipulátorem mají lidé pocit, že je mnoho lidí špatných a agresivních. Avšak manipulátorů není mnoho. Odborníci odhadují 2-3 % výskytu v populaci. Avšak psychologické škody při střetu s nimi jsou významné, často jejich následky přetrvávají po celý život. Výskyt manipulátorů je rozmanitý, objevují se v různých společenských vrstvách, v rozličném prostředí, tedy v rodinném, společenském i pracovním. Manipulátor je většinou latentní, jeho obranné mechanismy lze rozpoznat za velmi dlouhou dobu. Avšak při kontaktu s druhým manipulátorem se jejich manipulace brzy odhalí. Rozdíly v pohlaví nejsou patrné, charakteristické rysy manipulátorů jsou shodné jak u mužů, tak i u žen. [Nazare-Aga, 1999]

Otázkou je, zda si manipulátor své jednání uvědomuje. Studie odhalují, že přibližně 20 % manipulátorů si svou manipulaci uvědomují a těší se ze své moci. Tito lidé se chovají nemorálně a zvráceně, destabilizují ostatní a rozvracejí vztahy. Pokládají se za vysoce inteligentní,

svou zvrácenost si neuvědomují. Většina manipulátorů manipuluje bezděčně, své úspěchy a zisky si vysvětlují jako důkazy lásky, přátelství a respektu ostatních, nebo jako důsledek své autority. Neuvědomují si důsledky svého chování k ostatním. Těmito negativními důsledky jsou pocity ztráty vlastní hodnoty, pokles sebedůvěry, stísněnost, vysoká míra stresu, psychická destrukce s fyziologickými i fyzickými následky.

Většina manipulátorů je přesvědčena, že tímto způsobem se chovají všichni, že nejsou horší než ostatní, a tudíž si nemají co vyčítat. Chování a vnímání manipulátora je částečně podobné jako u paranoika, který se vyznačuje přeceňováním vlastní osoby, podezíravostí, vztahovačností, agresivitou. Paranoik přičítá chyby druhým a bojí se, že ho pronásledují. Manipulátor o sobě také nepochybuje, avšak je otázkou, do jaké míry si své jednání uvědomuje. Manipulativní jednání vychází z nejistoty samotného manipulátora, ale také z prostředí, ve kterém vyrůstal, nebo dlouhodobě žil. Manipulátor je často samotnou obětí manipulujících rodičů a vychovatelů, díky nimž si vypěstoval manipulativní chování jako obranný mechanismus. Otázkou je, zda tuto ochrannou strategii používá relevantně dle situace, či ji nadále zneužívá ve svůj prospěch. Může se stát, že tito noví manipulátoři používají své techniky instinktivně. Pokud si své chování k lidem časem uvědomí, často je popírají a zastírají. Toto manipulativní chování komplikuje a ničí interpersonální vztahy, což si manipulátor časem uvědomí. Dobrou cestou k urovnání vztahů a nápravě svého chování je výcvik asertivity za pomoci psychoterapeuta. Záleží však pouze na ochotě a snaze manipulátora. Avšak není výjimkou, kdy si manipulátor své jednání uvědomuje a je na něj pyšný. V tomto případě nemůžeme ve změnu k lepšímu ani doufat. [Nazare-Aga, 1999]

Manipulátoři jsou velmi egocentričtí, proto si ani neuvědomují pocity druhých, tento fakt je však neomlouvá. Je nutné se naučit těmto manipulátorům čelit a naučit se efektivní obranné strategie. Tolerance, empatie a porozumění nás proti manipulaci neochrání, spíše jsou zdrojem dalších manipulačních útoků. Manipulátor často druhým podsou-

vá, že jednají v souladu se svou vůlí. Je dobré se naučit manipulátorovi odmítnout a trvat na svém rozhodnutí, pokud je správné. Odmítnutí je hlavním prostředkem obrany proti manipulaci a podpoří nám vlastní integritu. Odmítnout manipulátora je obtížné, neboť jeho strategie ani nedává možnost k odmítnutí. Navozením pocitu viny, odvolávání se na morální principy všeobecně platné pravdy si manipulátor získá značnou převahu.

Oběti manipulátora často přičítají svou ochotu své dobré vůli, využívání a manipulaci si často neuvědomují. Tímto jevem se zabývá sociální psychologie, označuje ho jako touhu po koherenci. I když nás manipulátor přiměje jednat proti své vůli, už pouhá skutečnost, že jsme na to přistoupili, v nás vzbuzuje touhu být a jevit se jako koherentní, abychom si své jednání zdůvodnili. Oběti vnímají své chování a podřizování se manipulátorovi jako potěšení a normální projev laskavosti, přesvědčují sami sebe, že se rozhodují zcela svobodně.

Manipulátorovi chybí hlubší etické citění, ačkoli často vykonává povolání, které přímo s etickými kodexy souvisí. Některé profese dávají záruku úctyhodnosti, proto je těžké pochybovat o šlechetnosti a altruismu. Avšak studie prokázaly, značný výskyt manipulátorů ve společensky uznávaných postaveních. Manipulátor tak využívá svůj sociální status pro skrytí svých morálních nedostatků. Často tak deklaruje své teze, kterým ostatní věří, díky automatismům, které nedovolují pochybovat o kvalitách a názorech autority. Důvěra je ve většině případů oprávněná, nelze neustále pochybovat o lékařích, učitelích, kněžích a terapeutech. Avšak vyskytnou-li se v těchto profesích manipulátoři, svou moc zneužívají proti lidem, kteří jim věří. [Nazare-Aga, 1999]

Manipulace lze odhalit až po uplynutí určitého časového období. Proto je dobré, si uvědomit, že manipulace se mohou vyskytnout i mezi těmito lidmi, a je nutné být připraveni se proti manipulaci bránit. Manipulátoři nemusí být tak schopní, jak se o nich tvrdí, často dělají chyby a svou manipulaci vystupňují tak, že je okolí odhalí. Není výjimkou,

že si přivlastňují práce a díla jiných, například svých spolupracovníků a pak za ně sklízají úspěch. Tato situace může trvat velmi dlouhou dobu, neboť manipulátor má své podřízené a spolupracovníky, kteří jeho manipulaci kryjí v zájmu svém a v zájmu klidu a nekonfliktní atmosféry. [Nazare-Aga, 1999]

4. CÍLE MANIPULÁTORA

Manipulátor se snaží o materiální či citový zisk prostřednictvím takové komunikace, která ovlivní a vede druhou osobu pomocí skrytých a nepřímých manévřů ke chtěnému cíli manipulátora. Do materiálních zisků patří věci, peníze, ale také výhody a splnění požadavků. Citový zisk zahrnuje sociální uznání, zvýšení sebevědomí, navýšení vlastní hodnoty. Manipulační chování je vedené vždy tak, aby omezovalo svobodnou vůli a svobodné rozhodování manipulovaného člověka. Manipulační strategie dokáží manipulovaného oklamat tak, že si zpočátku manipulaci neuvědomí, člověk pak mívá mylný pocit, že se rozhoduje svobodně a nezávisle na okolí. [Pospíšil 2007]

Manipulátoři dokáží velmi obratně obejít rozum a velmi přesvědčivě zapůsobit na city. Jejich účinnou zbraní je vyvolávat pocity viny a soucitu, Mezi známé příklady z praxe patří profesionální žebráci a zchudlí lidé srdceryvně žádající o pomoc ať už přímo, nebo prostřednictvím inzerátů.

Další osvědčenou metodou manipulátorů je vzbuzování pocitů žárlivosti a závisti. Vlastnictví drahých domů a luxusních aut, pořádání nákladných a neobvyklých oslav, pravidelné dovolené ve finančně nákladných destinacích vzbudí závist a zlobu u mnoha lidí, kteří si tento luxus nemohou dovolit.

Manipulátor se také snaží svého partnera zneklidnit, rozčílit, vyvolat zlost a nejistotu. Manipulátor se snaží vyvolat strach a úzkost, donutit partnera ke konfrontaci.

Citové vydírání je velmi častou strategií manipulátora, který tímto velmi často dosáhne svého cíle. Jedná se o demonstrační sebevraždy zhrzených partnerů, o držení hladovek pro dosažení změny na společenské a politické úrovni. Citové vydírání můžeme vidět při řešení neko-
nečných a často neřešitelných problémů minorit, diskriminace určitých etnických skupin, při řešení konfliktů s některými problémovými sociálními skupinami, s nepřízřibšovivými občany. Jsou to lidé, kteří dokáží poškozovat své tělo za účelem dosažení svých, často neuskutečnitelných cílů. Citové vydírání se velmi často objevuje i ve funkčních rodinách, kdy partnerky předstírají slabou ženu. Partneři si hrají na nevinného muže a děti účinně ovládají své rodiče pro svůj prospěch. [Pospíšil 2007]

Dalším cílem manipulátorů je získání respektu a úcty okolí. Jsou to lidé, kteří dokáží vznešeně hovořit o morálce a vzájemné toleranci, avšak druhé lidi nerespektují a uráží. Příklady z praxe můžeme nalézt například v politice, i v církvi, mezi manažerskými pracovníky.

Prosazování neoprávněných požadavků a úlev je další z mnoha cílů manipulátorů. Tito lidé dokáží bravurně zneužívat slušnosti a laskavosti druhých, a přitom nic neposkytovat a neoplácet. Jedná se o parazitní a hostinní chování lidí často z řad toxikomanů a delikventů. Tito lidé se mohou vyskytovat i mezi starými a handicapovanými lidmi, kteří se nedokázali vyrovnat se svým osudem.

Manipulátoři vidí svůj cíl v překrucování pravdy a ve falzifikaci skutečnosti. Tito manipulátoři velmi obratně a věrohodně lžou, předstírají, podvádějí, simulují, vytvářejí a zneužívají polopravdy. Tyto techniky jsou velice oblíbené v médiích, polopravdy velmi vychytrale používají politikové. Úspěšnost reklam a obchodu velmi často stojí na polopravdách a lžích prodávajících. [Pospíšil 2007]

Hlavním cílem manipulátorů je prosadit si svou pravdu. Technika sugesce je častou a účinnou metodou manipulace. Sugestivní působení na city dokáže změnit názor mnoha lidí. V tomto se uplatňuje technika

„stokrát opakovaná lež se stává pravdou“. Lidé pak nedokáží vidět objektivně a posoudit, co je pravdivé a co smyšlené.

Manipulátoři dokáží vystupovat velmi přesvědčivě, neboť sami svým lžím věří a své jednání umí racionálně obhájit. Schopnost racionalizace vlastního jednání, vysvětlování a omlouvání svého chování je základem pro věrohodnou manipulaci. Asociální člověk, jímž manipulátor je, má velmi rozvinutou schopnost manipulace a schopnost racionalizace svého jednání, která je základem úspěchu.

Úspěšnost manipulátora při použití žádosti, dialogu a prosby je 50 %. S tímto výsledkem se manipulátor nespokojí, proto se uchyluje k manipulačním technikám. Tyto propracované techniky manipulátorů mají úspěšnost 80-100 %. Reakce se mohou pohybovat v agresivních, nebo pasivních rovinách. [Pospíšil 2007]

Agresivní manipulátor je většinou úspěšný v 70 %. Jeho strategií je vyvolat strach, úzkost a nejistotu, umí vsugerovat svou nespokojenost. Vyvolává nadměrné obavy a starosti u manipulujících osob, zpochybňuje a bagatelizuje názory a starosti druhých, přehlíží je. Agresivním manipulátorem může být kárající rodič, který umí své názory vsugerovat, vnutit, který vyhrožuje a vyčítá. Agresivní typ manipulátora vnucuje své potřeby, hodnoty a názory pro uspokojení svých vlastních potřeb. Jeho chování je otevřeně agresivní, používá svou sílu a výhrušná gesta, na veřejnosti dělá scény a křičí. Jeho taktiky jsou výhrušné a násilnické. Agresivní manipulátor nepřipouští práva jiným, je chladný, egoistický, udavačský, ostatním přisuzuje pouze povinnosti. Je povýšenecký a arogantní k druhým lidem, ostatní jen zesměšňuje a devaluje, jejich práva přehlíží. Během komunikace používá slovní konfrontace a provokace, nadává a používá vulgarismy, uznává pouze svůj názor jako jediný správný. V manželství tento agresor se nechává prosit o každou pomoc i při plnění svých povinností, je vtíravý, svého partnera neustále osočuje, kritizuje a vychovává. [Pospíšil 2007]

Pasivní manipulátor má úspěšnost svých reakcí 20 %. Používá techniky zaměřené na emoce a svědomí druhých. Umí dokonale lichotit a apelovat na dobré vychování. Ze svých problémů a neúspěchů obviňuje druhé, vyvolává v lidech pocity viny, umí věrohodně předstírat smutek, který je výhradně účelový, přitom zarytě a chladně mlčí. Pasivní manipulátor umí dokonale využívat laskavosti druhých, jejich soucitu, je mistrem v intrikářství. Tito manipulátoři jsou dokonalí herci, umí předstírat nerozhodnost, chovají se přehnaně nesměle, umí se účelově ponížovat. Velmi přesvědčivé je jejich citové vydírání, které předstírá křehkost, bezmoc a přecitlivělost za doprovodu pláče a vzdychání. Tito lidé se vzdávají odpovědnosti, předčasně se vzdávají před překážkou pod záminkou, že jsou slabí a musí se opřít o někoho silného.

Pasivní manipulátor se vyhýbá rozhodování, svou slabostí a neschopností zastírá svou lenost. Je skrytě agresivní a vypočítavý, chová se iracionálně, neprůhledně, nepochopitelně a nepředvídatelně. Jeho chování má charakter chování dítěte, které vyčítá a pláče. Tento manipulátor utíká před zodpovědností do nemoci, předstírá nadměrnou starost o druhé a dokáže je znejistit. Vymlouvá se na nepřízeň osudu, slibuje pomoc druhým, avšak nikomu ani v nouzi nepomůže. Bojí se selhání a veřejné ostudy. Jeho manipulace jsou založené na nešikovnosti, nerozhodnosti a slabosti. Má sklony k hypochondrii, neustálým mluvením si zotročuje posluchače, přehnaně se kontroluje a ujišťuje o správnosti svého jednání a chování u druhých. [Pospíšil 2007]

5. DŮSLEDKY PŮSOBENÍ MANIPULÁTORA

Manipulace způsobí psychické a somatické poškození oběti, jehož následky trvají často po celý život. Manipulátorovo jednání má ničivé až destruktivní důsledky na psychiku druhých, odčerpává energii svých obětí. Pokud se s člověkem ve svém okolí necítíme dobře, pak je ve vztahu určitá dysfunkce. Chyba nemusí být na naší straně, proto je nezbytné diagnostikovat projevy chování partnera, zda nejde o manipulaci.

Dlouhodobé soužití, nebo spolupráce s manipulátorem vyvolává nadměrný stres, pocity viny, agresivitu, úzkost, strach a smutek, který se časem stupňuje. Tyto negativní pocity brzdí osobní rozvoj, omezují psychickou svobodu a svobodné jednání. Negativní emoce způsobují organické důsledky, nazývané psychosomatózy, které mohou mít projevy např. bolesti hlavy a migrény, zažívací potíže, nechutenství, nebo naopak nadměrnou chuť k jídlu, svalovou tenzi, úzkost a napětí. Tyto projevy se stupňují, přidávají se poruchy spánku, pesimistické nálady, poruchy koncentrace z vysokého a dlouhodobého stresu. K těmto potížím se přidávají nemoci způsobené imunitním deficitem. Pravidelný kontakt s agresivním manipulátorem může způsobit deprese, jsou známé případy totální destrukce vedoucí k sebevraždě. [Nazare-Aga, 1999]

Důsledky manipulace v interpersonálním kontaktu jsou psychické i fyzické, dopady na pracovní stránku mohou být destruktivní, neschopnost spolupráce a řešení problémů, konflikty a konec komunikace. Manipulace v sociální oblasti ze strany pracovníka i klienta může způsobit konfliktní situace a neschopnost dohodnout se na řešení situace, znemožnění pomoci klientovi a předání klienta k jinému pracovníkovi, nebo do jiné organizace z důvodů ztráty důvěry a neschopnosti dojít ke konsenzu.

Manipulačních technik, postupů a techniky obrany proti těmto neférovým způsobům komunikace je mnoho a je středem zájmů mnoho odborníků. Důležité je vědět, že tyto způsoby komunikace jsou neetické a jejich používání v interpersonální komunikaci je otázkou svědomí, úrovně profesionality a dodržování etických kodexů.

Etický kodex sociálních pracovníků stanovuje povinnost se chovat vůči klientovi, zaměstnavateli, kolegům, profesi a odbornosti a společnosti s respektováním sociální spravedlnosti, respektování lidských práv, osobnosti jedince, rozmanitosti skupin a jejich specifík. Etický kodex sociálních pracovníků zavazuje vykonávat sociální práci svědomitě, zodpovědně, iniciovat spolupráci multidisciplinárních týmů a do-

držovat při výkonu této profese nejvyšší možné standardy profesionality v souladu s právními předpisy a dostupnými vědeckými poznatky. Závazek k respektování etiky sociální práce je základním aspektem kvality výkonu sociální práce. [Nazare-Aga, 1999]

6. EMPIRICKÁ ČÁST

Cílem tohoto příspěvku je zjistit používání manipulativních technik sociálních pracovníků při práci s klientem a vnímání manipulativních technik v sociální práci z pohledu etiky. Zvolili jsme si metodu dotazníku, který obsahoval celkem 13 otázek. Dvě otevřené otázky, na které respondenti odpovídali vlastními slovy a 11 otázek uzavřených, u kterých respondenti vybírali jednu z nabízených odpovědí. Otázky se týkaly vnímání manipulace v práci sociálního pracovníka a používání manipulativních technik sociálních pracovníků.

Na konci dotazníku byly zařazeny identifikační otázky zjišťující věk, identitu, vzdělání a stav respondentů. Respondenty byli sociální pracovníci ze Středočeského a Moravskoslezského kraje. Dotazník byl respondentům zpřístupněn na google.com, respondenty jsme oslovili formou emailové zprávy. Výsledky byly zpracovány anonymně.

Výzkumné otázky

1. Jak vnímají sociální pracovníci manipulaci v práci s klientem?
2. Používají sociální pracovníci manipulaci ve své práci s klientem?
3. Jaké manipulativní techniky používají sociální pracovníci při práci s klientem?

Hypotézy

1. Sociální pracovníci vnímají manipulaci s některými klienty jako adekvátní pro úspěšnou spolupráci a řešení klientových problémů.

2. Sociální pracovníci používají manipulaci v práci s klientem, protože jim ulehčí spolupráci s klientem.
3. Sociální pracovníci používají různé manipulativní techniky při práci s klientem, např. citový apel na přání rodiny, vyvolávání strachu ze zhoršení situace a sankcí ze strany úřadů, apel na ostatní známé osoby, které udělaly a splnily to, co se od nich očekává, aby je společnost nemarginalizovala.

Výsledky šetření

Na otázku, zda respondenti ví, co je manipulace v komunikaci s klientem, odpovědělo 78,8 % respondentů ano, 12,1 % respondentů nepřemýšlelo o tom, co je manipulace v komunikaci s klientem, 9,1 % respondentů odpovědělo ne.

Na otázku, jestli je podle Vás manipulace s klientem v souladu s etikou, odpovědělo 78,8 % respondentů ne, 12,1 % respondentů ano a 9,1 % respondentů odpovědělo nevím.

Na otázku, zda může podle Vás manipulace s klientem pomoci při spolupráci, odpovědělo 60,6 % respondentů ano, 21,2 % respondentů ne, 18,2 % respondentů nevím.

Na otázku, zda může být manipulace s klientem ku prospěchu klienta, odpovědělo 63,6 % respondentů ano, 24,2 % respondentů odpovědělo ne, 12,1 % respondentů odpovědělo nevím.

Na otázku, zda používáte s klienty manipulativní techniky, odpovědělo 69,7 % respondentů ne, 21,2 % respondentů ano, 9,1 % respondentů nevím.

Na otázku, jaké manipulativní techniky s klienty používáte, odpovědělo 30,3 % respondentů žádné, 3 % respondentů přesvědčování, 3 % respondentů tón hlasu, 3 % respondentů odkaz na přání rodiny, 3 % respondentů rozhovor.

Na otázku, zda si respondenti myslí, že může manipulativní jednání klienta poškodit, odpovědělo 81,8 % respondentů ano, 15,2 % respondentů neví a 3 % respondentů ne.

Na otázku, zda respondenti používají manipulativní techniky v soukromé komunikaci, odpovědělo 45,5 % respondentů ne, manipulaci vnímají jako neetickou, 42,4 % respondentů odpovědělo ano, 12,1 % respondentů odpovědělo neví.

Na otázku, co byste doporučil/a spolupracovníkům pro dobrou komunikaci s klientem, 81,8 % respondentů odpovědělo motivaci klienta, 15,2 % respondentů asertivní techniky, 3 % respondentů jiné způsoby komunikace.

Na otázku identity odpovědělo 84, 8 % respondentů žena, 15,2 % respondentů muž.

Na otázku, jaký je Váš věk, 33,3 % respondentů odpovědělo 31-40 let, 24,2 % respondentů 18-30 let, 24,2 % respondentů 41-50 let, 12,1 % respondentů 51-60 let a 6,1 % respondentů 61 a více let.

Na otázku, jaké je Vaše nejvyšší vzdělání, odpovědělo 45,5 % respondentů bakalářské, 21,2 % respondentů středoškolské s maturitou, 18,2 % respondentů magisterské, 9,1 % respondentů VOŠ, 6,1 % respondentů doktorské.

Na otázku, jaký je Váš stav, odpovědělo 39,4 % respondentů svobodná/ý, 36,4 % respondentů vdaná/ ženatý, 21,2 % respondentů rozvedená/ý, 3 % respondentů vdova/vdovec.

Na otázku, co byste doporučil/a svým spolupracovníkům pro optimální spolupráci s klienty, odpovědělo 6,1 % respondentů motivaci, a po třech % respondentů odpovědělo asertivní jednání, empatii, trpělivost, milé jednání, naslouchání, upřímnost, otevřenost, srdečnost, rozumně argumentovat, naučit se říkat ne, komunikaci a udržování vztahu, postrčit skrze drobnou manipulaci.

Verifikace hypotéz

1. Sociální pracovníci vnímají manipulaci s některými klienty v určitých situacích jako adekvátní pro úspěšnou spolupráci a řešení klientových problémů. **Tato hypotéza se potvrdila.**

60,6 % respondentů odpovědělo, že manipulace s klientem může pomoci při spolupráci a 12,1 % respondentů vnímá manipulaci v souladu s etikou. 63,6 % respondentů vnímá, že manipulace s klientem může být ku prospěchu klienta. 21,2 % respondentů manipulativní techniky s klienty používá.

2. Sociální pracovníci používají manipulaci v práci s klientem, protože jim ulehčí spolupráci s klientem. **Tato hypotéza se potvrdila** ve 21,2 % respondentů, kteří manipulativní techniky s klienty používají. 63,6 % respondentů se domnívá, že manipulace s klientem může být k jejich prospěchu. 60,6 % respondentů se domnívá, že manipulace s klientem může pomoci při spolupráci.
3. Sociální pracovníci používají různé manipulativní techniky při práci s klientem – citový apel na přání rodiny, vyvolávání strachu ze zhoršení situace a sankcí ze strany úřadů, apel na ostatní známé osoby, které udělaly a splnily to, co se od nich očekává, aby je společnost nemarginalizovala. **Tato hypotéza se potvrdila.** 69,7 % respondentů nepoužívá manipulativní techniky s klienty, 21,2 % respondentů používá manipulativní techniky s klienty, 3 % respondentů odpovědělo přesvědčování, 3 % respondentů tón hlasu, 3 % respondentů odkaz na přání rodiny, 3 % respondentů rozhovor.

ZÁVĚR EMPIRICKÉHO ŠETŘENÍ

Manipulace v práci sociálního pracovníka s klienty je u 78,8 % respondentů vnímána jako neetickou, jen 12,1 % respondentů manipulaci vnímá v souladu s etikou. 60,6 % respondentů věří, že manipulace s kli-

entem může pomoci při spolupráci a 63,6 % respondentů je přesvědčeno, že manipulace může být pro klienty prospěšná. 81,8 % respondentů si myslí, že manipulace může klienta poškodit. Pouhých 21,2 % respondentů používá manipulaci v práci s klienty, používají přesvědčování, tón hlasu, odkaz na přání rodiny a rozhovor. 42,4 % respondentů používá manipulaci v soukromé oblasti.

V práci s klientem 81,8 % respondentů doporučuje motivovat klienty pro dobrou spolupráci, 15,2 % respondentů doporučuje asertivní jednání s klienty. Respondenti doporučují svým spolupracovníkům nejvíce motivovat klienty pro dobrou spolupráci, dále doporučují empatii, trpělivost, naslouchání, upřímnost, rozumnou argumentaci, naučit se říkat ne, otevřenost, srdečnost a někdy postrčit klienta drobnou manipulací.

Dle výsledků šetření můžeme konstatovat, že většina sociálních pracovníků vnímá etické chování vůči klientům jako důležité a snaží se vyhýbat manipulacím s klientem. Sociální pracovníci si uvědomují, že manipulace není v souladu s etikou, může poškodit klienta, ale v určitých situacích může manipulace pomoci ve spolupráci s klientem. Vnímání sociálních pracovníků není rigidní, dokáží si poradit s klientem v různých situacích a přizpůsobit se potřebám klientů v různých situacích.

ZÁVĚR

Práce sociálních pracovníků je velmi náročná. Úspěšná spolupráce s klientem je determinovaná empatickou a profesionální komunikací. Nedostatky v komunikaci mohou způsobit nedorozumění a konflikty, mohou zabránit spolupráci s klientem a oddálit pomoc potřebným lidem. Je důležité se naučit správně a profesionálně jednat a komunikovat v různých situacích s různými klienty, kteří nejsou vždy ochotní spolupráce.

Je důležité v práci sociálního pracovníka vždy dodržovat etický kodex, chovat se zdvořile, profesionálně a empaticky. Sociální pracovníci jsou odborníci, kteří komunikaci a spolupráci s klientem řídí a od nich se očekává profesionální jednání a splnění daného úkolu.

Manipulační techniky mohou používat sociální pracovníci, ale také klienti pro úspěšné dosažení svého cíle. Je na odbornících, zda se uchýlí k manipulaci s klientem a zda se klientem nechají manipulovat. Komunikaci se dá naučit, je možné absolvovat kurzy efektivní komunikace pro pomáhající profese, ale i pro ostatní lidi, kteří chtějí být v životě úspěšní. Práce na sobě, neustálé vzdělávání a zvyšování svých profesních i lidských kompetencí je cesta ke zdravým interpersonálním vztahům a ke komunikaci bez konfliktů a nedorozumění.

Cílem tohoto příspěvku bylo popsat manipulační techniky, zdůraznit jejich negativní dopady na klienty, a vysvětlit důležitost etického jednání v každé interpersonální komunikaci. Cílem empirického šetření bylo zjistit, zda sociální pracovníci manipulaci v komunikaci s klientem používají a jaké druhy manipulace. Snahou bylo zjistit vnímání manipulace s klientem z pohledu etiky. Dovolíme si konstatovat, že cíl práce byl splněn.

LITERATURA

- Edmüller, Andreas., Wilhelm, Thomas. (2003). *Nenechte sebou manipulovat!* 1.vyd. Praha: Grada Publishing.
- Farková, Marie. (2006). *Vybrané kapitoly z psychologie*. 1.vyd. Praha: UJAK s.r.o.
- Nazare-Aga, Isabelle. (1999). *Nenechte sebou manipulovat*. 1.vyd. Praha: Portál.
- Pospíšil, Miroslav. (2007). *Řešení konfliktů a stresů. Manipulace v komunikaci*. 1.vyd. Plzeň: vlastním nákladem.

PhDr. Mgr. Iva Holeková, PhD.

Collegium Humanum – Varšavská univerzita managementu,
Zahraniční pobočka ve Frýdku-Místku
ORCID: 0000-0003-4346-4019; iva.holekova@seznam.cz

PhDr. Mgr. Hana Němečková, Ph.D.

Collegium Humanum – Varšavská univerzita managementu,
Zahraniční pobočka ve Frýdku-Místku
ORCID: 0009-0005-5826-5559; thelma.hana@seznam.cz

JAK WALCZYĆ Z WYPALENIEM ZAWODOWYM NAUCZYCIELI HOW TO COMBAT TEACHER'S BURNOUT

ABSTRAKT

Jak mogliśmy się przekonać, poszukując źródeł do tego artykułu, temat ten spotkał się już z dużym zainteresowaniem. Pokazuje to, jak ważna jest świadomość tego zjawiska. Okoliczności, które w połączeniu mogą prowadzić do wypalenia zawodowego, są do pewnego stopnia nieodłączną częścią zawodu nauczyciela. W związku z tym ryzyko rozwoju wypalenia zawodowego będzie towarzyszyć większości nauczycieli przez cały okres ich pracy w zawodzie. Wynikający z tego stan psychiczny i fizyczny nauczyciela zależy od tego, w jaki sposób myśli on o tych okolicznościach, reaguje na nie, dostosowuje się do nich lub próbuje je zmienić.

Każda osoba jest wyjątkowa – inaczej postrzega te same sytuacje i ma różne preferencje. Świadomość syndromu wypalenia, którą tu buduję, przynajmniej u siebie, jest atutem każdego nauczyciela. Jest zachętą do autorefleksji. W rzeczywistości skuteczne zapobieganie syndromowi wypalenia wymaga znajomości samego siebie. Bez

niej nauczyciel nie może wpływać na swoje codzienne doświadczenia i podejmować decyzji, aby być bardziej zadowolonym z pracy.

Autorefleksja i wynikające z niej wysiłki nie wystarczą, aby zapobiec rozwojowi syndromu wypalenia zawodowego, zwłaszcza jeżeli największe trudności pojawiają się niezależnie od woli nauczyciela. Warunki pracy nauczyciela kształtowane są również przez dyrekcję szkoły, grono pedagogiczne, rodziców, uczniów, zaplecze techniczne i inne okoliczności. Wszystkie te czynniki mają wpływ na ryzyko wypalenia zawodowego, a nauczyciel ma nad nimi ograniczoną kontrolę. Wraz ze wzrostem ryzyka wypalenia zawodowego, nauczyciele muszą być zaangażowani w jego rozwiązywanie. Życie prywatne nauczyciela również odgrywa rolę w odporności na problemy zawodowe i gotowości do ich rozwiązywania.

Słowa kluczowe: stres, syndrom wypalenia zawodowego, płaszczyzna psychiczna, fizyczna, duchowa, społeczna, nauczyciel, uczeń

ABSTRACT

As we have seen by searching for sources for this article, this topic has already received a lot of attention. This shows how important it is to be aware of this phenomenon. The circumstance that, in combination, can lead to professional burnout is to some extent an inherent part of the teaching profession. As such, the risk of developing burnout will accompany most teachers throughout their time in the profession. The resulting mental and physical state of the teacher depends on how he or she thinks about these circumstances, reacts to them, adapts to them or tries to change them.

Each person is unique - they perceive the same situations differently and have different preferences. The awareness of burnout syndrome that I am building here, at least in myself, is an asset for every teacher. It is an incentive for self-reflection. In fact, effective prevention of burnout syndrome requires knowledge of oneself. Without it, a teacher cannot influence his or her daily experiences and make decisions to be more satisfied with his or her job.

Self-reflection and the resulting efforts are not enough to prevent the development of burnout syndrome, especially if the greatest difficulties occur independently of the teacher's will. The teacher's working conditions are also shaped by the school management, teaching staff, parents, students, technical facilities and other circumstances. All these factors have an impact on the risk of burnout, and the

teacher has limited control over them. As the risk of burnout increases, teachers need to be involved in addressing it. A teacher's private life also plays a role in resilience and readiness to deal with professional problems.

Keywords: stress, professional burnout syndrome, mental, physical, spiritual, social levels, teacher, student

WSTĘP

Brak dyscypliny ucznia, stres, słaba ocena finansowa i niefunkcjonujący zespół pracowników, brak wsparcia kierownictwa – to tylko kilka czynników, które mogą przyczynić się do syndromu wypalenia zawodowego wśród pedagogów. Szczególnie narażone są osoby pracujące w szkole, dlatego bardzo ważne jest zwrócenie uwagi na profilaktykę. Ale jak skutecznie chronić się przed wypaleniem i jakie są jego możliwe skutki dla człowieka?

Jest zupełnie obojętne, czy jesteś nauczycielem, asystentem, trenerem, czy w skrócie członkiem kadry nauczycielskiej. Pod względem częstości występowania syndromu wypalenia zawodowego [Burdová, 2014] wszystkie te zawody uważane są za ryzykowne. Nic w tym dziwnego – osoby, które pracują w bliskim kontakcie z dziećmi lub dorosłymi, są w znacznym stopniu narażone na stres. I to jest jedna z głównych przyczyn wypalenia zawodowego.

1. ŹRÓDŁA STRESU

Obecnie jednym z najistotniejszych źródeł stresu dla nauczycieli jest niedyscyplinowanie uczniów i ich złe nastawienie do pełnienia zadań w szkole. Jednocześnie każdy nauczyciel ma inne granice „niedyscyplinowania” – co dla jednego jest problemem, dla drugiego jest do zaakceptowania. W ramach jednej szkoły albo nie są ustalone jed-

nolite wspólne zasady zachowania, albo zasady są ustalone, ale kary za ich nieprzestrzeganie nie są jasno określone. Na przykład wielu dzisiejszych nauczycieli pamięta czasy, kiedy musieli pisać programy nauczania w ramach swoich stałych obowiązków, nie otrzymując odpowiedniego wynagrodzenia za swoją pracę. Dzisiaj edukacja inkluzyjna niesie ze sobą również dodatkowe, nowe wymagania, kiedy pedagodzy starają się zapewnić wszystkim uczniom optymalny rozwój zgodnie ze swoimi możliwościami i potrzebami. Przyczynia się to również do stresu psychicznego, a także nieprzewidywalności i złożoności różnych sytuacji, nieuzasadnionych wymagań ze strony dyrekcji szkoły lub rodziców czy nierozwiązanych konfliktów w szkole. [Vágnerová, 1999]

Stres może być również wywołany nadmiernym hałasem, złym wyposażeniem sal lekcyjnych, presją czasu czy przeciążeniem szkolnego programu kształcenia wynikającym z maksymalistycznego Ramowego Programu Kształcenia dla danego typu szkoły w Republice Czeskiej.

Konflikty ze współpracownikami lub przełożonych również nie są czymś wyjątkowym. Pokoje nauczycielskie są specyficzną formą dla kolektywów pracy w szkole. Wszyscy pedagodzy mają w większości ten sam poziom wykształcenia, przeważają tu kobiety i wreszcie: większość pedagogów nie zmienia swego zawodu. Są to cechy, które nie występują w innych kolektywach pracowniczych. [Paulík, 2001] Kolektywy w szkołach mogą zatem znacząco przyczynić się do mozaiki wyzwalać czy stresu.

Często zdarza się, że problemy w pracy zaprzątają myśli nauczyciela nawet w domu, wpływając tym samym na jego życie prywatne. Albo wręcz przeciwnie, problemy rodzinne kolidują z obowiązkami szkolnymi. Można się przed tym obronić za pomocą „Metody zamykanych drzwi”. Metoda zamykanych drzwi służy do oddzielenia sfer, a nauczyciel symbolicznie „zamyka drzwi” wychodząc ze szkoły. Podobnie w momencie opuszczania domu powinien zostawić swoje problemy rodzinne i osobiste za zamkniętymi drzwiami.

W pierwszej części jest niezbędne określić problemy, które nauczyciel chce zostawić za sobą i rozwiązywać je tylko we właściwym czasie we właściwym miejscu. Jest niezbędne wykreślić z listy pozycje jedną po drugiej. Powoli zamykamy drzwi za problemami w pracy. W tej części wskazujemy co nam przeszkadza.

Można wpisać jakiegokolwiek problemy, które odczuwa nauczyciel. Powoli zamykamy drzwi za problemami rodzinnymi. W wyznaczonym miejscu jest niezbędne wpisać czynniki ze swego życia osobistego i rodzinnego, które mogą przeszkadzać w miejscu pracy. Niezależnie od tego, czy chodzi o relacje osobiste i rodzinne, warunki finansowe i materialne, opiekę nad zwierzętami domowymi, kontakty przyjaciółmi, spędzanie czasu wolnego, osiągnięcie celów w życiu osobistym i rodzinnym, itp.

Chodzi o metodę indywidualną, która każdemu zabierze od 15 do 30 minut. Na wyżej wskazanej liście zaznaczane są elementy, które reprezentują problemy, które nauczyciel nie chce przynosić ze szkoły do domu. Są to rzeczy, które go przytłaczają, niepokoją lub po prostu unieszczęśliwiają, ale radzi sobie z nimi, gdy następnego dnia wchodzi do szkoły.

Czynniki sukcesu u „Metody zamykanych drzwi” wskazują na to, że im więcej problemów można zostawić za zamkniętymi drzwiami, tym lepiej. Ale problemy muszą przejść przez refleksję. Zalecane jest sporządzenie listy wszystkich trudności, których nie można rozwiązać i których nie można wyeliminować. Można je ułożyć od najtrudniejszego do marginalnego. Problemy powinny zostać tam, gdzie znajduje się ich miejsce.

2. DŁUGOTRWAŁY STRES PROWADZI DO WYPALENIA ZAWODOWEGO

W poprzednim tekście kilkakrotnie poruszaliśmy kwestię stresu. Po co w ogóle mu się opierać? Jakie konsekwencje może to mieć dla poszczególnych dziedzin życia nauczyciela? Przede wszystkim stres nie-

korzystnie wpływa na układ odpornościowy, hormonalny czy nerwowy. [Paulík, 2001] Bezpośrednio wpływa na obniżenie wydajności, utratę satysfakcji z pracy, obniżenie motywacji. Jej konsekwencją może być pogorszenie relacji z otoczeniem, gdy narastają konflikty między nauczycielem a nowym pokoleniem dzieci. Ich kształcenie jest obiektywnie coraz bardziej wymagająca i trudna. Wiąże się to również ze słabą komunikacją i krytycznym nastawieniem rodziców uczniów. W przypadku niekontrolowanego stresu stopniowo rozwija się syndrom wypalenia zawodowego.

Sytuacje, z którymi spotyka się nauczyciel, składają się z wielu okoliczności. Konkretna forma tych okoliczności i ich postrzeganie przez nauczyciela określają czy zwiększają one czy zmniejszają ryzyko wypalenia zawodowego. Na przykład mogą one działać jako stresory, nie zaspokajając niektórych potrzeb, które pojawiają się u nauczyciela w zawodzie, lub odwrotnie, mogą zmniejszać stresory i zapewniać nauczycielowi zasoby i wsparcie. Każdy nauczyciel jest wyjątkowy w swoim doświadczeniu, myśleniu, uczuciach, działaniach, umiejętnościach i postawach. Relacje z kolegami, administratorami, uczniami i rodzicami również przybierają określoną formę. Ostatecznie na edukację wpływają wartości, poglądy i zmiany w całym społeczeństwie.

2.1. PŁASZCZYZNA MENTALNA

Stres ma jednak również wpływ psychologiczny. Najczęstszą reakcją na stres jest odczuwanie niepokoju. Inną częstą reakcją jest złość, agresja lub apatia, która może nawet przerodzić się w depresję. Na koniec wspomnijmy o negatywnym wpływie stresu na proces uczenia się, ponieważ stres wpływa na hipokamp, który jest centrum uczenia się i pamięci.

Człowieka rozumiemy jako jednostkę bio-psycho-społeczno-duchową. [Kupka, 2012] Skutki wypalenia występują na wszystkich czterech poziomach. Na poziomie psychicznym przejawiają się utratą pier-

wotnego entuzjazmu, zaangażowania, odpowiedzialności, niechęcią do pracy i trudnościami z koncentracją, a także zapominalstwem.

Na poziomie emocjonalnym pojawia się przygnębienie, bezradność, drażliwość, agresywność, niezadowolenie, ruina, brak uznania. Może to prowadzić do tłumienia złości, poczucia, że rodzina i przyjaciele są tylko kolejnym ciężarem, zeszytnienia twarzy lub innych części ciała (pleców...), poczucia krzywdy ze strony wszystkich, nerwowości, niechęci do rozwiązywania problemów, utraty ideałów.

2.2. PŁASZCZYZNA FIZYCZNA

Stres wpływa na ludzi na wielu poziomach. Czy to na płaszczyźnie fizycznej, kiedy mechanizmy obronne organizmu są znacznie zmniejszone, następuje utrata tkanki kostnej i mięśniowej, a wręcz przeciwnie, gromadzenie się tkanki tłuszczowej w okolicy brzucha. I nie tylko to. Na płaszczyznę fizyczną wpływa zmniejszona funkcja mechanizmów rozrodczych, osoba może odczuwać ból w klatce piersiowej, bóle głowy, skurcze jelit i wiele innych nieprzyjemności.

Na poziomie fizycznym ciało staje się somatyzowane w wypaleniu - na wielu poziomach jest ono połączone z psychiką. Stąd często występuje podatność na wypadki, bóle głowy, drżenie kończyn, mdłości, napięcie i ból mięśni, szyi, pleców, chroniczne zmęczenie, zaburzenia snu, przerażające sny, drażliwość, refluks, wrzody i inne choroby przewlekłe. Różne objawy ciała, takie jak pokrzywka, półpasiec, egzema, na przykład, często również mają swoje źródło w somatyzacji.

Oдноśnie układu krążenia, to jest to wysokie ciśnienie krwi, zawały serca, udary mózgu. Jeżeli chodzi o układ trawienny, to najczęściej mogą to być wrzody, stany zapalne jelita grubego, zaparcia, biegunki, wymioty, uczucie ściśniętego gardła. Na układ mięśniowo-szkieletowy wpływają bóle pleców, problemy z chodzeniem, bóle stawów i kończyn.

Długotrwałe stresy są odpowiedzialne za zniekształcenie tektoniki kręgosłupa, deformację i nienaturalną postawę, obciążenie stawów kon-

taktowych i dysków między kręgami. Jest to spowodowane zwiększonym napięciem mięśni, które zapewniają prawidłową postawę i ruchy kręgosłupa.

Układ moczowo-płciowy cierpi z powodu trudności w oddawaniu moczu, impotencji, obniżonego libido. Trudnościom psychicznym towarzyszy niepokój, bezsenność i depresja. Trudności wegetatywne objawiają się bólem w klatce piersiowej, uczuciem duszności, kołataniem serca, drżeniem, osłabieniem. Wreszcie, problemy neurologiczne zwykle obejmują bóle głowy, niewyraźne widzenie, dzwonienie w uszach, mrowienie w kończynach, osłabienie, omdlenie i zawroty głowy. Wszystkie te dolegliwości mogą mieć podłoże psychosomatyczne.

2.3. PŁASZCZYZNA SPOŁECZNA

Na poziomie społecznym syndrom wypalenia prowadzi do ograniczonego kontaktu z uczniami, współpracownikami, problemów w życiu prywatnym, braku zaangażowania, niechęci do pomagania innym i nieodpowiedniego przygotowania do pracy. Przejawia się głównie problemami w komunikacji, tendencjami manipulacyjnymi i wywoływaniem niepotrzebnych kryzysów. Stopniowa utrata wydajności, spadek pewności siebie i energii, apatia, a później systematyczne zaniedbywanie obowiązków i syndrom wypalenia zawodowego.

2.4. PŁASZCZYZNA DUCHOWA

Na poziomie duchowym syndrom wypalenia prowadzi do nieuzasadnionego obwiniania siebie aż do skrupulanctwa, tj. nadmiernie niespokojnego sumienia, całkowitej utraty sensu. Najczęściej na poziomie duchowym spotykamy się z niepokojem, lękiem, rozproszeniem uwagi, gorszą koncentracją i pamięcią, zaburzeniami snu, czasami chodzi o ucieczkę w marzenia na jawie. Chodzi również o wahania nastroju, drażliwość. Późniejsza depresja, upośledzony samokrytycyzm, gorszy kontakt z rzeczywistością, egocentryzm, niezdecydowanie, apatia, zmęczenie.

3. PROFILAKTYKA

Jeżeli chodzi o stres i wypalenie zawodowe, należy zdać sobie sprawę, że wiele rzeczy jest pod naszą kontrolą. Najważniejsze jest wybierać osiągalne cele. Każdy nauczyciel powinien pielęgnować umiejętności, które pomogą mu do zwalczania stresu. Chodzi zwłaszcza o:

1. **Budowanie relacji interpersonalnych** – należy pamiętać, że każdy ma swoje problemy. Dlatego ważne jest, aby podchodzić do problemów z pewną dawką wyrozumiałości i pokory.
2. **Funkcjonujące życie rodzinne**
3. Warto nauczyć się **asertywnych technik komunikacji**.
4. **Jeżeli chodzi o relacje i komunikację z rodzicami uczniów**, warto komunikować otwarcie.
5. Trzeba pamiętać o **zainteresowaniach i hobby**, które poszerzają perspektywy i regenerują siły.
6. **Dużo biernego odpoczynku** – tzn. snu, który jest naturalnym sposobem na zdobycie siły psychicznej i fizycznej.
7. **Relaks i ćwiczenia fizyczne** są bardzo ważne. Ćwiczyć regularnie głębokie oddychanie, nie tylko dlatego, że dotlenia się mózg, ale także dlatego, że to pomaga uspokoić się. Strona fizyczna jest ściśle powiązana z psychiką, możemy również osiągnąć równowagę psychiczną poprzez odpowiednie ćwiczenia fizyczne. Fakt, że zaburzona psychika przyczynia się do chorób somatycznych jest oczywisty.

Obraz zespołu wypalenia zawodowego jest indywidualny – w różnym stopniu wpływa na funkcje psychofizyczne u różnych osób. Dlatego należy słuchać znaków ostrzegawczych zarówno psychiki, jak i somatycznych (objawów fizycznych).

To nauczyciel najczęściej zauważa u siebie oznaki wypalenia. Znajomość siebie i obserwowanie wszelkich zmian pomaga nauczycielowi w utrzymaniu lub odzyskaniu równowagi. Autorefleksja, czyli próba

przyjrzenia się własnemu zachowaniu i motywom, może być praktykowana. Poniższe ćwiczenia są przydatne do głębszej autorefleksji, a wyniki powinny być omawiane między nauczycielami i między sobą.

- Zastanawiając się nad swoimi zasobami, nauczyciel zapisuje, co daje mu energię, a co go wyczerpuje.
- Narysowanie wykresu zależności stresu związanego z pracą od czasu i faz roku szkolnego.
- Wyobrażenie sobie najgorszego możliwego ucznia pomaga nauczycielowi rozpoznać ukryte idee i postawy, uświadomić sobie, w jakim stopniu jest lub nie jest odpowiedzialny za problemy ucznia, a także rozważyć własne możliwości pracy z takim uczniem.
- Odpowiadając na pytania „Gdzie jestem? Dokąd zmierzam? Co planuję? Czego potrzebuję?” powiązane, w stosownych przypadkach, ze szkicem osi życia, w tym na przykład narodziny, kształcenie, kamienie milowe, plany, przewidywalne ryzyko i przejście na emeryturę.
- Wykres kołowy może przedstawić proporcje różnych działań (nauczanie, przygotowanie, administracja, spotkania, nauka, inne role i działania w szkole) w czasie pracy. Następnie można rozważyć, czy realistyczny wykres odpowiada temu, ile godzin nauczyciel spędza w szkole i ile godzin pracuje w domu, jak wyglądałby idealny wykres i jak do niego podejść.
- Analiza zgłaszanych przez siebie strategii radzenia sobie ze stresem, w tym ich podział na pozytywne, negatywne i niezależne strategie radzenia sobie.

Nauczyciel powinien dbać o siebie i wykorzystywać samoświadomość zdobytą poprzez autorefleksję. Ważny jest szacunek dla własnej pracy, nawet jeżeli nie jest ona doskonała, poszanowanie własnych granic, umiejętność mówienia „nie”, odróżnianie rzeczy istotnych od nieistotnych oraz oddzielanie czasu pracy od czasu prywatnego. Innym za-

lечeniem jest, aby nie brać rzeczy zbyt osobiście. Zwiększanie poczucia własnej skuteczności i budowanie nowych kompetencji jest korzystne. Nauczanie może być postrzegane jako powołanie, a nie misja, a zadowolenie z bycia wystarczająco dobrym nauczycielem, ale nie świetnym

ZAKOŃCZENIE

Uważamy, że podatność na syndrom wypalenia wynika również z indywidualnego podejścia do problemu, samoświadomości i szacunku do samego siebie. Zależy to od zewnętrznych i wewnętrznych wpływów, które na niego oddziałują, a także od profilaktyki w sferze psychicznej i fizycznej, której żaden pedagog nie powinien zaniedbywać.

Chociaż kwestia syndromu wypalenia zawodowego staje się obecnie coraz bardziej znana w naszym społeczeństwie i istnieją już publikacje i artykuły na ten temat, wciąż nie ma wystarczającej liczby poważnych i profesjonalnych źródeł informacji. Nawet badając możliwości zapobiegania, odkryliśmy, że literatura na ten temat często nie jest dostępna w bibliotekach i księgarniach.

LITERATURA

- Bedrnová, Eva a kolektiv (1999), *Duševní hygiena a sebeřízení pro vysokoškoláky a mladé manažery*. Praha: Fortuna.
- Burdová, Eva (2014), *Stres a syndrom vyhoření v pedagogické praxi. Rozšířená obsahová náplň vzdělávacího modulu pro evaluaci pilotního ověření*. Příbram.
- Křivohlavý, Jaro (1994), *Jak zvládat stres*. Praha: Grada.
- Křivohlavý, Jaro (2003), *Psychologie zdraví*. 2. vyd. Praha: Portál.
- Kupka, Martin (2012) Psychosomatické nemoci a podíl stavu životního prostředí na jejich vzniku. Obchodní akademie a VOŠ Valašské Meziříčí.
- Míček, Ladislav, Zeman, Vladimír (1997), *Učitel a stres*. 2. vyd. Opava: VadeMecum.
- Vágnerová, Marie (1999) *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- Vágnerová, Marie (2000), *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha.

doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.

Pražská vysoká škola psychosociálních studií, Praha

ORCID: 0000-0002-1408-7157; laca@pvsp.cz

**POHĚAD SOCIÁLNEJ PRACE NA RODINU
V SOCIÁLNO-EKONOMICKOM SYSTÉME
SÚČASNEJ SPOLOČNOSTI
A SOCIAL WORK PERSPECTIVE ON THE
FAMILY IN THE SOCIAL AND ECONOMIC
SYSTEM OF THE COMMUNITY
PERSPEKTYWA PRACY SOCJALNEJ NAD
RODZINĄ W SYSTEMIE SPOŁECZNO-
-GOSPODARCZYM SPOŁECZNOŚCI**

ABSTRAKT

Súčasná rodina je vplyvom spoločenských podmienok čoraz viac ohrozovaná vo svojej stabilite a funkčnosti, je ovplyvňovaná pôsobením sociálneho prostredia resp. sociálno-ekonomického systému, v ktorom žije z hľadiska akceptácie rodinných hodnôt ako aj z hľadiska saturácie základných potrieb členov rodiny. Preto je veľmi dôležité venovať pozornosť rodine v spoločnosti z pohľadu sociálnej práce ako vednej disciplíny. Hlavným cieľom odborného textu je poskytnúť odborné znalosti a pohľad sociálnej práce na rodinu v rámci sociálno-ekonomického systému súčasnej spoločnosti. V príspevku používame metódu systémovej konfrontácie vychádzajúcu z odbornej literatúry. Rodina je dôležitým systémom v celej spoločnosti, ktorý plní v našom ži-

vote tie najdôležitejšie úlohy. Poskytuje zázemie, ktoré je potrebné ku spoločenskej sebarealizácii, je zdrojom vzorov a skúseností človeka v spoločnosti.

Klíčová slova: človek, sociálno-ekonomický systém, spoločnosť, sociálna práca, rodina.

ABSTRACT

The contemporary family is increasingly threatened in its stability and functionality due to the influence of social conditions, it is influenced by the social environment or socio-economic system in which it lives in terms of acceptance of the family values as well as in terms of saturation of basic needs of family members. Therefore, it is very important to pay attention to the family in society from the point of view of social work as a scientific discipline. The main aim of this professional text is to provide the expertise and perspective of social work on the family within the socio-economic system of contemporary society. In this paper we use the method of systemic confrontation based on the literature. The family is an important system in the whole society, which performs the most important roles in our lives. It provides the background that is necessary for social self-realization, it is the source of role models and experiences of a person in society.

Keywords: person, socio-economic system, society, social work, family.

ABSTRAKT

Współczesna rodzina jest coraz bardziej zagrożona w swojej stabilności i funkcjonalności ze względu na wpływ warunków społecznych, jest pod wpływem środowiska społecznego lub systemu społeczno-gospodarczego, w którym żyje, pod względem akceptacji wartości rodzinnych, a także pod względem nasycenia podstawowych potrzeb członków rodziny. Dlatego bardzo ważne jest zwrócenie uwagi na rodzinę w społeczeństwie z punktu widzenia pracy socjalnej jako dyscypliny naukowej. Głównym celem tego profesjonalnego tekstu jest dostarczenie specjalistycznej wiedzy i perspektywy pracy socjalnej na temat rodziny w systemie społeczno-ekonomicznym współczesnego społeczeństwa. W tym artykule wykorzystujemy metodę konfrontacji systemowej opartej na literaturze. Rodzina jest ważnym systemem w całym społeczeństwie, który pełni najważniejsze role w naszym życiu. Stanowi tło niezbędne do samorealizacji społecznej, jest źródłem wzorców i doświadczeń człowieka w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: osoba, system społeczno-gospodarczy, społeczeństwo, praca socjalna, rodzina.

ÚVOD

Súčasná situácia v spoločnosti je ťažkou skúškou jednotlivcov ale i mnohých rodín. Už v 19. storočí zakladateľ sociológie August Comte nazval rodinu spojovacím mostíkom medzi jedincom a spoločnosťou, v ktorej prebieha sociálno-ekonomický systém. Rodina je najdôležitejšia forma organizácie súkromného a spoločenského života. Základom rodiny je manželstvo, ktoré sa charakterizuje ako relatívne trvalé, emocionálne, intelektuálne a sexuálne spolužitie a spoločné hospodárenie muža a ženy, doteraz legalizované určitou inštitúciou, ktoré závisí od sociálno-ekonomického systému tej ktorej krajiny vo svete.

Pod kvalitou života si môžeme predstaviť rôzne parametre ľudského života, spôsobu života, životného štýlu, životných podmienok jednotlivca, spoločenských skupín i spoločnosti ako celku, v rámci takého ponímania ma nezastupiteľné miesto sociálna práca. Preto je sociálna práca neoddeliteľnou súčasťou podpory, pomoci a sprevádzani nielen spoločnosti ale i rodiny v najroznejších sférach systému.

Sociálno-ekonomický status rodiny má dominujúci vplyv na ďalšie sféry spôsobu života rodiny v spoločnosti. Obsahová náplň činností jednotlivca alebo celej rodiny výrazne ovplyvňuje napríklad štruktúru jednotlivých potrieb, trávenie voľného času, hodnotové preferencie, atď. Kvalitné a stabilné nielen sociálno-ekonomické zabezpečenie rodiny súvisí s pocitom prežívania kvalitného života v súčasnej spoločnosti.

1. SOCIÁLNO-EKONOMICKÝ SYSTÉM V SPOLOČNOSTI

Sociálnu ekonomiku môžeme chápať ako humanizujúci smer normatívnej ekonómie, pričom ich konkrétne ciele vyplývajú z problematiky danej historickej etapy spoločnosti. Súčasne platí, že sociálno-ekonomický systém a determinujúce teórie nie sú jednoznačne a trvalo definované a uzavreté programy vývoja ľudskej spoločnosti, ale v každom vývojovom období sú zamerané na konkrétny politický systém a jeho dynamický pokrok. Osobitnú úlohu v tom zohrávajú celospoločenské priority hospodárskej a sociálnej politiky, participácia subjektov sociálnej ekonomiky, podpora ľudského a sociálneho kapitálu, rozvoj sociálnych partnerstiev a alternatívnych ekonomických modelov s pridanou sociálnou hodnotou.

Významné miesto pri posudzovaní sociálnych problémov obyvateľstva má rezort práce, sociálnych vecí a rodiny. Tento rezort zabezpečuje poradenské služby prostredníctvom niektorých inštitúcií, ktoré svojimi poradenskými aktivitami prispievajú k pozitívnej zmene ľudí, ktorí sa ocitli v hmotnej, alebo sociálnej núdzi, v kolíznych životných situáciách, pričom zmenu svojho stavu nie sú schopní zabezpečiť vlastnými silami.

Podľa autorky Korinovej [2010, s. 28-31] poznáme tri etapy formovanie sociálno- ekonomický systémov v spoločnosti, ktoré sa bytostne dotýkajú každého jedinca aj celých skupín teda rodín.

Pre prvú formu je typický „*model priameho riadenia*“, v ktorom sa potenciálny používateľ v našom prípade rodine, na základe individuálne vnímanej potreby, obráti na verejnú službu, tá následne analyzuje jeho potrebu, stanoví zodpovedajúcu odpoveď a poskytne legislatívne primeranú službu. Rodina je miestom vzniku života, formácie charakteru človeka, osvojenia hodnôt ako najcennejšieho potenciálu človeka. Aby sa tieto a ďalšie predpoklady rodiny mohli stať skutočnosťou, aby

rodina mohla plniť svoje funkcie voči svojim členom aj voči spoločnosti, potrebuje prostredie, ktoré vytvára priestor pre uspokojovanie jej hmotných, kultúrnych a duchovných potrieb a podporuje jej stabilitu a sociálnu kvalitu vzťahov.

Ďalšia formu môžeme pomenovať „*modelom s vonkajším riadením*“. Jedinec sa na základe vnímania potreby obráti na poskytovateľa verejnej služby. Jeho žiadosť sa posúdi, stanoví sa odpoveď, ale na rozdiel od predchádzajúceho modelu nemusí byť nevyhnutne poskytnutá služba. Je to prvá fáza, v ktorej sa sociálny jedinec neposudzuje len ako objekt, ale presadzuje sa ako prevažne riadiaci subjekt s využitím územných podpôr. Heterogénne organizácie a subjekty sociálnej ekonomiky môžu žiadateľovi o verejnú službu buď poskytnúť poradenstvo (napríklad právne a sociálne poradenstvo pri riešení sociálneho problému, nezamestnanosti, chorobe), alebo priamo riešiť jeho sociálnu požiadavku (opatrovateľská služby v mieste bydliska, umiestnenie do zariadenia sociálnych alebo zdravotníckych služieb, vyhľadanie práce).

Posledná teda tretia forma sociálnej akceptácie môžeme označiť ako „*model podpory*“, ktorý od nositeľa verejnej služby a jej používateľa žiada aktívnejšiu úlohu a spoluprácu. Používateľ služby sa definuje ako subjekt schopný nielen zistiť vlastnú nevýhodu, ale aj orientovať sa v systéme služieb, ktoré majú heterogénnu právnu a územnú formu, a vybrať si tú najvhodnejšiu službu. V tomto modeli má verejný subjekt (štátny, regionálny, miestny) za úlohu podporovať používateľa pri výbere služby, keď nie je sám schopný urobiť to automaticky, a garantovať mu kvalitu služby poskytovanej ktorýmkoľvek registrovaným pluralitným subjektom verejnej siete služieb. Subjekty sociálnej politiky a ekonomiky vytvárajú podmienky na realizáciu potrieb používateľa. Takýto model je modelom tretieho tisícročia a moderného štátu verejných služieb.

Pri podpore stability rodiny nemožno podceňovať, ale ani preceňovať, ekonomické faktory. Ekonomické zmeny, rozvoj podnikania, reštrukturalizácia a modernizácia sektorovej štruktúry národného hos-

podárstva a ďalšie skutočnosti sú na jednej strane základom pre zvýšenie ekonomickej nezávislosti rodiny, na druhej strane zvyšujú riziko ekonomickej nestability až sociálnej odkázanosti rodín. Na sociálnu situáciu rodín poukazuje autorka Korinová [2010, s. 35], „bezprostredne vplývala najmä liberalizácia cien, postupné formovanie trhu práce a jeho inštitúcií, relatívne vysoká a v priestore nerovnomerná miera nezamestnanosti súvisiaca s pomalým tempom inovácie štruktúry priemyselnej výroby, pomalé konštituovanie trhu bytov s negatívnym dopadom na ceny bytov a iné.“

Nové spoločensko-ekonomické pomery si vyžadujú niektoré korekcie v doterajšej rodinnej politike. Socialistický štát si osoboval vykonávať niektoré funkcie, ktoré prislúchajú rodine a v ktorých je nezastupiteľná. Štátne vlastníctvo nebolo optimálnym ekonomickým základom pre uplatňovanie sebestačnosti občanov a realizáciu ich zodpovednosti za seba a svoju rodinu. Podstata novej rodinnej politiky, konzistentnej s demokratickým, politickým a hospodárskym systémom, spočíva v prístupe k rodine ako k inštitúcii s nezastupiteľnými spoločenskými funkciami, ako k relatívne autonómnej základnej spoločenskej jednotke s vlastnou dynamikou, súdržnosťou vnútorných vzťahov a s vlastným sebaregulačným mechanizmom. Prístup k jednotlivým členom rodiny v rámci novej rodinnej politiky, zameraný na vytváranie priestoru pre realizáciu ich životných cieľov, sa musí uskutočňovať primárne cez ich rodinnú zakotvenosť. Zo „zásadných systémových zmien vyplývajú nové atribúty vzťahu štátu k rodine v nových politických a ekonomických pomeroch. Ide najmä o pluralistický politický systém, s účinnejšou účasťou občanov na výkone samosprávy a na výkone občianskych práv a povinností, so slobodou podnikania a možnosťou získať zamestnanie ako predpoklad politickej a ekonomickej nezávislosti rodiny a so systémom sociálneho zabezpečenia, podpore a solidarite [Laca, P. 2011, s. 97].“

To sú systémové základy k vytváraniu podmienok pre relatívnu autonómiu rodiny, pre zohľadnenie jej potrieb a nárokov na životné

podmienky na miestnej aj celospoločenskej úrovni a pre dokonalejšie plnenie jej funkcií.

„Zmeny v štruktúre domácností kladú pred vládu úlohu dodatočne korigovať dôsledky prostredníctvom rodinnej a sociálnej politiky. Rodinná aj sociálna politika vždy určitým spôsobom reagujú na dôsledky konkrétneho demografického vývoja a vždy do istej miery demografické správanie obyvateľov aj spätne ovplyvňujú alebo až utvárajú“ [Grun, 2007, s. 33].

Vývoj počtu obyvateľov na Slovensku a jeho vekovú štruktúru je treba vidieť v európskom kontexte. Tento pohľad v historickej retrospektíve naznačuje zreteľný súvis medzi demokratickým a konzumne ladeným charakterom trhového systému a demografickým správaním obyvateľstva. Do budúcnosti možno predpokladať, že po úspešnom dokončení procesu transformácie sociálneho a ekonomického systému na Slovensku s určitým časovým posunom môžeme aj u nás - za inak nezmenených podmienok - očakávať obdobný vývoj demografických ukazovateľov, najmä ukazovateľov pôrodnosti, sobášnosti a rozvodovosti a ich sociálno - ekonomických dôsledkov.

Narastajúce sociálno - ekonomické problémy jednotlivých rodín vyvolávajú neustálu potrebu skvalitniť niektoré činnosti v ľudskej spoločnosti. Jednou z možností ako sa podieľať na riešení týchto problémov je naučiť sa týmto problémom predchádzať, prípadne ak sa už prezentujú, zabrániť ich ďalšiemu prehľbovaniu alebo zamedziť ich opakovaniu, a to dôslednou organizovanou a cieľenou prevenciou.

2. POSTAVENIE RODINY V SPOLOČNOSTI

„Aká je dnešná rodina? Vraj rodina už nemá ten zmysel a význam ako kedysi. Prečo by mala žiť v dobrom aj zlom? Žeby rodina už nemala byť tým zázemím, kde je stálosť a pokoj? Rodina je najmenším spoločenstvom, teda najmenšou cirkvou. Rodina nikdy nebola bez ťažkostí

a problémov a predsa bola tým najukotvenejším spoločenstvom v láske. Rodina je centrom výchovy budúceho pokolenia. Dnes sa chce spoločnosť odkloniť od jej poslania. A výsledok? Rodiny sa rozpadajú. Dnešná rodina nemá čas na seba. Rodina má vydávať svedectvá o láske. Má byť spoločenstvom porozumenia a zmieri. Nemá sa uzatvárať vo svojom pohodlnom súkromí, kde chýba dimenzia vyššieho poslania“ [Duda, 2002, s. 65]. Iba budovaním spoločnosti, ktorá napriek obetiam a ťažkostiam rešpektuje ľudský život vo všetkých jeho formách, propaguje rodinu ako miesto vzájomnej lásky a rastu osoby, hľadá spoločné dobro a je pozorná k potrebám najslabších, možno zabezpečiť budúcnosť na pevných základoch a blahodarnú pre všetkých.

Darmo budeme zvyšovať materiálnu úroveň spoločnosti, keď bude upadať duchovná úroveň, rodina - spoločnosť sa vždy viac a viac bude ponárať do vlastného nešťastia. S materiálnym uspokojením je to ako s drogami, čím väčšie dávky blahobytu, tým väčší je návyk a rodina - spoločnosť zostane neuspokojená vo svojich nárokoch, kým nevstúpi do svojho vnútra. Šťastie je totiž pojem nie materiálny, ale duchovný, lebo ho nemôžeme odvážiť váhami ani premerať metrom, či určiť objemom. Môžeme ho vyjadriť len spokojnosťou vyvierajúcou z nášho vnútra. Žiadna rodina sa nemôže od spoločnosti izolovať. Práve naopak, má sa podieľať na prispievaní dobra spoločnosti v ktorej žije. Stále platí, že aké sú naše rodiny, taká bude aj naša spoločnosť.

Rodina je v súčasnej kultúrnej atmosfére vystavená mnohým rizikám a hrozbám, ktoré všetci poznáme. Autorka Villanueva [2006] opisuje tieto problémy vo svojej knihe Rodina kolíska života a lásky aj takto. Navždy poznačuje každého člena rodinného spoločenstva. Existujú mnohé rodiny, ktoré prežívajú hodnotu pevnej a vernej jednoty, v každom prípade musíme konštatovať, že nestálosť manželského zväzku je jednou z charakteristík dnešného sveta. Nevyhla sa žiadnemu svetadielu a vyskytuje sa v každej sociálnej rovine. Takáto prax často oslabuje rodinu a kompromituje výchovné poslanie rodičov. Je príčinou ekono-

mického, citového ľudského ochudobnenia. Veľký komplex ekonomických faktorov, nezamestnanosť a chudoba silne vplýva na konfiguráciu rodinného modelu, na určenie jeho hodnôt, organizáciu jeho funkcie, definíciu samotného rodinného projektu. Nedostatok finančných prostriedkov, ktorý zasahuje tak rodičov, ako aj deti, podmieňuje a v istej miere určuje veľkú časť života rodiny. Inou znepokojivou situáciou je postavenie ľudí donútených zanechať krajinu pri hľadaní práce a prostriedkov na živobytie. To tiež prispieva k rozvratu rodiny. Medzi ďalšími príčinami je časovo predlžované vzdialenie sa od rodiny a tým aj neskoršie vzájomné odcudzenie.

Nestabilnosť sociálno-ekonomického systému v spoločnosti do, ktorej spadá nezamestnanosť a ona tvorí v súčasnosti jednu z hrozieb pre rodinný život a oprávnene robí starosti všetkým spoločnostiam. Autor Laca Peter [2010, s. 185] „rozoberá činitele ako nezamestnanosť a chudoba a ich vplyv na rodinu a spoločnosť. Vplyv nezamestnanosti na rodinu nezamestnaného je v zmene sociálnych vzťahov, štrukturálnej dezorganizácie a krízy rodinného systému a narušenia denných návykov, a to má vplyv aj destabilizácia spoločnosti.“ Dochádza aj k zmene postavenia jedinca v rodinnom systéme, stratou jeho statusu a autority. Nestabilnosť sociálno - ekonomického systému má následok aj to, že sa stretáme v spoločnosti s chudobou. Chudoba ako sociálnu udalosť môžeme rozdeliť podľa kritérií na absolútnu chudobu, vtedy je ohrozená existencia človeka a rodiny. Ďalšou je chudoba relatívna, je to stav keď človek alebo rodina uspokojuje svoje potreby na výrazne nižšej úrovni. Treťou je chudoba objektívna, teda rodina má zabezpečené základné potreby, a poslednou je subjektívna chudoba, rodina má pocit, že je chudobná, tieto predstavy však vychádzajú z porovnania so spotrebou bohatých, menej so spotrebou priemernou. Platí, že chudoba prináša so sebou sociálnu izoláciu a stav núdze a na toto zabúda spoločnosť. [Ján Pavol II.. 1987, s. 79].“

3. SOCIÁLNA PRÁCE S RODINOU

V každej rodine sa v priebehu života môžu vyskytnúť rozličné problémy, trápenia, či už čo sa týka zdravotného stavu niektorého z členov v rodine, straty zamestnania, krátkodobý výpadok príjmu v rodine, úmrtie niektorého člena rodiny, či vycestovanie člena rodiny za prácou do zahraničia, kedy rodina musí určitý čas fungovať napríklad bez otca či matky. Jedná sa tu však o ťažkosti či problémy krátkodobé, s ktorými sa zdravo fungujúca rodina dokáže vysporiadať sama v rámci svojich možností, prípadne s pomocou svojich blízkych, priateľov, kolegov, známych. V prípade, ak si rodina neplní svoje funkcie, alebo sa v rodine vyskytnú sociálno-patologické javy akými sú týranie, zanedbávanie detí, alkoholizmus, užívanie drog, závislosť na hracích automatoch, ktoré rodiny psychicky aj finančne ruinjujú, a dochádza k ohrozeniu vývoja dieťaťa, či dokonca k ohrozeniu života detí v rodine, vstupujú do procesu pomoci externé inštitúcie. Jedným z veľmi dôležitých subjektov pomoci rodinám sú sociálni pracovníci. Ich úloha a práca nie je jednoduchá, nakoľko sa stretávajú so širokou paletou problémov od týrania až po ťažké závislosti. Ich úlohou je v prvom rade rodine pomôcť a sledovať predovšetkým najlepší záujem dieťaťa. Musia pracovať s celou rodinou ako celkom, nie len s patologickým členom rodiny. Vyžaduje si to odborné znalosti, psychickú vyrovnanosť a odolnosť, praktické znalosti a pokojnú, vyrovnanú povahu, a tiež empatiu a ľudskosť v srdci. Do procesu pomoci často potrebujú zapojiť aj širšie sociálne okolie rodiny, ako sú priami príbuzní, napríklad starí rodičia, súrodenci rodičov, a tiež okolie pozostávajúce z priateľov, známych, kolegov, susedov, ktorí často poskytnú relevantné informácie o danej rodine aj z ich subjektívneho pohľadu, ktorý vidia a zažívajú s danou rodinou každodenne, z čoho si sociálny pracovník načerpá, vyberie a vyselektuje informácie, ktoré mu môžu pomôcť pri riešení problému danej rodiny. Nie však u každej rodiny je sanácia možná. Existujú afunkčné rodiny, v ktorých sú problémy

už natolko hlboké, že priamo ohrozujú život dieťaťa (napríklad obaja rodičia drogovovo závislí), v takýchto prípadoch sa už sanácia rodiny nevykonáva, a deti sú rodine odobraté a umiestnené do náhradnej starostlivosti. Je samozrejmé, že ku každej rodine je potrebné pristupovať individuálne vzhľadom na štruktúru danej rodiny, jej životný štýl, možnosti, problémy, aktuálnu životnú situáciu. Sociálny pracovník v práci s rodinou je súčasťou multidisciplinárneho tímu odborníkov, pozostávajúcich napríklad z lekárov, pediatrov, psychológov, psychiatrov, sociálnych pracovníkov.

Sociálna práca s rodinou predstavuje vo svojej podstate jednu zo základných foriem sociálnej práce, pričom rozlišujeme sociálnu prácu s rodinou a sociálnu prácu s jednotlivcom. Platí však, že jednotlivec je súčasťou rodiny, celku a sociálneho prostredia v ktorom žije, v ktorom pôsobí. Najbližším prostredím pre jednotlivca je práve rodina. Rodina je na jednej strane miestom bezpečia a opory, na strane druhej môže byť práve rodina zdrojom konfliktov, problémov a ťažkostí. Na základe tejto skutočnosti vieme tieto dve základné formy sociálnej práce s rodinou a sociálnej práce s jednotlivcom navzájom prepojiť, pričom sa tieto v niektorých prípadoch môžu aj navzájom prelínať [Lovašová, 2016]. „Sociálna práca s rodinou je jednou zo základných foriem sociálnej práce. I keď v súčasnej sociálnej práci sa rozlišuje medzi sociálnou prácou s jednotlivcom a sociálnou prácou s rodinou, musíme si uvedomiť skutočnosť, že každý klient, jedinec, žije a pôsobí v určitom sociálnom prostredí a najbližším sociálnym prostredím je práve rodina, ktorá môže byť na jednej strane zdrojom pomoci a podpory, avšak môže byť na druhej strane aj zdrojom konfliktov. Z tohto dôvodu práve v mnohých prípadoch sa tieto dve formy sociálnej práce môžu navzájom prelínať a nadväzovať na seba. Musíme si uvedomiť, že fungovanie rodiny a rodina ako celok prešli od dôb minulých mnohými zmenami, ktoré vplývajú na chod rodiny, fungovanie rodiny a vzťahy medzi členmi rodiny. V súčasnosti sa rodina zakladá na citovom základe“ [Laca, S.,

2019, s. 199]. Avšak s príchodom nových zmien v spoločnosti sa menia aj vzťahy a priority v rodinách. S príchodom možnosti plánovaného rodičovstva, ktoré je možné s pomocou novodobej antikoncepcie, s príchodom emancipácie žien a možností vzdelávania, kariéry, ponúk na trhu práce pre ženy, sa do popredia pretláča kariéra, ctižiadosť, individualizmus, čo v niektorých prípadoch môže byť taktiež zdrojom problémov v rodine.

V sociálnej práci s rodinou poukazujeme na skutočnosť, že je potrebné rodinu za každých okolností vnímať ako celok a tak s ňou aj pracovať. Rodinu je pritom nutné vnímať ako funkčný systém, ktorý má svoju vnútornú ustanovenú štruktúru, svoj charakter a svoje stanovené pravidlá. „Všetky tieto aspekty rodiny sa navzájom neustále ovplyvňujú. V praxi platí, ak prestane fungovať niektorá súčasť tohto systému, niektorá funkcia, prejaví sa to v praxi na funkčnosti a nefunkčnosti ostatných funkcií“ [Gabura, 2012, s. 23].

Vyššie uvedenú skutočnosť je potrebné brať do úvahy pri sociálnej práci s rodinou predovšetkým pri snahe o nápravu dysfunkčnej rodiny. V prípade úspešnosti nápravy nefungujúcej časti systému rodiny je predpokladateľné, že dôjde k náprave aj ostatných funkcií, nakoľko sa navzájom ovplyvňujú a sú na seba naviazané, prepojené. V rodine je potrebné v prvom rade identifikovať člena rodiny, ktorý je základom dysfunkcie. Problémy s identifikáciou môžu nastať v prípade, ak má daná rodina problém vo vzájomnej komunikácii, členovia rodiny sú si navzájom odcudzení, v rodine je viditeľný nedostatok napĺňania emočných potrieb členov rodiny, členovia rodiny netrávia spolu voľný čas, a tiež ak niektorý z členov rodiny má tendenciu unikať z rodiny. Všetky tieto faktory sa odzrkadľujú spravidla na najslabšom a najcitlivejšom členovi rodiny, ktorý sa s danými problémami len veľmi ťažko vie vysporiadať. Tento najslabší člen rodiny často trpí poruchami správania, agresivitou, rôznymi závislosťami, nezamestnanosťou a inými formami patológie. Problémom v takýchto situáciách je, že celá pozornosť rodiny sa upria-

muje na tohto jedného člena rodiny a namiesto toho, aby rodina sa snažila riešiť príčiny vzniku dysfunkcií, zameriava sa na riešenie problému jedného konkrétného člena rodiny a uniká im podstata pôvodného problému, ktorý potrebujú vyriešiť [Laca, P., 2010, s. 183].

ZÁVER

Rodina je prvou a zároveň najvýznamnejšou sociálnou skupinou, do ktorej sa človek narodí, v ktorej žije, z ktorej si preberá vzorce správania do života a do svojej budúcnosti. Najpodstatnejšou v rodine by mala byť láska, porozumenie, vzájomná úcta, podpora, ktorá vytvára atmosféru dôvery a bezpečia, ale netreba zabudať na fenomén vývoja spoločnosti v rámci socialno – ekonomického statusu. Tento systém je súčasťou spoločnosti a môže so sebou priniesť na jednej strane stabilitu na druhej destabilitu rodiny, a tu vidíme priestor pôsobenia sociálnej práce, ako vednej disciplíny v praxi.

Jedným zo základných poznatkov tohto príspevku je skutočnosť, že sociálna práca, ako vedná disciplína je súčasťou rodiny a socialno – ekonomického systému spoločnosti. Sociálna práca ako spoločenská veda je vzájomne prepojená systémom hodnôt, konkrétnou teóriou a praxou. Je zároveň profesiou, ktorá podporuje socialnú zmenu, rozvoj a socialnú súdržnosť spoločnosti do ktorej samozrejme spadá rodina.

Súčasná rodina je označovaná aj prívlastkom postmoderná. Charakterizujú ju predovšetkým znaky, ako hodnotová diskontinuita medzi jednotlivými členmi, ktoré sú neodeliteľnou súčasťou ľudskej spoločnosti. Preto je potrebné sa venovať problematike rodín v rámci jej postavenia v spoločnosti nielen z pohľadu socialno-ekonomického statusu..

LITERATURA

- Duda, Ján (2002) Čím si rodina? Gréckokatolícky kalendár.
- Gabura, Ján (2012) Teória rodiny a proces práce s rodinou. Bratislava: IRIS.
- Grun, Anselm (2007) Hľadanie vnútornej rovnováhy. Bratislava: Don Bosco.
- Ján Pavol II. (1987) Sollicitudo rei socialis. Encyklika pápeža Jána Pavla II.
- Korimová Gabriela. Sociálna ekonomika a sociálne podnikanie. 2010 online http://www.ef.umb.sk/projectse/obrazky/in_SJ.pdf.
- Laca, Peter (2010) Sociálna otázka hospodársko-finančnej krízy ako súčasť „krízy zvnútra človeka.“ In: Zborník príspevkov z interdisciplinárneho vedeckého kolokvia Aktuálne otázky ekonomických a humanitných vied 10. Bratislava: STU.
- Laca, Peter (2011) Rodina ako hlavný poskytovateľ pomoci ľuďom v starobe. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Rodina v zdraví a chorobe. Ružomberok: Katolícka univerzita.
- Laca, Slavomír (2021) Koncept teórie a metód v sociálnej práci. 1. vyd. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálních studií.
- Lovašová, Soňa (2016) Sociálna práca: formy, postupy a metódy. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

doc. ThLic. Mgr. Peter Laca, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

Detašované pracovisko Rožňava

ORCID: 0000-0002-8682-2333; peter.laca16@gmail.com

**MOŽNOSTI SOCIÁLNEJ PRÁCE
PRI RIEŠENÍ CHUDOBY
MOŽLIWOŚCI PRACY SPOŁECZNEJ
W ROZWIĄZYWANIU UBÓSTWA
POSSIBILITIES OF SOCIAL WORK
IN SOLVING POVERTY**

ABSTRAKT

Ubóstwo jest jednym ze zjawisk społeczno-patologicznych, które negatywnie wpływają na jednostkę i całe społeczeństwo. Na Słowacji ubóstwo jest obecnie uznawane za stan potrzeby materialnej i jest prawnie definiowane jako stan, w którym dochód obywatela nie osiąga kwoty minimum egzystencji. W artykule przedstawiamy ubóstwo jako poważne zjawisko socjopatologiczne, wskazujemy na możliwości pracy socjalnej w rozwiązywaniu ubóstwa oraz interpretujemy sposób, w jaki obecnie mierzone jest ubóstwo w UE. Najbardziej zagrożonymi grupami ubóstwa są osoby długotrwale bezrobotne, rodziny samotnie wychowujące dzieci z dziećmi, seniorzy, ale także grupa osób określana jako pracujący biedni. Praca socjalna odgrywa ważną rolę w łagodzeniu ubóstwa jako ważne narzędzie realizacji polityki społecznej.

Słowa kluczowe: Ubóstwo, wykluczenie społeczne, zabezpieczenie społeczne, praca społeczna.

ABSTRAKT:

Chudoba je jeden zo sociálno-patologických javov, ktorý negatívne vplýva na jedinca i celú spoločnosť. Na Slovensku sa v súčasnosti chudoba považuje za stav hmotnej núdze a legislatívne je definovaná ako stav, keď príjem občana nedosahuje výšku sumy životného minima. V príspevku prezentujeme chudobu ako závažný sociálno-patologický jav, poukazujeme na možnosti sociálnej práce pri jej riešení a interpretujeme, ako sa v súčasnosti chudoba meria v EÚ. Najohrozenejšími skupinami chudoby sú dlhodobo nezamestnaní, neúplné rodiny s deťmi, seniori, ale v súčasnosti aj skupina ľudí označená ako pracujúci chudobní. Dôležitú úlohu pri zmiernení chudoby zohráva sociálna práca ako významný realizačný nástroj sociálnej politiky.

Kľúčové slová: Chudoba, sociálna exklúzia, sociálne zabezpečenie, sociálna práca.

ABSTRACT:

Poverty is one of the socio-pathological phenomena that negatively affects the individual and the whole society. In Slovakia, poverty is currently considered a state of material need and is legislatively defined as a state when a citizen's income does not reach the amount of the subsistence minimum. In the article, we present poverty as a serious socio-pathological phenomenon, pointing out the possibilities of social work in solving poverty and interpret how poverty is currently measured in the EU. The most endangered groups of poverty are the long-term unemployed, single-parent families with children, seniors, and currently also the group of people labelled as the working poor. Social work plays an important role in alleviating poverty as an important implementation tool of social policy.

Keywords: Poverty, social exclusion, social security, social work.

ÚVOD

Problematika chudoby sa v ľudskom povedomí väčšinou spája s krajinami tretieho sveta. Dnes je však potrebné si uvedomiť, že chudoba je iba dôsledkom a dotýka sa aj tých oblastí sveta, kde vzrastá neza-

mestnanosť, kde sa nachádza čoraz viac sociálne odkázaných ľudí. Takáto situácia je charakteristická aj pre viaceré krajiny strednej a východnej Európy. Chudoba je stav, v ktorom jednotlivец nedisponuje dostatočnými prostriedkami na realizáciu vlastných potrieb. Je to aj stav bezmocnosti, bezcennosti a neslobody, ktorý vyvoláva u človeka rozmanité pocity, záťažové situácie na psychiku aj na sociálne postavenie, dôsledkom ktorého človek môže stratiť svoju ľudskú dôstojnosť. V skutočnosti je chudoba vážnym problémom, ktorý spôsobuje utrpenie v životoch mnohých ľudí. Ide o priame ohrozenie základných ľudských práv, obmedzenie príležitostí naplno rozvíjať vlastný potenciál, spôsobuje vysoké náklady pre spoločnosť a bráni udržateľnému hospodárskemu rastu. Hoci pôvodne bola chudoba definovaná iba ako nedostatok zdrojov na uspokojenie základných životných potrieb, dnes sa za chudobu, ktorá vedie až k sociálnemu vylúčeniu považuje v prevažnej miere aj nedostatok možností v prístupe k inštitúciám, ktoré ovplyvňujú životné šance ľudí a nedostatok možností participovať na ekonomickom, sociálnom a občianskom živote Cieľom príspevku je poukázať na príčiny chudoby, interpretovať, ako sa v súčasnosti chudoba vníma a meria v EÚ a poukázať na možnosti sociálnej práce pri riešení chudoby.

1. CHARAKTERISTIKA A DELENIE CHUDOBY

Otázky typu, čo je chudoba, ako ju charakterizovať, kto je za ňu zodpovedný, sú azda najostrejšie diskutovanou témou. Autor S. Laca [2010, s. 56], uvádza, že „chudoba je veľmi komplexný a zložitý pojem a v súčasnej dobe je považovaná za jeden z najzávažnejších problémov globalizovaného sveta“. V Krátkom slovníku slovenského jazyka [2003] je chudoba vysvetlená ako nemajetnosť, bieda, nedostatok, úbohosť, prázdnota, ale môže sa jednať aj o vrstvu obyvateľstva alebo sociálnu skupinu. O niečo konkrétnejšie chudobu definujú významné politické inštitúcie. Podľa Rady Európy, ako uvádza autorka Žilová [2005, s. 15],

„chudoba označuje osoby, rodiny alebo skupiny osôb, ktorých zdroje (materiálne, kultúrne a sociálne) sú natolko limitované, že ich vylučujú z minimálne akceptovaného životného štýlu občanov štátu, v ktorom žijú.“

Definíciu chudoby, ktorú možno uplatniť viac všeobecne, prijala OSN na svetovej konferencii o sociálnom rozvoji v Kodani roku 1995, kde sa píše, že: *„chudobný je ten človek, ktorý trpí hladom a podvýživou, nemá prístup k pitnej vode, hygienickým zariadeniam ani k zdravotnej starostlivosti, má obmedzený alebo nijaký prístup k vzdelaniu a informáciám. Okrem toho býva v neadekvátnych podmienkach, navyše v nezdravom životnom prostredí a v rámci jeho sociálnej skupiny rastie úmrtnosť.“* Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) zas identifikuje chudobných na základe ich príjmu. Podľa WHO, „je chudobný ten, kto mesačne disponuje čiastkou menšou ako je polovica priemerného príjmu na osobu vo svojej krajine“ [Ondrejko 2009, s. 84-85]. Každá z uvedených organizácií vytvorila svoju charakteristiku chudoby na základe toho, ako s ňou ďalej pracuje a ako na ňu dokáže vplývať, vzhľadom na zameranie svojej činnosti. Čo sa týka oblasti sociálnej práce, tak sociálna práca sa vo všeobecnosti pri definovaní pojmu chudoba opiera o koncept depri-vácie. Práve depri-vácia je to, čo odlišuje chudobu od nerovnosti. Z pohľadu sociálnej práce je chudoba nenaplnenie základných životných potrieb (absolútna chudoba) alebo v spoločnosti štandardných potrieb (relatívna chudoba).

Je ťažké nájsť jednotnú definíciu tohto javu, ktorá by bola zároveň exaktná a objektívna, a to kvôli morálnemu aspektu chudoby ako sociálneho javu. Je otázkou, či chudoba patrí medzi typické sociálne deviácie, akými sa zaoberá sociálna patológia. Podľa Ondrejka [2009] sa tu hovorí skôr o spoločensky nežiaducom jave, ktorý je možné vnímať z viacerých hľadísk. Sociálna patológia vníma chudobu ako komplexný jav a pri jej charakteristike zohľadňuje široké spektrum okolností, prístupov a hľadísk, na základe ktorých rozlišuje niekoľko kvalít, ktoré pojem chu-

doba môže nadobudnúť, teda delí chudobu na niekoľko druhov, uvádza Laca [2016].

Diskusia o chudobe v EÚ sa často úzko spája so sociálnym vylúčením a zraniteľnosťou jedincov či skupín. Pojem *sociálne vylúčenie* sa používa na zdôraznenie procesov, ktoré vytláčajú ľudí na okraj spoločnosti, obmedzujú ich prístup k zdrojom a príležitostiam, redukovávajú ich participáciu na bežnom sociálnom a kultúrnom živote a zanechávajú v nich pocity marginalizácie, bezmocnosti a diskriminácie. Ďalší pojem, ktorý sa spája s chudobou je *zraniteľnosť*, keďže ľudia sa nachádzajú v zraniteľnej situácii, ak je ich osobné blaho ohrozené, lebo im chýbajú dostatočné zdroje, ďalej ak sú ohrození zadlžením, chorobami, sú znevýhodňovaní vo vzdelávaní, ich bývanie je na nepostačujúcej úrovni a žijú v nevhodnom prostredí. Ide o dôležité, vzájomne prepojené koncepty, na čo poukazuje Dokument EAPN [2007, s. 2].

Chudoba z pohľadu klasifikácie sociálne vylúčených alebo zraniteľných, teda sociálnych klientov alebo sociálnych udalostí v sociálnej práci, patrí podľa Mátela [2015], medzi sociálno-ekonomické problémy, ktoré úzko súvisia s nezamestnanosťou, rôznymi sociálno-patologickými javmi či zdravotnými problémami a postihnutiami. Chudoba je preto deviáciou, odchýlkou jednotlivcov či skupín od spoločnosti a má negatívne dôsledky na život jednotlivca, rodiny, komunity i celej spoločnosti. Tento jav je štatisticky významný a nie je možné odstrániť ho svojpomocne, bez aktívneho úsilia spoločnosti. Zo všetkých týchto hľadísk je možné označiť chudobu ako sociálno-patologický jav, ktorý patrí v 21. storočí medzi kľúčovú a najviac ohrozujúcu sociálnu udalosť, pre ktorú existuje viacero vymedzení. Všetky vymedzenia jednoznačne vychádzajú z „nedostatku čohosi“ čo je dôležité pre existenciu človeka.

Prvé definície chudoby sa objavili až v 19. storočí v súvislosti s priemyselnou revolúciou. Chudoba bola poväčšine definovaná (v súlade s danou dobou) ako nedostatok zdrojov na uspokojenie základných potrieb, najmä čo sa týka stravy, oblečenia, bývania. V širšom kontex-

te sociálny fenomén chudoby rozoberá autor Cár, ktorý chudobu vo všeobecnosti charakterizuje ako spoločenský jav, ktorý je špecifickou súčasťou života spoločnosti a má tri dimenzie: *ekonomickú* - spočíva v nerovnakej dostupnosti zdrojov pre jednotlivých členov spoločnosti i v rozdielnej schopnosti využívať tieto zdroje; *sociálno-psychologickú* - t.j. diferencovaná dostupnosť k základným pôžitkom, nevyhnutným pre dôstojnú existenciu jednotlivcov i celých skupín v danom spoločenstve, *politickú* - čo znamená obmedzený alebo žiadny prístup k rozhodovaciemu procesu, pričom všetky tieto aspekty veľmi úzko súvisia, vzájomne sa dopĺňajú a podmieňujú. [D. Šlosár, 2009].

Chudoba je mnohokrát úzko spojená s už uvedenými tromi dimenziami, ale aj s rozvojom ekonomickej prosperity, pričom ju môžeme rozdeliť na „*absolútnu (extrémnu) chudobu*“ a „*relatívnu chudobu*“. Absolútna chudoba je stav, keď jednotlivec alebo skupina ľudí nie sú schopní si zabezpečiť ani základne životné potreby a sú priamo ohrození na živote, t.z., že ľuďom chýbajú základné potreby na prežitie - napr. môžu hladovať, mať nedostatok čistej vody, nemajú riadne bývanie, postačujúce oblečenie alebo lieky a zápasia o prežitie. Relatívna chudoba je stav, keď jednotlivec alebo skupina ľudí uspokojuje svoje potreby na výrazne nižšej úrovni, ako je priemer v danej krajine, t.z., keď príjem a spôsob života niektorých ľudí je oveľa horší, než priemerná životná úroveň v krajine alebo regióne, v ktorom žijú, takže musia zápasiť, aby viedli normálny život a mohli sa zúčastňovať na bežných ekonomických, sociálnych a kultúrnych aktivitách. Autorka [Vancáková, 2016], rozlišuje tieto štyri základné druhy chudoby, a to **ekonomická** (nedostatok financií a z toho vyplývajúca absencia jedla, pitia, oblečenia, strechy nad hlavou), **kultúrna** (nedostatok alebo úplná absencia možností na vzdelávanie, na úspešnú budúcnosť, spoločenské a kultúrne vylúčenie), **sociálna** (spôsobená samotou, nedostatkom vzťahov, diskrimináciou, marginalizáciou) a **duchovná** (vnútorná prázdnota, strata zmyslu života, zúfalstvo, úzkosť, morálny zmätok), pričom autor Payne [2010]

uvádza, že chudobu môže byť aj na **generačná** (ide o chudobu aspoň dvoch po sebe nasledujúcich generácií) a **situačná** (nedostatok zdrojov v dôsledku konkrétnej udalosti, napr. úmrtie, choroba, rozvod,...).

V súčasnosti sa stretávame aj s novým sociálnym fenoménom s názvom „*nová chudoba*“, ktorý sa začal objavovať od konca šesťdesiatych rokov 20. storočia. Nová chudoba pomenúva paradoxnú realitu, keď aj napriek relatívnemu blahobytu a prosperite žije vo vyspelých krajinách Európy 10-20% ich obyvateľov v chudobe. Je spájaná s faktom, že chudoba vo väčšine európskych krajín je najmä relatívnou a nie absolútnou chudobou. Podľa autorov Dudová, Stanek, Polonyová [2018] je nová chudoba verejná záležitosť, ktorá je zastúpená častejšie v prípade určitých sociálnych kategórií, centralizuje sa na konkrétnom priestore, má trvalý charakter a často sa dedí z generácie na generáciu, týka sa trhu práce a nezanedbateľnej časti obyvateľstva. Najviac ohrození novou chudobou sú najmä dlhodobo nezamestnaní, ľudia dlhodobo znevýhodnení, respektíve vylúčení z trhu práce, napr. z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia, ľudia s nízkou kvalifikáciou, ľudia vyššieho veku, či domácnosti s jedným rodičom. Ďalej sú to najmä ľudia s nízkymi príjmami - pracujúci chudobní (*working poor*), ktorí sa kvôli nedostatočnej kvalifikácii uplatňujú na sekundárnom trhu práce ako nekvalifikovaní pracovníci a na koniec obyvateľa, ktorí žijú v menej rozvinutých, marginalizovaných regiónoch. Chudoba tak v rozvinutých krajinách Európy súvisí s nedostatkom pracovných príležitostí a s dlhotrvajúcou nezamestnanosťou, pričom v tomto kontexte sa hovorí o novej chudobe.

Z doposiaľ uvedeného je zjavné, že chudoba je v súčasnosti chápaná oveľa komplexnejšie ako v počiatočných vytváraní jej teórie, pričom v rámci krajín EÚ je vnímaná aj ako dôsledok štrukturálnych zmien, ktoré sprevádzajú sociálno-ekonomický vývoj spoločnosti. Vzhľadom na celkový vývoj ľudstva chudoba takto zároveň predstavuje i závažnejší sociálny i spoločenský problém, pretože sa dotýka viacerých sfér ži-

vota jedincov, skupín či samotnej spoločnosti. Aj keď neexistuje úplne jednoznačná definícia chudoby vzhľadom na jej multidimenzionálnosť, sociálnu a ekonomickú situáciu a vymedzenie hraníc sociálnej nerovnosti v jednotlivých krajinách, je potrebné si uvedomiť, že tento sociálny fenomén tu reálne existuje (dokonca i v tých najbohatších krajinách) a ohrozuje človeka, a často krát i jeho ľudskú dôstojnosť.

2. PRÍČINY CHUDOBY

Celková pretrvávajúca vysoká úroveň chudoby v jednotlivých krajinách EÚ naznačuje, že **chudoba je v prvom rade dôsledok usporiadania spoločnosti a rozmiestnenia zdrojov**, či sa jedná o finančné alebo iné zdroje, ako prístup k bývaniu, zdravotným a sociálnym službám, vzdelaniu a iným ekonomickým, sociálnym a kultúrnym aktivitám. Skutočnosť, že v rozličných členských štátoch, ako je to uvedené v Dokumentu EAPN [2007], sa úroveň chudoby výrazne líši, jasne demonštruje, že rozdielne prístupy k pridelovaniu zdrojov a príležitostí vedú k rozdielnym výsledkom. Spoločnosti s najnižšou mierou nerovnosti v Európe majú zvyčajne najnižšiu mieru chudoby. Je to primárne tým, že tieto vlády sa rozhodli uprednostniť zaistenie primeraného minimálneho príjmu a dobrého prístupu k službám prostredníctvom systému sociálnej ochrany a garantovaním výšky minimálnej mzdy. Zvyčajne sú najefektívnejšie pri prerozdeľovaní bohatstva prostredníctvom daňového a iných systémov. Znamená to, že rozhodnutia ako odstrániť chudobu, sú v konečnom dôsledku politickým výberom formy spoločnosti. Podľa Dokumentu EAPN [2007, s. 13], patria medzi **kľúčové faktory** vystavenia sa „riziku chudoby“ tieto príčiny:

- **nezamestnanosť alebo nekvalitné (t.j. málo platené alebo neisté) pracovné miesta**, pretože obmedzuje prístup k slušnému príjmu a vedie k sociálnej izolácii;

- **nízke dosiahnuté vzdelanie a zručnosti**, pretože obmedzuje prístup k slušnému zamestnaniu a následne sebarozvoj a plnohodnotnú participáciu v spoločnosti;
- **veľkosť a druh rodiny**, t.j. veľké rodiny a rodiny s jedným rodičom sú viac ohrozené rizikom chudoby, pretože majú vyššie náklady, nižšie príjmy a viac ťažkostí pri získavaní dobre plateného zamestnania;
- **rod** – ženy sú vo všeobecnosti viac ohrozené rizikom chudoby než muži, pretože je menej pravdepodobné, že budú mať platené zamestnanie, poberajú nižšie dôchodky, viac sa musia angažovať v neplatennej starostlivosti a ak sú zamestnané, často zarábajú menej;
- **zdravotné postihnutie alebo ohrozené zdravie**, pretože obmedzujú prístup k zamestnaniu a taktiež vedú k zvýšeniu každodenných nákladov;
- **príslušnosť k etnickej menšine** – napríklad Rómovia,
- **pristahovalci/nelegálni migranti** sú vystavení diskriminácii a rasizmu, a majú teda menej šancí zamestnať sa, často sú nútení žiť v zlom fyzickom prostredí a majú horší prístup k nevyhnutným službám;
- **život vo vzdialenom alebo veľmi znevýhodnenom spoločenstve**, kde je horší prístup k službám.

Všetky tieto faktory vytvárajú dodatočné prekážky a ťažkosti, ale mali by sa vnímať vrámci celkového štrukturálneho kontextu, ako sa konkrétna krajina rozhodne distribuovať bohatstvo a riešiť nerovnosť.

Okrem už uvedeného, ďalšie možné príčiny vzniku chudoby sú rôzne. Mnohí autori ich rôznorodo definujú, ako napr. autori Mátel, Schavel a kol. [2011], ktorí uvádzajú tri základné teórie príčin chudoby, a to: **chudoba ako dôsledok usporiadania ekonomického a sociálneho systému spoločnosti** - na základe tejto teórie možno badať sociálnu nespravodlivosť v spoločnosti, nízke mzdy, nedostatočné pracovné

príležitosti, diskrimináciu, čo vedie k chudobe; **chudoba ako následok lenivosti, nedostatku pevnej vôle, nepredvídanosti a zlých morálnych vlastností chudobných** - ako príčinu tejto chudoby možno považovať aj neochotu chudobných pracovať, neschopnosť šetriť; **chudoba ako výsledok situačných faktorov** - môže vzniknúť ako následok nešťastia, deprimácie. Chudobní ľudia majú tendenciu vytvárať vlastnú skupinu, v ktorej žijú a nevedia sa z toho vymaniť a takto sa prenáša z generácie na generáciu.

Medzi príčiny chudoby patria aj nové sociálne riziká, ktorými sú také životné udalosti, ktoré sťažujú dosiahnutie sociálnej nezávislosti. Medzi najčastejšie nové sociálne riziká patria: **nová chudoba** – zamestnané obyvateľstvo s nízkym príjmom, ktorý nie je postačujúci ani na úhradu výdavkov na bývanie; **obavy zo starnutia** – rastúci vek populácie, nízky počet novonarodených detí; **vznik tzv. nukleárnych rodín** – rodina už neplní opatrovateľskú funkciu pre viac generácií. [Mátel, Schavel a kol., 2011].

Ďalšou príčinou vzniku chudoby je **nerovnosť**. Kým chudoba znamená nedostatok materiálnych prostriedkov, nerovnosť označuje procesy jej vytvárania a udržiavania, ktoré prinášajú so sebou ďalšie negatívne javy. Podľa Takáča [2021] poznáme štyri spôsoby vytvárania nerovnosti: *dištancovanie, vylučovanie, hierarchizácia, vykorisťovanie*. Tieto faktory ovplyvňujú zdravie a dĺžku života jedincov, ich autonómie, uznanie a rešpekt, ktoré súvisia s prístupom k ekonomickým zdrojom spoločnosti. Na zvrátenie nerovnosti je potrebné usilovať na vzájomné približovanie, o sociálnu inklúziu, k demokratizácii a k prerozdeľovaniu bohatstva. Ďalšie príčiny chudoby opisujú aj autori Babjáková, Lačný [2021], keď na základe mnohých citovaných autorov uvádzajú, že individualistické vnímanie príčin chudoby zahŕňa charakteristiky ako sú lenivosť, nedostatok úsilia chudobných, nedostatok vzdelania, neochota zmeny, drogy, alkohol, gambling, zlý manažment, nedbalosť, nevhodné postoje chudobných pri hľadaní práce či nedostatok inteligencie k manažova-

niu svojho vlastného života. Títo autori ďalej poznamenávajú, že čo sa týka štrukturálneho vnímania príčin chudoby, je to charakterizované napríklad nezamestnanosťou, nedostatkom pracovných príležitostí, nedostatkom sociálnej spravodlivosti, diskrimináciou, vládou či zlou ekonomikou.

3. NÁSTROJE NA MERANIE CHUDOBY

Meranie chudoby závisí od voľby konceptu chudoby a definície chudoby, pričom existuje množstvo prístupov k ich klasifikácii. Medzi často používané koncepty merania chudoby patria podľa Želinského [2014], absolútny a relatívny koncept, objektívny a subjektívny koncept. V zmysle absolútneho konceptu je hranica chudoby určená ako hodnota príjmu alebo spotreby nevyhnutnej na zabezpečenie minimálneho štandardu výživy a ostatných nevyhnutných statkov, resp. v odhade nákladov spotrebného koša statkov a služieb nevyhnutných na uspokojenie základných potrieb. Relatívna miera chudoby vychádza z hodnotenia príjmov k určitej strednej hodnote, v prípade na území Slovenska k národnej hranici chudoby [Štatistický úrad SR, 2019]. Subjektívny prístup k definovaniu chudoby vyjadruje, že hranice chudoby sú inherentnými subjektívnymi úsudkami ľudí o tom, čo považujú za sociálne akceptovateľný minimálny životný štandard v určitej spoločnosti“ [Želinský, 2014, s. 15]. Pri objektívnom koncepte, ako to uvádza Štatistický úrad SR [2019], hranica chudoby sa nestanovuje subjektívne, ale na základe nezávislých a objektívne vybraných kritérií.

V rámci EÚ sa chudoba zvyčajne meria, ako je to uvedené v Dokumente EAPN [2007, s. 7], pomocou *hraníc relatívnej (príjmovej) chudoby*. Zahŕňa sa tu vypočítanie stredného príjmu alebo mediánu ekvivalentného príjmu domácnosti v krajine. Následne stanovená hranica chudoby potom predstavuje určité percento z tohto stredného príjmu/mediánu. Vo všeobecnosti sa tieto hranice chudoby stanovujú v roz-

päť 40-70 % príjmu domácností. Podiel ľudí, ktorí nedosahujú takto stanovenú hranicu vyjadruje mieru rizika chudoby, avšak mieru rizika možno analyzovať aj podľa veku, pohlavia, druhu domácnosti a stavu zamestnania, aby sa získal podrobnejší obraz o tých, ktorí sú najviac ohrození. Znamená to, že sa môže preskúmať konkrétna situácia špecifických skupín, ako sú deti, starší ľudia, alebo nezamestnaní. Ľudia v EÚ, ktorí nedosahujú 60 % mediánu príjmu sa nachádzajú „v riziku chudoby“. Potrebné je konštatovať, že meranie len *relatívnej príjmovej chudoby* zachytáva iba časť obrazu a plne neopisuje komplexnosť chudoby, pretože dôležité je merať aj iné aspekty, ktoré zachytávajú mnohodomenzionálnu podstatu chudoby. Tieto aspekty zahŕňajú napr. mieru zadlženia, mieru nezamestnanosti, rozsah ohrozenia zdravia alebo znevýhodnenia vo vzdelávaní, počet ľudí žijúcich v neprimeraných bytových a zlých environmentálnych podmienkach a mieru nedostatočného prístupu k verejným službám.

Základným nástrojom na meranie chudoby a sociálneho vylúčenia v EÚ je štatistické zisťovanie **EU SILC – Štatistika príjmov a životných podmienok**, ktorá poskytuje údaje o úrovni a štruktúre chudoby na národnej úrovni a slúži ako podklad pre analýzu o chudobe a o sociálnom vylúčení v rámci krajín EÚ. Štatistika príjmov a životných podmienok (EU SILC) bola zriadená a dodnes je riadená štatistickým úradom Európskej únie (Eurostat). Orientuje sa na príjmy obyvateľstva, ale poskytuje informácie aj o podmienok bývania, práci, možnostiach vzdelávania, zdravotnej starostlivosti a údajov týkajúcich sa sociálneho vylúčenia. Štatistika príjmov a životných podmienok (EU SILC) je zoznam cieľových primárnych (ročných) a sekundárnych (štvorročných) premenných, ktoré definujú kľúčové pojmy a štatistické ukazovatele, pomocou ktorých sa porovnávajú tieto dáta vo všetkých členských štátoch. Zistené údaje potom slúžia na formuláciu a vyhodnotenie indikátorov chudoby, pričom poznáme 21 indikátorov, ktoré majú názov *Laekenské indikátory chudoby*. Majú podpornú funkciu, z tých 21 je 12 primár-

nych a 9 sekundárnych indikátor. Chudoba, resp. hranica chudoby sa vypočíta na základe relatívnej príjmovej chudoby, ako podiel osôb žijúcich v domácnostiach, kde ekvivalentný príjem sa nachádza pod 60 % národného mediánu ekvivalentného príjmu. [Halušková, Božik, 2015].

Hranica rizika chudoby je stanovená ako 60% mediánu národného ekvivalentného disponibilného príjmu. Hodnota hranice rizika chudoby sa uvádza v PPS (parita kúpnej sily) a v EUR. Celková ročná hranica rizika príjmovej chudoby vypočítaná z EU SILC 2023 bola pre jednočlennú domácnosť 5 528 Eur, čo predstavuje sumu približne 461 Eur na mesiac. Suma určujúca hranicu príjmovej chudoby medziročne vzrástla (o 237 Eur), čo potvrdzuje, že celkové príjmy obyvateľstva za celý rok 2023 oproti roku 2022 vzrástli. Pre domácnosť 2 dospelých s 2 deťmi do 14 rokov bola celková ročná hodnota hranice rizika príjmovej chudoby na úrovni 11 609 Eur, čo pre tento typ domácnosti predstavovalo priemerne 967 Eur na mesiac. Podľa EU SILC 2023 [Štatistický úrad SR, 2023], bolo rizikom príjmovej chudoby ohrozených 14,3 % obyvateľov Slovenska (približne 766 tisíc osôb).

Na určenie hranice chudoby a počítanie koľko obyvateľov sa nachádza v chudobe - môže mať každý národ vlastné kritéria, závisí od sociálno-ekonomického statusu, nielen od príjmu, od prístupu k vzdelaniu, a pod. Ako uvádzajú Babjaková, Lačný [2021], pri definovaní chudoby okrem príjmového hľadiska sa berú do úvahy viaceré aspekty, kombinácia príjmu, bývania, prístup k vode a hygiene, zamestnanecký status, zadlženosť a hlad. Pri meraní socioekonomického statusu sa využíva kombinácia príjmu, vzdelania, zamestnaneckého statusu, príjmu a vzdelania, alebo materiálneho bohatstva, vzdelania a sociálnej prestíže. Cieľom Európskej únie je, aby celá európska spoločnosť zvyšovala svoje základné životné podmienky. Pri meraní chudoby na národnej úrovni odporúča používať a sledovať vývoj relatívnych a absolútnych pomerov chudoby. [Halušková, Božik, 2015].

4. MOŽNOSTI SOCIÁLNEJ PRÁCE PRI POMOCI CHUDOBNÝM

Sociálna práca je špecifická činnosť, ktorá pomáha k zlepšeniu vzájomného prispôsobenia jednotlivcov a sociálneho prostredia, v ktorom žijú. Vo významnej miere prispieva sociálna práca k eliminácii chudoby, ktorá znižuje kvalitu života ľudí. Preto sa realizuje hlavne prostredníctvom sociálnych služieb. V Slovenskej republike upravuje poskytovanie sociálnych služieb a sociálnej pomoci Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov. Sociálna služba v tomto zákone je definovaná ako „*odborná činnosť, obslužná činnosť alebo ďalšia činnosť alebo súbor týchto činností*“, ktoré sú zamerané na prevenciu vzniku nepriaznivej sociálnej situácie s následným zmiernením a riešením už vzniknutej nepriaznivej sociálnej situácie; zachovávanie, obnovenie a rozvoj schopností a zručností fyzickej osoby viesť nezávislý život a na podporu integrácie do majoritnej spoločnosti; zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb; riešenie krízovej sociálnej situácie jedinca či rodiny; prevenciu sociálnej exklúzie jedinca či rodiny a zabezpečenie starostlivosti o dieťa z dôvodu situácie v rodine vyžadujúcej si pomoc pri starostlivosti o dieťa.

Nepriaznivou sociálnou situáciou v zmysle tohto zákona je ohrozenie fyzickej osoby sociálnym vylúčením alebo obmedzenie jej schopnosti sa spoločensky začleniť a samostatne riešiť svoje problémy z dôvodu, že nemá zabezpečené nevyhnutné podmienky na uspokojovanie základných životných potrieb; pre svoj spôsob života a životné návyky; pre ťažké zdravotné postihnutie alebo nepriaznivý zdravotný stav; z dôvodu, že dovŕšila vek potrebný na nárok na starobný dôchodok; pre ohrozenie správaním iných fyzických osôb.

Pri pomoci chudobným sociálna práca má za cieľ zmiernovať následky chudoby, predchádzať prehĺbovaniu nepriaznivej situácie, zabrániť biede, vylúčeniu a pomôcť klientom zapojiť sa do spoločnosti.

Tieto ciele je možné dosiahnuť buď prostredníctvom spolupráce sociálnej práce a sociálnej politiky, alebo spolupráce sociálneho pracovníka a chudobného klienta. Teda sociálna práca pri pomoci chudobným využíva rôzne metódy a techniky. Špeciálne pracovné metódy sociálnej práce ako sociálna prevencia, sociálna diagnostika, sociálna terapia pomôžu zabezpečiť sociálnu starostlivosť o človeka na behaviorálnej, individuálnej, skupinovej, komunitnej, kuratívnej, penitenciárnej, postpenitenciárnej, preventívnej, rehabilitačnej a resocializačnej úrovni. Sociálnu prácu charakterizuje priame, zámerné a pripravené stretnutie sociálneho pracovníka s klientom za účelom určenia sociálnej diagnózy a zrealizovania sociálnej terapie. Sociálna terapia má sociálno-výchovný účinok a ovplyvňuje klienta ku zmene jeho postoja, aby sa aktívne zapojil do riešenia svojej nepriaznivej sociálnej situácie. [Laca, S. 2021].

Ďalšia možnosť pomoci je služba sociálnej pomoci, ktorá je poskytovaná najmä pre ľudí bez domova a sú to služby pobytového charakteru. Poskytujú sa bezplatne, alebo za čiastočnú úhradu a zahŕňa činnosti, ktoré zabezpečia základné životné podmienky občanovi, pomáhajú získať sociálnu stabilitu a obnoviť sociálnu nezávislosť. [Bariak, 2015]. Ako ďalšia forma pomoci klientovi v chudobe je poradenstvo. Sociálne poradenstvo je jedna z najúčinnjších metód sociálnej práce obyvateľom v nepriaznivej sociálno-ekonomickej situácii, ktoré je vykonávané na úrovni základného a špecializovaného sociálneho poradenstva. Základné sociálne poradenstvo, ktoré je súčasťou každej poskytovanej sociálnej služby, okrem základných informácií o možnostiach riešenia problému pomáha aj v sprostredkovaní ďalšej odbornej pomoci. Špecializované sociálne poradenstvo pomocou multidisciplinárnych poznatkov zisťuje samotné príčiny vzniku problémov jednotlivca, rodiny, komunity a poskytuje konkrétnu pomoc.

Vrámcí skupinovej sociálnej práce sa poskytuje návod, ako pracovať so skupinou a medzi jej ciele v práci so skupinou patrí zabráňovať sociálnej dysfunkcii u členov, rozvíjať potenciál u jednotlivých členov,

zvýšiť ich kvalitu života pomocou rozvoja skupiny. Táto metóda poskytuje chudobným pomoc, oporu, ich aktívnou účasťou umožní rozvíjať vlastné chápanie problémovej situácie a posilňuje ich občiansku zodpovednosť. Keď sa hovoríme o možnosti sociálnej práce pri pomoci chudobným nemôže sa opomenúť metóda sociálnej práce s komunitou, ktorá je súčasťou spoločnosti, funkčne integrovaná, majúca vlastnú kultúru, tradíciu aj vlastný spôsob života. Metóda sociálnej práce s komunitou rieši konkrétne životné situácie, sociálne problémy, ktoré vznikajú dôsledkom patologickej poruchy spoločnosti, ako uvádzajú Oláh a kol. [2009].

ZÁVĚR

Témou nášho príspevku bola chudoba, kde sme opísali jej charakteristiku a rozdelenie, následne sme priblížili aké sú jej príčiny vzniku a ozrejmili nástroje na meranie chudoby, ktoré nám pomôžu zistiť koľko ľudí žije ohrozených v chudobe. Pritom sme uviedli aj najavšie štatistické údaje ohľadom príjmovej chudoby ohrozených obyvateľov Slovenska. Môžeme konstatovať, že chudoba a s ňou súvisiace problémy sprevádzajú človeka neustále, čo vplýva na kvalitu života, na vzťahy s okolím a na každodenný svet. Túžbou každého človeka mať bezpečný život, byť zdravý, mať zamestnanie, mať vzdelanie, svoju ľudskú dôstojnosť. Človek ku svojej existencii potrebuje uspokojovať svoje základné životné potreby, ak z nejakých príčin sa to nepodarí, ocitá sa v nepriaznivej životnej situácii. Potom tu nastupuje sociálna práca a jej možnosti pomoci chudobným, ktorá využíva rôzne opatrenia v oblasti politiky zamestnanosti, bývania, zdravotnej politiky, sociálneho zabezpečenia, vzdelávania. To znamená, že sociálna práca využívaním rôznych metód a techník pomáha klientom pri zmiernovaní následkov chudoby, predchádzaniu prehlbovaniu nepriaznivej situácie a pri zapojení sa do spoločnosti.

LITERATURA

- Babjaková, Jaroslava., Lačný, Martin. Prístupy k subjektívnej chudobe v ekonomickom a sociologickom výskume. In *Psychologické príčiny a psychologické dôsledky chudoby – výskumné zistenia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. Vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU.
- Bariak, Imrich (2018) Bezdomovectvo a sociálna práca na Slovensku. In *Sociálno-patologické javy a ich vplyv na život. Zborník z odbornej konferencie*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety.
- Dudová, Iveta., Stanek, Vojtěch., Polonyová, Simona (2018) *Sociálna politika*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o.
- Halušková, Eva., Derevjaníková, Šárka (2012) Rozmer sociálnej práce s nezamestnanými osobami a osobami nachádzajúcimi sa v hmotnej núdzi. In *Zborník Sociálny rozmer človeka v súčasnom svete*. Bardejov: VŠZaSP sv. Alžbety Bratislava.
- KOL. AUTOROV (2003) *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA.
- Laca, Slavomír (2010) *Chudoba na Slovensku v kontexte súčasnej doby*, In: Zborník príspevkov vedeckej medzinárodnej konferencie – Sociálni, ekonomické, právni a bezpečnostní otázky súčasnosti, Praha: UNIPRESS.
- Laca, Slavomír (2016) *Sociálna pedagogika verus sociálna práca*. Praha: PVŠPS.
- Laca, Slavomír (2016) *Koncept teórie a metód v sociálnej práci*. 1. vyd. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálních studií.
- Mátel, Andrej (2015) *Sociálna patológia a prevencia vybraných sociálno-patologických javov*. Bratislava : Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce.
- Mátel, Andrej., Schavel, Milan (2011) et. al. *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety.
- Oláh, Michal. a kol. (2009) *Sociálna práca-vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. Tretie doplnené a prepracované. Bratislava: VŠZSP sv. Alžbety.
- Ondrejko, Peter a kol. (2009) *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda.

- ORGANIZÁCIA SPOJENÝCH NÁRODOV (1995) *The Copenhagen Declaration and Programme of Action*. World Summit for Social Development, 6-12 March, New York, United Nations.
- Payne, Ruby K a kol. (2010) *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. Košice: Equilibria.
- Polakovičová, Zuzana., Vaverčáková, Marta (2010) *Sociální práce a boj s chudobou*. In: Časopis Sociální práce, Praha.
- PRACOVNÁ SKUPINA EAPN (EUROPEAN ANTI POVERTY NETWORK – EURÓPSKA SIEŤ PROTI CHUDOBĚ). 2007. Dokument EAPN. Chudoba a nerovnosť v EÚ. In. Dostupné na internete: https://www.eapn.eu/wp-content/uploads/povertyexplainer_sk.pdf.
- Šlosár, Dušan. *Aspekty chudoby*. In: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 11.12. 2009 v Košiciach. Dušan Šlosár (ed.) *Migrácia-chudoba-nezamestnanosť*, Košice: Košický samosprávny kraj, 2009.
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR. EU SILC 2018. Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Demografia a sociálne štatistiky. Bratislava: Štatistický úrad. 2019.
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR. EU SILC 2023. Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia. Demografia a sociálne štatistiky. Bratislava: Štatistický úrad. 2023.
- Takáč, Peter (2021) Chudoba ako výsledok nerovnosti. In KOŠČ, J. – RUMAN, J. (eds.). *K problematike chudoby a sociálnej neistoty na Slovensku v 21. storočí*. Košice: Pracujúca chudoba.
- Vancáková, Soňa a kol (2016) *Milosrdenstvo voči trpiacim*. Košice: Maják nádeje.
- ZÁKON č.448 /2008 Z. z o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č.455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní.
- Želinský, Tomáš (2014) *Chudoba a deprivácia na Slovensku. Metodologické aspekty a empiria*. Košice: Equilibria.
- Žilová, Anna (2005) *Chudoba a jej premeny na Slovensku*. Badín: MENTOR.

doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.

Pražská vysoká škola psychosociálních studií, Praha

ORCID: 0000-0002-1408-7157; laca@pvsp.cz

**RECIPROČNÁ KOMPARÁCIA VEDNÝCH
DISCIPLÍN SOCIÁLNEJ PRÁCE
A SOCIÁLNEJ PEDAGOGIKY
RECIPROCAL COMPARISON OF THE
DISCIPLINES OF SOCIAL WORK AND SOCIAL
PEDAGOGY
WZAJEMNE PORÓWNANIE DYSCYPLIN
PRACY SOCJALNEJ I PEDAGOGIKI
SPOŁECZNEJ**

ABSTRAKT

I cez mnohé nepriaznivé skutočnosti, ktoré sociálnu prácu a sociálnu pedagogiku sprevádzajú od začiatku ich vzniku až po súčasnosť, majú obe vedné disciplíny svoje miesto, ktoré zaujali v systéme vied o človeku. Stali sa integrálnou a veľmi dôležitou súčasťou vied, hoc ich niekedy neakceptujú a v niektorých prípadoch zamieňajú. Čo je klamlivý úsudok. Hlavným cieľom odborného textu je charakterizovať a komparovať vedné disciplíny sociálnu prácu a sociálnu pedagogiku na základe odborných vedeckých poznatkov. Sociálna práca a sociálna pedagogika pre spoločnosť priniesla rôzne pozitíva a užitočné postuláty v rámci jednotlivých problémov v spoločnosti. Je potrebné poukazovať na humanisticko-sociálny prístup, ktorý je svojou podstatou

blízky u oboch vedných disciplín. Sociálna práca a sociálna pedagogika sú dva rozdielne vedné disciplíny a nie sú úplne identické.

Kľúčová slova: interakcia, klient, komunikácia, sociálna, práca, sociálny pracovník, sociálne poradenstvo.

ABSTRACT

Despite the many adversities that have accompanied social work and social pedagogy from their inception to the present day, both disciplines have a place that they have occupied in the system of human sciences. They have become an integral and very important part of the sciences, even if they are sometimes not accepted and in some cases confused. Which is a fallacious judgment. The main aim of this professional text is to characterize and compare the disciplines of social work and social pedagogy on the basis of professional scientific knowledge. Social work and social pedagogy has brought various positives and useful postulates for the society within the framework of various problems in the society. It is necessary to point out the humanistic-social approach, which is close in nature in both disciplines. Social work and social pedagogy are two different disciplines and are not completely identical.

Keywords: human, comparison, human society, social work, social pedagogy, theory, scientific discipline.

ABSTRAKT

Pomimo wielu przeciwności, które towarzyszyły pracy socjalnej i pedagogice społecznej od ich powstania do dnia dzisiejszego, obie dyscypliny mają swoje miejsce w systemie nauk o człowieku. Stały się integralną i bardzo ważną częścią nauk, nawet jeśli czasami nie są akceptowane, a w niektórych przypadkach mylone. Co jest błędnym osądem. Głównym celem tego profesjonalnego tekstu jest scharakteryzowanie i porównanie dyscyplin pracy socjalnej i pedagogiki społecznej na podstawie profesjonalnej wiedzy naukowej. Praca socjalna i pedagogika społeczna przyniosły różne pozytywne i użyteczne postulatory dla społeczeństwa w ramach różnych problemów społecznych. Należy zwrócić uwagę na podejście humanistyczno-społeczne, które ma bliski charakter w obu dyscyplinach. Praca socjalna i pedagogika społeczna to dwie różne dyscypliny i nie są całkowicie identyczne.

Słowa kluczowe: człowiek, porównanie, społeczeństwo ludzkie, praca socjalna, pedagogika społeczna, teoria, dyscyplina naukowa.

ÚVOD

Súčasná doba, v ktorej žijeme je nová, neprehľadná, často nezrozumiteľná, plná závažných ekonomických, zdravotných a technických zmien a najmä sociálnych problémov. V zmysle civilizačných vln ju môžeme nazývať znalostnou, alebo vedomostnou spoločnosťou. Teda „*sekularizovanou postmodernou spoločnosťou*.“ V tomto príspevku chceme zhodnotiť na základe analýzy postmodernej spoločnosti, že sociálna pedagogika a sociálna práca pre spoločnosť priniesli rôzne pozitíva a užitočné postuláty.

Podobne ako život človeka a spoločnosti má svoju minulosť, svoje dejiny má aj sociálna pedagogika a sociálna práca. Obe vedné disciplíny musia, byť spoločensko-kritické, aby sa neobmedzovali a postupnými krokmi odstraňovala nedostatky sociálnej a pedagogickej nespravodlivosti. Pretože mnohé spoločenské podmienky zabraňujú realizácii životných úloh jednotlivých ľudí a majú vplyv na plnenie ľudskej spoluúčasti na zlepšovaní society.

SOCIÁLNA PRÁCA A SOCIÁLNA PEDAGOGIKA

Sociálna práca, ako spoločensky akceptovaná forma pomoci je prítomná v ľudskej histórii od jej počiatku. Objavenie sa situácií, ktoré okolie hodnotí ako problémové a reakcia okolia na nich ukázali, že už v minulosti sa riešili tieto obtiažne situácie v živote jednotlivcov či skupiny ľudí za podpory okolia. Všeobecné dejiny sociálnej práce skúmajú historický proces postupného prechodu od jednoduchších foriem k vyšším formám sociálnej starostlivosti, sociálnych inštitúcií, sociálneho zabezpečenia a sociálnej práce, ako aj rozvoj sociálnej teórie v jednotlivých etapách spoločenského vývinu [Laca, 2021].

Z hľadiska vývoja sociálnej práce môže byť medzníkom inštitucionalizácia sociálnej práce. Dejiny sociálnej práce sa tak budú deliť na obdobie do inštitucionalizácie sociálnej práce (náhodná, neorganizovaná)

a obdobie po inštitucionalizácii sociálnej práce (ako profesie). „Začiatky sociálnej práce v jej náhodnej neorganizovanej podobe sa spájali s kresťanstvom a s pomocou chorým, starým, opusteným či so starostlivosťou o siroty“ [Laca, P., 2013, s. 23]. Napriek postupnému vývoju pojmov používaných touto postupne sa formujúcou pomáhajúcou profesiou, môžeme korene sociálnej práce hľadať všade tam, kde sa hovorí o opatere žobrákov, chorých, starostlivosti o chudobných a sociálnej pomoci.

Východiská sociálnej práce ako odbornej disciplíny tvoria teoretické poznatky mnohých spoločenských vied, hlavne z psychológie, pedagogiky, sociálnej pedagogiky, sociológie a svoj ideologický základ čerpá i z filozofie. Je ovplyvnená rôznymi faktormi najmä kultúrou, morálkou, historickou tradíciou, spoločenskými hodnotami a zvykmi danej krajiny. Preto sa i sociálna práca jej obsah či metódy vyvíjala v jednotlivých krajinách podľa špecifických potrieb sociálnej starostlivosti a sociálnej politiky.

Sociálna práca je spoločensko-vedná disciplína i oblasť praktickej činnosti. Jej cieľom „je odhaľovanie, vysvetľovanie, zmierňovanie ale aj riešenie sociálnych problémov, akými sú chudoba, zanedbávanie výchovy detí, diskriminácia určitých skupín, delikvencia mládeže či nezamestnanosť. Opiera sa na jednej strane o rámec spoločenskej solidarity a na strane druhej o ideál napĺňania individuálneho ľudského potenciálu, ako na to poukazuje Matoušek [2003]. Špecifickou činnosťou tejto vednej disciplíny, ktorú rozoberáme je smerovanie a zlepšovanie vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov a sociálneho prostredia, v ktorom žijú. Sociálnu prácu [Matoušek, 2003, s. 55 definuje ako *„spoločenskovednú disciplínu aj oblasť praktickej činnosti, ktorej cieľom je odhaľovanie, vysvetľovanie, zmierňovanie a riešenie sociálnych problémov. Opiera sa jednak o rámec spoločenskej solidarity, jednak o ideál napĺňania individuálneho ľudského potenciálu.“*

V užšom slova zmysle je sociálna práca priamy, zámerný a pripravený kontakt sociálneho pracovníka s klientom, pričom klientom môže

byť jednotlivec, rodina, skupina alebo komunita. Jeho účelom je stanovenie sociálnej diagnózy a následne aj sociálnej terapie, ktorej súčasťou je sledovanie a hodnotenie výsledkov poskytovanej starostlivosti.

V širšom slova zmysle sú to rôzne sociálne opatrenia, administratívno-technické postupy, účelné a odborné využívanie odborných posudkov a spolupráca s odborníkmi v oblasti starostlivosti o človeka.

Podstatu sociálnej práce svojím obsahom vystihuje definícia na ktorej sa zhodla Slovenská expertná skupina projektu PHARE č. 9618.03, ktorá sociálnu prácu definovala ako „špecifickú odbornú činnosť, ktorá smeruje k zlepšovaniu vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov, rodín, skupín a životného prostredia, v ktorom žijú, a k rozvíjaniu sebaúcty a vlastnej zodpovednosti s využitím schopností osôb, medziľudských vzťahov a zdrojov poskytovaných spoločnosťou. Je službou klientom (jednotlivcom, skupinám, komunitám), ktorú je možné charakterizovať pojmami pomoc, podpora a sprevádzanie“ [Laca, 2021, s. 282].

V súčasnej dobe sa stretávame i s vymedzením cieľov sociálnej práce, ktoré sa opierajú o koncept sociálneho fungovania. Nielen akademici, ale i niektoré národné asociácie sociálnych pracovníkov sa prikláňajú k vymedzeniu cieľov sociálnej práce s využitím konceptu sociálneho fungovania. Americká asociácia sociálnych pracovníkov (NASW) definovala ciele sociálnej práce nasledovne: „*Sociálna práca je profesionálna aktivita zameraná na pomoc jednotlivcom, skupinám či komunitám zlepšiť alebo obnoviť ich schopnosť sociálneho fungovania a na tvorbu spoločenských podmienok priaznivých pre tento cieľ*“ (Matoušek, O., 2001, s. 184). Z uvedených definícií môžeme konštatovať, že vednej disciplíny sociálnej práce patrí patričné miesto v societe.

Pedagogika „človeka“ sa neuskutočňuje vo vákuu, ale je vrastená do komplexného historického diania, preto sama je historickým fenoménom. Každé historické obdobie má svoju vlastnú kultúrnu, svoje vlastné úlohy a impulzy a svoje konkrétne danosti. Všetky môžu byť samy osebe jedinečné, no súčasne existujú v širokom historickom kontexte.

Hoci výchovné otázky a výchovné riešenia súčasnosti možno jednoducho dedukovať a prevziať z minulosti len v malej miere, sotva ich možno skutočne pochopiť a posúdiť bez poznania historických súvislostí.

Korene pedagogických problémov súčasnosti siahajú dokonca veľmi často hlboko do minulosti. Podobne aj v dnešnej pedagogike sú „zachované“, i keď pozmenené, ale predsa akosi zachované – vôľa a zápasy, biedy a výkony predošlých období. Prítomnosť s jej mnohotvárnosťou, napätiami a ťažkosťami, vrátane v oblasti pedagogiky, vôbec v skutočnosti nepochopíme, ak nevieme a nemáme neustále na zreteli, ako vyrástla z minulosti.

História pedagogiky ako vedy, skúma nielen jednotlivý vývin pedagogických teórií, ale aj výchovno-vzdelávacej praxe v rozličných etapách ľudských dejín. Sociálni pedagógovia zisťujú, aké pedagogické skúsenosti a vedomosti získalo ľudstvo počas svojho historického vývinu, **študujú objektívne zákonitosti pedagogického vývinu**, zaoberajú sa otázkou, aké sociálne prostredie vplýva na jedinca. Skúmajú, ako sa v súvislosti s hospodárskymi, politickými a sociálnymi zmenami menili a vyvíjali ciele, úlohy, obsah, metódy a formy výchovy. Predmetom klasickej pedagogiky je zisťovať, za akých podmienok a akými prostriedkami sa dosahuje výchovný cieľ, a to v súlade so spoločenskými a individuálnymi potrebami a telesným a duševným vývojom dieťaťa. Pedagogika pri svojom skúmaní vychádza z pozorovania vnútorných a vonkajších podmienok výchovy [Tůma, 2018]. Vnútorné podmienky predstavujú osobnosť človeka, jeho biologickú a psychologickú podstatu a vonkajšie sú odrazom vplyvu prostredia na výchovu: politické, ekonomické, kultúrne podmienky. Vo výchove dochádza k prelínaniu vnútorných a vonkajších podmienok. Pedagogika skúma a zisťuje ako tieto podmienky ovplyvňujú vývin jedinca. Usiluje sa o vytvorenie optimálnych výchovných podmienok v školskom, rodinnom prostredí a výchove mimo vyučovania, na čo poukazuje aj sociálna pedagogika. Z hľadiska zabezpečenia efektívnosti výchovy pedagogiky formuluje vý-

chovno-vzdelávacie postupy na základe optimálneho výberu a uplatňovania zásad, metód, foriem a prostriedkov výchovy. Tým plní významnú metodologickú funkciu aj vo vzťahu k iným vedám, teda aj k sociálnej práci. Pedagogika má v súčasnosti veľký význam nielen pre odborníkov v pedagogike, ale aj pre širokú verejnosť. Je to ovplyvnené tým, že výchova je problémom celospoločenským. V tomto smere je pedagogika teoretickým zdrojom pre praktickú výchovno-vzdelávaciu činnosť. Súčasne prax svojimi výchovnými podnetmi obohacuje existujúcu sociálno - pedagogickú teóriu.

Z histórie, ktorá je podaná v predchádzajúcej časti, je zrejmé, že poňatie sociálnej pedagogiky sa rozvinulo v priebehu vývoja ľudskej spoločnosti. Predovšetkým to súviselo od termínu „sociálna“. Tento pojem „sociálna“ sa chápal v zmysle potreby a pomoci tým, ktorí sa dostali do komplikovanej a zložitej situácie a taktiež sa to vzťahovalo k celej ľudskej spoločnosti a to v zmysle výchovy všetkých „vekových“, kategórii pre život v danej spoločnosti.

Sociálna pedagogika sa vyvíjala ako praktická pomoc určená deťom a neskôr aj mládeži. Pomaly vznikala ako forma pomoci nielen deťom, ale aj ľuďom v ekonomickej a morálnej núdzi. Pri riešení takýchto problémov si pomáhala poznatkami z psychológie, ale využívala najmä poznatky rozvíjajúcej sa vednej oblasti sociológie a pedagogiky. „Sociálna pedagogika sa tak chápe ako hraničná disciplína, ktorá svoju poznatkovú bázu buduje na hraniciach pedagogiky a sociológie“ [Laca, 2016, s. 139. Sociálna pedagogika sa teda považovala za hraničnú vedu medzi pedagogikou a sociológiou. V dnešnej dobe sociálni pedagógovia považujú sociálnu pedagogiku za hraničnú vedu patriacu do sústavy pedagogických vied, niektorí teoretici vied o výchove ju priradujú aj k sociálnym vedám, kde jej priradzujú aj edukačné aspekty. Oba prístupy majú svoje opodstatnenie. Môžeme teda konštatovať, že sociálna pedagogika je „pedagogicko-sociálna“ vedná disciplína, ktorá skúma vplyv sociálneho prostredia na výchovný proces jedinca ako aj celej ľudskej spoločnosti.

Sociálnu pedagogiku môžeme chápať v širšom a užšom poňatí. V širšom poňatí sa sociálna pedagogika chápe ako vedný odbor transdisciplinárnej povahy, ktorý sa zameriava na rolu prostredia vo výchove, a to nielen v súvislosti s rizikovými problémami, deviantným správaním, ohrozených skupín..., ale v súvislosti s celou populáciou. Sociálna pedagogika by mala podľa takejto koncepcie vytvárať súlad medzi potrebami jednotlivca a spoločnosťou, teda prispievať k optimálnemu spôsobu života v daných spoločenských podmienkach [Kraus, Paláčková, 2001].

Sociálna pedagogika ako vedná disciplína pojednáva ako optimalizovať a usmerňovať jednotlivé životné situácie a procesy, ktoré majú prihliadať na vnútorný potenciál človeka a jeho individualitu. Centrálnou témou celej sociálnej pedagogiky, ako uvádza Kraus [2008], je rozvoj sociálnej kreativity, aktivizácie každého vychovávaného jedinca. Súčasne k základným obsahom patrí rozvoj životného spôsobu, jeho kultivácie a optimalizácie s ohľadom na individuálny predpoklad jedinca a minimalizácie rozporu medzi jednotlivcom a spoločenskými podmienkami v spoločnosti.

Praktická realizácia sociálnej pedagogiky v súčasnej dobe je predstavovaná predovšetkým prácou vychovávateľov v rôznych zariadeniach s ústavnou a ochrannou výchovou. Sú to inštitúcie nielen vychovávajúce ale i vzdelávacie, ktoré sa zaoberajú opustenými deťmi a mládežou, neplnoletými (nezaopatreními) s výchovnými problémami. Sú to detské domovy, výchovné ústavy, diagnostické ústavy, ďalej činnosti sociálnych kurátorov a iných pracovníkov štátnej správy zaoberajúcimi sa sociálno-právnou ochranou detí a mládeže. Organizácií, v ktorých sa prakticky realizuje sociálno-pedagogická činnosť, je pomerne dostatok a v priebehu posledných rokov ich počet narastá.

Teoretická zložka sociálnej pedagogiky je dosť komplikovaná. Je spôsobená predovšetkým tým, že javy, ktorými sa táto teória zaoberá, majú kvalitatívne rôznorodú povahu a v dôsledku toho sa príslušná teó-

ria musí prepájať s prístupmi pedagogickej teórie a s poznatkami sociológie, vývojovej psychológie, právnymi vedami, s metodikou zdravotnej prevencie a v neposlednom rade i sociálnou prácou. Tento vedný odbor má sťažené podmienky tým, že sa doposiaľ u nás ani v zahraničí nedospelo k jednotnému poňatiu tejto pedagogicko-sociálnej disciplíny. Existujú na jednej strane široké koncepcie stotožňujúce sociálnu pedagogiku s predmetom takmer rovnakým s klasickou pedagogikou, a na strane druhej užšie koncepcie sociálnej pedagogiky spájajúce sa so sociálnou prevenciou, poradenstvom a sociálnou prácou.

Sociálna práca ako vedná disciplína má veľmi veľké súvislosti s vedným odborom zvaným sociálna pedagogika. Zástancovia vedného odboru sociálna práca tvrdia vo svojich výrokochoch, že sociálna pedagogika nie je schopná pojať celú zložitosť sociálnej práce. Z jednoduchého dôvodu, a to, že spoločenské pomery v societe sa stali veľmi zložitými problémami sociálno-ekonomického charakteru. Požiadavky na spôsob života a zdoľavanie týchto problémov sa stali takými zložitými a možnosťami zlyhania sú také rozmanité, že si vyžadujú zvláštne štúdiá odborníkov z radu sociálnej práce. Autorka Hroncová a kol [2001] uvádza, že sociálna pedagogika je skôr teoretická disciplína, naproti tomu sociálna práca vychádza z praktickej intervencie – sociálnej starostlivosti. Podľa A. Salomonovej [Laca, 2021, s. 228], ktorá je považovaná za priekopníčku v oblasti sociálnej práce, „je cieľom sociálnej starostlivosti maximálny rozvoj celej osobnosti vedomým prispôbením sa človeka jeho okoliu alebo prispôbením okolia požiadavkám a schopnostiam človeka. Úlohou sociálnej práce je: podporovať a rozvíjať u človeka schopnosti, ktorými disponuje; zachovať a chrániť tieto schopnosti; predchádzať a zabráňovať poškodeniu záujmov človeka a obnovovať stratené schopnosti, reparovať a vyrovnávať poškodenia, zaopatrovať a chrániť bezmocných.“

Sociálna pedagogika a sociálna práca nie sú dva úplne rozdielne odbory, ale nie sú ani úplne identické. Skôr sa vytvára predstava spojiť

ich, konvergovať do jedného celku. Téza konvergenzie nehovorí o úlohách, rozpade, prípadne spojení oboch oblastí, ale o spoločnom rozvoji sociálnej pedagogiky a sociálnej práce v smere rozrastajúceho sa súladu so zohľadnením ich samostatnosti a jedinečnosti.

Rozdiel medzi sociálnou pedagogikou a sociálnou pracou predkladá i autor Vízdal. Podľa neho je cieľom sociálnej pedagogiky pomáhať v ťažkých životných situáciách ľuďom, ktorí majú problém zvládvať požiadavky života a potrebujú pomoc. „Jedná sa vlastne o výchovu jedincov z rizikových a znevýhodnených sociálnych skupín. Naproti tomu sociálna práca iba poskytuje pomoc tým, ktorí sa ocitli v ťažkej životnej situácii a potrebujú pomoc“ [Vízdal 2006, s. 38].

Rozdiel medzi sociálnou pracou a sociálnou pedagogikou vidí Kraus [2001] v niekoľkých aspektoch:

- **Sociálna práca** je úzko prepojená so sociálnou politikou konkrétneho štátu; **sociálna pedagogika** súvisí s politikou výchovnou - vzdelávacou v konkrétnej spoločnosti.
- **Sociálna práca** sa zameriava na riešenie nepriaznivých sociálnych situácií; v **sociálnej pedagogike** ide viac o prevenciu. (Spoločné ciele obidvoch vedných disciplín môžeme pozorovať predovšetkým v oblasti sekundárnej a terciárnej prevencie, ktorá je zameraná na pomoc rizikovým osobám, ktoré ju akútne potrebujú. A vyžaduje si to ich životná situácia).
- Prítomnosť nielen sociálne problémových situácií v spoločnosti vyčleňuje tzv. cieľovú klientelu **sociálnej práce**; **sociálna pedagogika** sa orientuje na celú ľudskú populáciu, u nej chce presadzovať zdravý spôsob života.
- **Sociálna práca** sa sústreďuje na zmenu v oblasti konania a správania osôb; **sociálna pedagogika** sa usiluje prostredníctvom sociálnej výchovy, teda procesom zámerného zamerania a formovania osobnosti, o zmenu konkrétnej osobnosti.

- **Sociálna práca** vychádza zo skutočnosti, že vzťah medzi jedincom a ľudskou spoločnosťou je narušený nejakou odchýlkou od stanovenej normy - deviácia; **sociálnu pedagogiku** nezaujíma vzťah človeka a spoločnosti skrze sociálnu deviáciu, ale ide jej o dlhodobý zámer s konkrétnymi cieľmi pri formovaní zdravého životného štýlu jedinca.
- **Sociálna práca** ako vedný odbor sa primárne zameriava a poukazuje na potreby základné a fyziologické; **sociálna pedagogika** sa skôr zaujíma o potreby najvyššie, tzv. metapotreby.
- **Sociálna práca** sa zaujíma o jednotlivých klientov s pragmatickým postojom s cieľom minimalizovať riziko spojené s jeho konaním; cieľom **sociálnej pedagogiky** je zmena osobnosti klienta - jedinca.
- V **sociálnej práci** je dôležitým momentom dospenie k ukončeniu práce s klientom, a taktiež naplneniu vopred stanoveného cieľa, kedy sa práca s jednotlivým klientom končí; **sociálna pedagogika** pracuje s ľudským jedincom i po odstránení a zvládnutí problémov.

Autor Kraus [2008] sa domnieva, že súčasný vývoj oboch vied, tak sociálnej práce, ako aj sociálnej pedagogiky je potrebný. Samozrejme je nutnosťou poukazovať na ich rozdiely, ale najmä v praxi sa prístupy sociálnej pedagogiky a sociálnej práce prelínajú. Sociálni pedagóg i sociálny pracovník pracuje s rovnakou klientelou a s rovnakými alebo podobnými situáciami, s rovnakými metódami, a čo je hlavné, ide im o naplnenie rovnakého cieľa.

Súčasný teoretický prístup riešenia vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce, nie sú až tak jednoznačne vymedzené. Je logické, že súčasná sociálna pedagogika ako taká nadobudla charakter sociálnej vedy, že rôzne oblasti problémov vníma nielen z hľadiska výchovy, ale i spoločnosti. Tým pádom sa spája výchova a jednotlivé sociálne podmienky, a tak sa postupne rozvíja kriticko-emancipačný prístup. Prepo-

jenie sociálnej pomoci a výchovy je pôvodná myšlienka sociálnej pedagogiky, takto v sebe zahrňuje perspektívu sociálnych vied. Približuje sa tým k sociálnej práci.

Prekonávanie rôznych životných situácií v živote ľudí sa pokladá za individuálne vedenie života a sociálno spoločenských situácií, a tu môžeme umiestiť a zaradiť vznik sociálnych problémov na stranu ľudskej spoločnosti. Nakoniec sa pozeráme na tento variant sociálnej pedagogiky ako na úplnú sociálno-vedeckú disciplínu, ktorá nepochopením reaguje na problémy spoločnosti, ktoré jej neprináležia. Na tieto úsudky reagujú jednotliví vedci a odborníci zaoberajúci sa vednou disciplínou o sociálnej práci. „Rozvinutie paradigmy orientovanej na každodenný, žitý svet, ktorý je spojený nielen s pedagogicko-výchovnými, ale aj právnymi, etickými, sociologickými a ekonomickými faktormi a otázkami, ktoré sa zaoberajú tak sociálnymi problémami a určitými životnými situáciami, ako aj otázkami prekonávania životných situácií“ [Rauschenbach 1991, s. 287] má za úlohu skúmať a rozoberať sociálna práca vo svojej podstate. Zástancovia a odborníci v oblasti sociálnej práce zvyčajne poukazujú na spoločenské súvislosti a pomery, ktoré sa stali veľmi zložitými a neprehľadnými a zodpovedajúc tomu narástli aj nároky na sociálnu prácu ako na vedný odbor. Požiadavky na spôsob života v spoločnosti a zdolávanie problémov ľudí sa stali takými zložitými a možnosti zlyhania sú také rozmanité, že si vyžadujú pomoc od vedy, ktorá sa zaoberá týmito problémami – sociálnej práce.

Medzi zástancami sociálnej pedagogiky, vedy o sociálnej práci, aj zástancami teórie existuje konsenzus o tom, že „profesia relevantná sociálnej práci potrebuje vedecký základ pre reflexiu“ [Laca, S., Laca, P. 2013, s. 167]. Sociálnej práci neposlúži eklektické a nekonštruktívne menu z nejakých teórií, ani sociálna pedagogika, ktorá zmenila svoj charakter na sociálnu vedu a to z dôvodu toho, že sociálna práca sa má podieľať „na umožnení všetkým ľuďom rozvíjať svoj potenciál v najširších dimenziách ľudskej existencie, so zjavným zámerom rozvojových

tendencií a prejavom spolupatričnosti. „Prostredníctvom poznania a konkrétnych analýz teórie, ktoré sa zaoberajú ľudským správaním, využívať všeludské hodnoty na obohacovanie vlastných životov ľudí s rešpektovaním rovnosti, spravodlivosti a dôstojnosti všetkých ľudí“ (Laca, 2019, s. 139).

Veda o sociálnej práci je ako základ reflexie z hľadiska teórie vedy nepostrádateľná, pretože k praktickým záležitostiam pristupuje skutočne otvorene a transdisciplinárne, pretože vie zabezpečiť a najmä premeniť jednotlivé životné problémy poznania na problémy konania. A tie reflektuje, samozrejme sleduje v transdisciplinárnej rovine a tým ju robí praktickou vedou, akou sociálna práca je. Novotná a Schimmerlingová [1992] hovoria o sociálnej práci ako o umení vychádzať s ľuďmi a viesť ich, a to na základe získaných odborných vedomostí i praktických skúseností. Ako sociálna práca, tak i sociálna pedagogika predstavujú zaujímavé prípady na široko rozsiahle štúdium toho, aké prednosti a výhody nám určitý spôsobom nazerania prinesú. O tom svedčia rôzne prístupy pri ich riešení ako to uvádza Hroncová a kol. [2001].

Prvý prístup je diferencovaný, ktorý je typický pre angloamerickú oblasť, kde je snaha o oddelovanie sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. Sociálna práca v tomto ponímaní vychádza z amerického modelu a pojmu „*Social work*“ a dištancuje sa od „*pedagogizácie svojho odboru*“.

Druhý prístup je identifikačný, ktorý sa stotožňuje so sociálnou prácou a sociálnou pedagogikou pod označením „**Socialwesen**“ a je príznačný najmä pre nemecky hovoriace krajiny.

Tretí prístup je konvergentný, ktorý je typický pre súčasné tendencie smerujúce k zblížovaniu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce v našej krajine, teda na Slovensku.

Súčasný vývoj sociálnej pedagogiky a sociálnej práce podľa Krausa [2008] a ďalších sociálnych pedagógov, ktorý sa touto problematikou zaoberajú, „speje k postupnej konvergencii oboch disciplín a k minimalizácii rozdielov medzi nimi.“ Celkom, ktorý spája oba vedné

odborní, sociálnu pedagogiku a sociálnu prácu, sú sociálne služby vyjadrujúce záujem spoločnosti o pomoc, podporu a starostlivosť o ľudí, ktorí sa ocitajú alebo ocitli v zložitých a niekedy aj neriešiteľných životných, ekonomických, či sociálnych situáciách.

Sociálna pedagogika si musí ponechať názor, že je vhodná na prebratie jednotlivých úloh praktickej vedy pre sociálnu prácu. Treba ju chápať z nášho hľadiska ako pomocnú vedu a „spolupracovníčku“ pre sociálnu prácu, lebo jej prístup je pozitívne orientovaný na každodenný život a problémy jednotlivcov či skupín v spoločnosti, ktoré so sebou prináša. Samozrejme, sociálna práca ako veda je svojimi univerzalistickými nárokmi svojho programu nápomocná a má pomáhať pri rozvoji sociálnej pedagogiky v rámci svojich možnosti a hraníc ako vedy. Lebo veda je „zvláštna forma ľudského poznávania podľa zvláštnych pravidiel a postupov, o ktorých možno diskutovať“ [Geöppner 2008, s.144]. Jej najvšeobecnejším cieľom je skúmanie sveta takého, aký by mal byť, alebo aký by sme si ho priali.

Premýšľanie o sociálnej pedagogike a sociálnej práci sa musí, či chce alebo nie, postaviť zoči-voči. A obidva tábory musia vzájomne poukázať na svoje silné a slabé stránky a pritom si obojstranne a recipročne pomáhať. Hoci vieme, že pohľady a argumenty na obe vedné disciplíny sú niekedy rozdielne, ktoré nevznikli pred desaťročím či storočím, na úsvite vekov sa takto polarizovali. Zásadne názory sociálnej pedagogiky a sociálnej práce by sa mali zastaviť a oba tábory by si mali vyjsť v ústrety a navzájom sa tolerovať a akceptovať ako súčasť spoločensko – humánných vied.

ZÁVER

Obed vedné disciplíny sociálna práca a sociálna pedagogika je v neustálom vývoji, ktorý je spôsobený stále sa vyvíjajúcou situáciou v spoločnosti. A to jednak vplyvom spoločenských zmien súvisiace

s technizáciou a globalizáciou sveta, ale i nárastom sociálno – pedagogických tém, ktoré musí v rôznych podobách riešiť spoločnosť.

Domnievame sa, že dnešná doba je plná rozporov. Patríme síce ku skupine tohto sveta, ktorá si nežije zle, ale toto naše zdanlivé – relatívne bohatstvo je veľmi krehkou záležitosťou. Našu zraniteľnosť začneme vnímať vtedy, keď sa stretneme s ľuďmi, ktorí sa nachádzajú v nejakej zložitej životnej situácii. Sociálna práca a sociálna pedagogika sú obormi, ktoré sú zacielené na najrôznejšie formy pomoci, ale len v polohe hľadania sebe samej a svojej identity prostredníctvom vzťahov v rámci rôznych aktivít a činností, tej ktorej sa to bytostne dotýka. Obe vedné disciplíny ponúkajú možnosť realizovať sa v čase a priestore, ktoré si zvolí v rámci svojo posobenía a dobrovoľne vstupuje do procesu svojej realizácii nielen teorii ale i praxi.

Vzhľadom k nárastom globálnych i sociálnych problémov a sociálnej patológii bude spoločnosť nútená venovať stále väčšiu pozornosť disciplinám, ktoré humanizujú prostredie človeka, najmä prostredie sociálne. Do tohto prostredia spadajú znevýhodnené skupiny i jednotlivci, ktorý prebývajú jednak v kontextu našej spoločnosti, ale i celého sveta.

LITERATURA

- Geöppner, Hans-Jürgen, Härmäläinen, Juha (2008) Rozprava o vede a sociálnej práci. Bratislava: Sv. Alžbeta.
- Hroncová, Jolana, Hudecová, Anna, Matulayová, Tatiana (2000) Sociálna pedagogika a sociálna práca. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB.
- Kraus, Blahoslav (2008) Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál.
- Kraus, Blahoslav, Poláčeková, Věra a kol. (2001) Člověk – prostředí – výchova. K otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido.

- Laca, Peter (2015) Blahoslavená Sára Salkaházi – sestra misijnej a sociálnej práce, Příbram: Ústav sv. Jána Nepomuka Neumanna.
- Laca, Slavomír, Laca, Peter (2013) Úvod do sociálnej pedagogiky, Bratislava: Svidnícka tlačiareň, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- Laca, Slavomír (2016) Sociálna pedagogika verzus sociálna práca, Praha: PVŠPSS.
- Laca, Slavomír (2019) Sociálna pedagogika, Praha: PVŠPS.
- Laca, Slavomír (2021) Koncept teórie a metód v sociálnej práci. 1. vyd. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálních studií.
- Matoušek, Oldřich (2003) Slovník sociální práce. Praha: Portál.
- Matoušek, Oldřich a kol. (2001) Základy sociální práce. Praha: Portál.
- Novotná, Věra, Schimmerlingová, Věra (1991) Sociálně práce, jej vývoj a metodické postupy. Praha: Karolinum.
- Rauschenbach, Thomas (1991) Das sozialpädagogische Jahrhundert. Analysen zur Arbeit in der Moderne. Weinheim: Juventa.
- Vízdal František (2009) Sociální pedagogika jako věda o formativním účinku sociálních interakcí. Brno: IMS In: Sociální pedagogika v teorii a praxi.
- Tůma, Jiří (2018) *Pedagogika volného času*. Praha: Vysoká škola tělesné výchovy a sportu PALESTRA.

doc. PhDr. Jiří Tůma, Ph.D.

Vysoká škola zdravotnictva a sociálnej práce sv. Alžbety

Detašované pracoviště Praha

ORCID: 0000-0003-4184-304X; jirkaturma@centrum.cz

PhDr. Zuzana Kornatovská, Ph.D., DiS.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

ORCID: 0000-0002-0368-452X; zkornatovska@pf.jcu.cz

dr hab. Barbara Nowak, prof. UP

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie im. Komisji Edukacji Narodowej

Wydział Pedagogiki i Psychologii

ORCID: 0000-0002-5211-3643; barbara.nowak@up.krakow.pl

**PROPOJENÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE
A PEDAGOGIKY VOLNÉHO ČASU
CONNECTING SOCIAL WORK AND FREE
TIME PEDAGOGY
ŁĄCZENIE PRACY SOCJALNEJ
I PEDAGOGIKI CZASU WOLNEGO**

ABSTRAKT

V současné době je dominující důraz na. zájmové vzdělávání, které nachází v západní Evropě svoji obdobu spíše v rámci vzdělávání dospělých. Nakonec i u nás platí, že dospělí jsou při zájmových činnostech kolikrát cílevědomější než děti. Hobby je něco, co člověk dělá z určité vnitřní potřeby, která je obvykle důsledkem

dlouhodobého sociálního vývoje. Pedagogičtí a sociální pracovníci, kteří realizují výchovu ve volném času, v době mimo vyučování a práci, jsou označováni jako pedagogové volného času, vychovatelé, tenéři či streetwolkeři. Pedagogové volného času se uplatňují ve střediscích volného času (domy dětí a mládeže, stanice zájmových činností). Mohou najít své uplatnění i v rozmanitých neškolských sociálních zařízeních. Vychovatelé jsou označováni pedagogičtí pracovníci ve školních družinách, školních klubech, domovech mládeže, v zařízeních pro ústavní a ochrannou výchovu i v zařízeních sociální péče. Cílem článku je předložit uzké propojení sociální práce a pedagogiky volného času.

Klíčová slova: sociální práce, pedagogika volného času, výchova, propojení.

ABSTRACT

At the present time, the dominant emphasis is on. interest education, which finds its counterpart in Western Europe rather in the framework of adult education. Finally, it also applies here that adults are many times more purposeful than children when it comes to hobbies. A hobby is something that a person does out of a certain inner need, which is usually the result of long-term social development. Pedagogical and social workers who implement education in their free time, outside of classes and work, are referred to as free time pedagogues, educators, teners or street walkers. Leisure educators are employed in leisure centers (children's and youth centers, interest activity stations). They can also find their application in various non-school social facilities. Pedagogical workers in school groups, school clubs, youth homes, institutions for institutional and protective education and social care facilities are referred to as educators. The aim of the article is to present a close connection between social work and leisure pedagogy.

Keywords: social work, free time pedagogy, education, connection.

ABSTRAKT

Obecnie dominujący nacisk kładziony jest na. edukacji zainteresowań, która znajduje swój odpowiednik w Europie Zachodniej raczej w ramach edukacji dorosłych. Wreszcie dotyczy to również tego, że dorośli są wielokrotnie bardziej celowi niż dzieci, jeśli chodzi o hobby. Hobby to coś, co dana osoba robi z określonej wewnętrznej potrzeby, która jest zwykle wynikiem długotrwałego rozwoju społecznego. Pedagodzy i pracownicy socjalni realizujący edukację w czasie wolnym, poza zaję-

ciami dydaktycznymi i pracą, określani są mianem pedagogów czasu wolnego, wychowawców, trenerów lub spacerowiczów. Wychowawcy czasu wolnego zatrudniani są w ośrodkach wypoczynku (ośrodki dla dzieci i młodzieży, stacje zainteresowań). Swoje zastosowanie mogą znaleźć również w różnych pozaszkolnych obiektach społecznych. Pedagodzy w zespołach szkolnych, klubach szkolnych, domach młodzieżowych, placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz placówkach pomocy społecznej nazywani są wychowawcami. Celem artykułu jest przedstawienie ścisłego związku między pracą socjalną a pedagogiką czasu wolnego.

Słowa kluczowe: praca socjalna, pedagogika czasu wolnego, edukacja, łączność.

ÚVOD

Obsah výchovy, podobně jako cíle, lze vymezovat z různých hledisek. Můžeme vycházet z věku vychovávaných osob, z podílu jednotlivých složek výchovy, z toho, které znaky osobnosti chceme rozvíjet, nebo z poslání a funkcí příslušné výchovné instituce. Obsah vyučování je stanoven do značné míry závazně základními pedagogickými dokumenty. Obsah výchovy ve volném času takto závazně není vymezen. Nebylo by to ani možné, protože jednotlivé subjekty se od sebe výrazně liší cíli i podmínkami. Při stanovení obsahu mají pedagogové značnou volnost, ale zároveň i velkou zodpovědnost. Mohou uplatnit svoji nápaditost a tvořivost. Vycházejí ze znalosti potřeb, zájmů a schopností vychovávaných jedinců i sociálních skupin, respektují jejich rozumná přání. Pro stanovení obsahu je významná znalost základních sociálně-pedagogických požadavků a uvědomění si základních výchovných cílů i poslání příslušného sociálního zařízení.

1. SOCIÁLNÍCH PODMÍNKY VE VOLNÉM ČASU

Každý druh volnočasových aktivit má své specifické cíle – např. každý druh zájmové činnosti s konkrétní sociální skupinou. [Jirásek

2019] Při přípravě na konkrétní výchovnou činnost (např. schůzku oddílu, zájmového kroužku, programu odpoledne pro oddělení školní družiny) pedagog promýšlí a formuluje výchovné cíle konkrétně ve vztahu k plánovaným činnostem (např. co se děti naučí nového, co si upevní, které vlastnosti se budou rozvíjet). Výchovný proces probíhá ve složitých podmínkách. Dobrá znalost podmínek je důležitá pro volbu cílů i prostředků. Lze odlišit podmínky vnitřní a vnější. Vnitřními podmínkami se rozumí hlavně věkové a individuální zvláštnosti vychovávaných. Vnější podmínky se týkají prostorů, materiálního vybavení, jednotlivců i sociálních skupin, které výchovu nějak ovlivňují. [Matoušek et al. 2022] Podmínky výchovy ve volném času mají své zvláštnosti. Z hlediska vnitřních podmínek je důležité si uvědomovat, že volný čas poskytuje pedagogovi značný prostor pro rozvíjení žádoucích individuálních znaků osobnosti, jako jsou např. zájmy, schopnosti, charakterové vlastnosti. Pro pedagoga volného času nebo vychovatele má velký význam znalost věkových zvláštností. [Klapáčková, Krejčí, Černá 2022] Na rozdíl od jiných pedagogů, např. učitelů, nepracují s jednou věkovou skupinou, ale s jedinci různého věku (např. vedou zájmové kroužky dětí předškolního, mladšího, středního i staršího školního věku aj.). Skupiny pro volnočasové aktivity bývají často věkově heterogenní (např. oddíly na letním táboře, rodinná skupina v dětském domově). Volba vhodných cílů a prostředků je za těchto podmínek velmi náročná a je důležitá pro úspěšnou realizaci činností. Ta musí být přiměřená, přínosná a zajímavá pro všechny zastoupené věkové skupiny. Také vnější podmínky mají svá specifika. Prostory, ve kterých výchova probíhá, jsou rozmanité, mění se, požadavky na vybavení jsou odlišné podle typu zařízení či instituce a podle výchovných záměrů. [Tůma 2018] Také sociální prostředí má své odlišnosti. Stýkají se jedinci starší i mladší, z odlišného rodinného prostředí, odlišných zkušeností i způsobů jednání, autorita pedagogů volného času či vychovatelů má často výrazný podíl neformální autority. [Laca, 2021]. Vztah mezi dětmi a pedagogem se liší od vztahu učitel –

žák a je pro děti často novou sociální zkušeností (např. odlišné způsoby oslovování, často tykání). Ke zjišťování vnějších a vnitřních podmínek výchovy využívá pedagog metod sociálně-pedagogicko-psychologické diagnostiky, zejména pozorování, rozhovoru a analýzy výsledků činností.

2. PROPOJENÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE S PEDAGOGIKOU VOLNÉHO ČASU

„S postupem technického pokroku se rozvíjí široká paleta možností, jak trávit volný čas. Současně však na tyto možnosti nedosáhnou všechny děti a dospívající mladí. Mládež ze sociálně znevýhodněného prostředí nemá vždy přístup nebo prostředky na to, aby mohla trávit volný čas stejně hodnotně jako její vrstevníci. Vyspělá společnost by toto měla brát v úvahu a podporovat ohroženou nebo sociálně znevýhodněnou mládež tak, aby i ona měla rovnocenné možnosti realizovat své zájmy ve volném času. Zájemem společnosti by mělo být i to, aby u této skupiny mládeže volnočasové aktivity pozitivně ovlivňovaly přístup ke vzdělávání a tím zprostředkovaně zvyšovaly její sociální status a pomáhaly vymanit se ze spirály “děděného” sociálního znevýhodnění. K tomu je potřeba práce organizací, které příslušné aktivity pořádají, získávají na ně finanční prostředky a vedou ohroženou nebo sociálně znevýhodněnou mládež k naplňujícímu využívání volného času. Pedagogické působení při volnočasových aktivitách hraje i nemalou roli v prevenci rizikového chování mládeže. Proto je důležité dívat se na tuto problematiku komplexně jak z pohledu pedagogického působení, tak z pohledu sociální práce. Jde tedy o interdisciplinární problematiku.“ [Šertler 2023, s. 7]

Sociální práce má také charakter výchovný a motivační. Výchova a vzdělání jsou záměrné, cílevědomé a soustavné činnosti. „Cílem je jedince vychovávat, podněcovat a formovat jeho osobnost v nejrůznějších aktivitách života. Sociální práce jedince uschopňuje. Snaží se mu pomo-

ci vyřešit jeho situaci, doprovází ho, ale zároveň se ho snaží motivovat k tomu, aby už pomoc nepotřeboval a zvládal problémy či svojí situaci si vyřešit sám. I přes možné rozdíly se dají oba postupy, jak pedagogiky, tak i sociální práce spojit. Z pohledu sociální práce se snažíme zjistit, v jaké obtížné životní situaci se člověk nachází. Postupně vypracujeme konkrétní kroky na zlepšení obtížné životní situace člověka. Současně se člověk z pohledu pedagogiky těmito kroky učí. Tímto je sociální práce nastavena na výchovné, vzdělávací a aktivizační volnočasové činnosti. [Dvořáková 2023, s. 17–18]

Streetworker je sociální pracovník, označovaný jako sociální asistent, terénní pracovník, který vyhledává mladé lidi v prostředích, která jsou pro ně přirozená, navazuje s nimi kontakt, snaží se jim nabízet pozitivní možnosti využití volnočasových aktivit (organizuje různé místní akce s důrazem na hry, zážitek aj.), zaměřuje klienty na instituce i nízkoprahové se strukturovanějším programem, zve je na víkendové a prázdninové akce, pomáhá jim s prosazováním jejich zájmů a potřeb, radí jim v krizových situacích, kontaktuje je s odbornou pomocí. Základní podmínkou je důvěra. Věková blízkost s jedincem bývá výhodou. Je třeba být k dispozici mladým lidem, kdy to potřebují, proto volba práce v terénu. Nutno počítat s opakovanými neúspěchy – pozor na tzv. „burnout efect.“ [Knotková 2022, s. 61–62]

Pedagogika volného času jako jedna z pedagogický disciplín dává teoretický a metodologický základ pro praktické využití při organizování a realizaci volnočasových akcí. Předkládá pohled na to, jak smysluplné využívat volný čas, jak by měla vypadat výchova ve volném času, jaké cíle je třeba při výchově sledovat a v jakých podmínkách se pedagogika volného času pohybuje. Pedagogická teorie této disciplíny předkládá také prostředky výchovy, kterými lze dosáhnout stanovených cílů. Prostřednictvím pedagogického ovlivňování směřuje pedagogika volného času ke zhodnocování a smysluplnému trávení volného času. U mládeže ohrožené nebo sociálně znevýhodněné může aktivní trávení volné-

ho času znamenat odpoutání se od důsledků sociálního znevýhodnění, jako je zejména nedostatek podnětů pro psychický vývoj. Přínos pro budoucí osobnostní rozvoj a well-being dětí ohrožených nebo sociálně znevýhodněných je také v sociálním začlenění do širšího okruhu lidí i k budování mezilidských vztahů, například nových přátelství. Důležitý je zejména potenciál volnočasových aktivit nasměrovat mládež k budoucímu životu s podstatně vyšším sociálním statutem. [Šartler 2023, s. 47]

Všechny tyto formy mají svůj význam a zastoupení. V posledních letech narůstá zájem účastníků o nabídku spontánních aktivit, kterému se subjekty výchovy ve volném času snaží vyhovět. Mezi výchovné prostředky patří také prostory, ve kterých výchova probíhá, a jejich materiální vybavení. Obecně veškeré tyto prostory a vybavení musí splňovat pedagogicko-psychologické, hygienické a estetické požadavky. Materiální vybavení musí odpovídat funkcím příslušného subjektu, obsahu činností a výchovným záměrům. Ve většině případů není vhodné vybavení školním nábytkem. Zařízení, ve kterém se děti věnují zvoleným zájmovým činnostem, by k tomu měla být vhodně vybavená. Tam, kde děti tráví svůj čas odpočinkem a hrami, by prostory měly být vybaveny jako herny, u starších dětí spíše jako klubovny. V zařízeních, která na určitou dobu nahrazují dětem domov, má vybavení připomínat domácí prostředí (např. v domovech mládeže, zejména však v dětských domovech). Vždy je však důležité, aby prostory, ve kterých účastníci výchovy ve volném času tráví svůj čas, odpovídaly svým vybavením výchovným záměrům, působily příznivě na psychiku, byly útulné a poskytovaly dostatek soukromí. Toto vše se netýká pouze budov a místností, ale i ostatních prostorů, jako jsou různé typy hřišť, sportovišť, míst pro odpočinek a rekreaci osob různého věku a různého zájmového zaměření. [Slepička, Hošek, Hátlová 2011]

Výchovnými prostředky se mohou stát i nahodilé, neplánované situace a jevy, u kterých původně nebyl stanoven výchovný záměr. Pro pedagogy je vždy velmi důležité, aby těchto situací dokázali výchovně vyu-

žit. Pro pedagogy, kteří pracují s lidmi ve volném času, se nabízí mnoho možností, protože své výchovné záměry uskutečňují ve velmi rozmanitých sociálních podmínkách a prostředích. Dobrý pedagog dokáže využívat nahodilých, nečekaných situací, příkladů mezilidských vztahů, má možnost ovlivňovat životní styl člověka, uspořádání režimu dne. Mnoho příležitostí nabízí i hudební, výtvarné, literární a dramatické umění. Nelze opomenout ani velký vliv masmédií a informačních technologií. Pedagogové většinou nemají možnost některé negativní jevy omezit. Mohou však na ně reagovat, zejména s dětmi o nich mluvit, diskutovat, vyjadřovat své názory, působit jako pozitivní vzory. [Matoušek 2022]

3. SOCIÁLNÍ FUNKCE VÝCHOVY VE VOLNÉM ČASU

Výchova ve volném času je specifickou oblastí výchovy. Proto také lze vymezit její specifické funkce. Mezi základní funkce patří: (výchovně-vzdělávací, zdravotní, sociální, preventivní). Výchovně-vzdělávací funkce spočívá v záměrném a cílevědomém ovlivňování osobnosti vychovávaných jedinců. [Fabián 2021] Podmínky volného času dávají možnost působení na psychickou, fyzickou i sociální stránku osobnosti, rozvíjení rozumových schopností, emocí i volných vlastností. Podmínkou úspěšného plnění výchovně-vzdělávací funkce je volba takových pedagogických prostředků, které respektují zvláštnosti výchovy ve volném času. Výchova ve volném času dává zejména prostor pro uspokojování a kultivaci potřeb (např. potřeba seberealizace, sociálních vztahů), pro uspokojování, usměrňování, rozšiřování a prohlubování zájmů a pro objevování a rozvíjení specifických schopností. V rámci zájmových skupin probíhá nenásilné sociální učení, účastníci si osvojují vědomosti a dovednosti žádoucí pro život mezi lidmi. Utváří se také vztah k celoživotnímu vzdělávání jako přirozené součásti lidského života. Zdravotní funkce výchovy ve volném času znamená, že veškeré výchovné působení

ní všechny aktivity ve volném času podporují zdravý tělesný, duševní i sociální vývoj vychovávaných jedinců. [Křížová et al. 2023]

K tomu má pedagog mnoho příležitostí: Vhodné uspořádání režimu dne podle věku, individuálních zvláštností, typu zařízení, střídání činností různého charakteru tak, aby odpovídalo biorytmům člověka. Zařazování pohybových aktivit zejména u dětí školního věku, které mají v průběhu vyučování pohybu nedostatek. Vedení ke zdravému stravování, vytváření a upevňování zdravých stravovacích návyků, odstraňování zlovyků, dodržování pitného režimu [Nepustil et al. 2020]. Pěstování a upevňování hygienických návyků v péči o tělo, osobní věci, oděv, obuv apod.; významná je také hygiena prostředí, ve kterém výchovný proces probíhá. Dodržování zásad bezpečnosti práce, které jsou podobně jako hygienické požadavky stanovené příslušnými právními předpisy. Respektování požadavků psychohygieny, utváření pohodového klimatu, podpora dobrých vztahů mezi účastníky výchovného procesu, včasné racionální řešení eventuálních konfliktů. Sociální funkci výchovy ve volném času je možné chápat z různých pohledů. [Krejčí et al. 2016]

Nejčastěji se jí rozumí zajištění bezpečnosti, dohledu nad dětmi, jejich ohlídání v času mimo vyučování, který děti netráví s rodiči. U některých školských zařízení je tato funkce často veřejností chápána jako nejvýznamnější, ne-li jediná (např. u školních družin). Sociální funkce subjektů, ve kterých lidé tráví volný čas, však spočívá také v možnosti navazovat rozmanité sociální vztahy, přátelství a kamarádství s jedinci, kteří mají podobné zájmy, setkávat se s novými autoritami, zaujímat ve skupinách rozmanité postavení a sociální role. [Laca, 2019]. Účastníci zdokonalují své dovednosti sociální percepce a komunikace, probíhá nenásilné sociální učení. Důležitá je i skutečnost, že zařízení, ve kterých děti tráví volný čas, mají možnost do určité míry vyrovnávat nestejné podmínky rodinného prostředí. Všechny děti mají stejné právo na pozornost a péči pedagoga, na využívání hraček, pomůcek, prostorů a vybavení. [Okech, Mačkinová 2020]

Do určité míry lze takto pomoci dětem z problematického rodinného prostředí. Preventivní funkce výchovy ve volném času spočívá v předcházení negativních jevů, jako jsou neukázněnost, lhaní, krádeže, záškoláctví, útoky z domova, agresivita, šikana, vandalismus, experimentování s drogami či jejich zneužívání, gamblerství a další podobné formy závislostí i problémy v oblasti sexuality, projevy netolerance, rasismu apod. Vhodně volené a dostupné volnočasové aktivity slouží jako nespécifická primární prevence. U dítěte, které umí dobře využívat volný čas, má své zájmy a věnuje se jim, je méně pravděpodobné, že podlehně špatným vzorům a projeví se u něho některé z uvedených patologických jevů. Primární prevence je celkově efektivní – relativně levná a účinná, zejména v porovnání se sekundární a terciární prevencí. Lepší je negativním jevům předcházet, než je napravovat. Výchovně-vzdělávací, zdravotní, sociální a preventivní funkce se v běžné výchovné praxi prolínají. Jednotlivá zařízení, organizace či instituce, které realizují výchovu ve volném času, plní tyto funkce v různé míře. [Matoušek et al. 2020] Např. sociální funkce ve smyslu zajištění bezpečnosti je významná v zařízeních, která pracují s mladšími dětmi, např. ve školních družinách. Velký význam však má i tam, kde děti tráví značnou nebo dokonce veškerou část času mimo rodinu, např. v domovech mládeže, na táborech, školách v přírodě, v dětských domovech. Struktura subjektů, které se zabývají výchovou ve volném času, je velmi pestrá, mají různá zaměření, proto základní funkce plní v různé míře a často specifickými způsoby (např. školská zařízení, tělovýchovné organizace, občanská sdružení). Pojetí a význam jednotlivých funkcí se měnilo i v průběhu historického vývoje. První instituce, které poskytovaly péči dětem školního věku po vyučování, vznikaly již v průběhu 19. století – různé spolky, dobročinné organizace, charita, později obecní útulky. Zaměřovaly se na práci s dětmi z chudých rodin, jejich funkce byla zejména sociální. Děti bylo třeba ohlídat, poskytnout nejzákladnější stravu a zaměstnat je užitečnou činností, aby nezlobily, nepáchaly nepravosti. Toto pojetí se v průběhu

vývoje měnilo, v současné době je za nejvýznamnější funkci považována výchovně-vzdělávací. Ostatní funkce tím neztrácejí na významu. Jejich plnění je však vždy ovlivňováno a usměrňováno výchovně-vzdělávacími záměry. [Kaplánek et al. 2017]

ZÁVĚR

Pojmy teorie výchovy ve volném času, mimo vyučování vyjadřují, že tyto oblasti pedagogiky volného času jsou součástí teorie výchovy v obecném pojetí. Součástí pedagogiky volného času jsou také metodika výchovy ve volném času a metodika výchovy mimo vyučování. Jsou to obory s úzkým vztahem k praxi, zabývají se hlavně používanými pedagogickými prostředky, zejména obsahem činností, metodami a formami práce. Důraz na otevřenost výchovné situace a podmínek můžeme interpretovat také jako důsledek chápání volného času jako takového s individuálním přístupem k jedincům a specifickým sociálním skupinám. Jestliže za volný čas považujeme čas, který má jedinec k dispozici, aby s ním svobodně nakládal, stává se základním principem pedagogiky volného času sociální svoboda.

LITERATURA

- Dvořáková, Jaroslava (2013), *Společná východiska sociální práce a pedagogiky volného času a jejich specifické metody aplikované v salesiánském středisku v Českých Budějovicích*. https://theses.cz/id/wufyxd/bakalsk_prce_Spolen_vchodiska_sociln_prce_a_pedagogiky_vo.pdf. [dostupné: 1. srpna 2023 r.].
- Fabián, Petr (2021), *Možná to jde i jinak: teorie a metody v sociální práci*. Pardubice: Univerzita Pardubice.

- Jirásek, Ivo (2019), *Zážitková pedagogika*. Praha: Portál.
- Kaplánek, Karel et al. (2017), *Volný čas a jeho význam ve výchově*. Praha: Portál.
- Klapáčková, Olga, Krejčí, Zuzana, Černá, Martina (2022), *Sociální práce na příkladech z praxe*. Praha: Grada.
- Knotková, Alena (2022), *Pedagogika volného času*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Krejčí, Milada et al. (2016), *Education to wellness, education through wellness*. Prague: The College of Physica Education and Sport PALESTRA.
- Křížová Eva et al. (2023), *Sociální práce v mezioborové perspektivě*. Praha: Karolinum.
- Laca, Slavomir *Sociálna pedagogika verzus sociálna práca*, Praha: PVŠPSS, 2016.
- Laca, Slavomir. *Sociálna pedagogika*, Praha: PVŠPS, 2019,
- Matoušek, Oldřich et al. (2022), *Strategie a postupy v sociální práci*. Praha: Portál.
- Matoušek, Oldřich (2022), *Profesní způsobilost vzdělávání v sociální práci*. Praha: Karolinum.
- Matoušek, Oldřich et al. (2020), *Dítě traumatizované v blízkých vztazích*. Praha: Portál.
- Nepustil, Pavel et al. (2020), *Bez podmínek: metody psychosociální podpory pro lidi užívající drogy*. Brno: Masarykova univerzita. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9668-2020>
- Okech, Viktor, Otieno, Mačkinová, Monika (2020), Effects of home environment on children's development comparative study. *Clinical Social Work and Health Intervention*, 11 (1), pp. 41–47.
- Slepička, Pavel, Hošek, Václav, Hátlová, Běla (2011), *Psychologie sportu*. Praha: Karolinum.
- Šertler, David (2023) *Volnočasové aktivity pořádané pro ohroženou nebo sociálně znevýhodněnou mládež v době letních prázdnin*. <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/180619/130353104.pdf?sequence=1>. [dostupné: 4. srpna 2023 r.].
- Tůma, Jiří (2018), *Pedagogika volného času*. Praha: Vysoká škola tělesné výchovy a sportu PALESTRA.

Mgr. Pavla Valentová, DiS., MBA

Pražská vysoká škola psychosociálních studií, Praha
ORCID: 0009-0002-5491-8960; pavlaemail@seznam.cz

doc. PaedDr. Slavomír Laca, Ph.D.

Pražská vysoká škola psychosociálních studií, Praha
ORCID: 0000-0002-1408-7157; laca@pvsp.cz

PhDr. Melinda Čakarová

Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava
ORCID: 0009-0000-8835-1785; cakarova1@uniba.sk

**SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK
V PALIATIVNÍ A HOSPICOVÉ PÉČI
SOCIAL WORKER IN PALLIATIVE
AND HOSPICE CARE
PRACOWNIK SOCJALNY
W OPIECE PALIATYWNEJ I HOSPICYJNEJ**

ABSTRAKT

V paliativní a hospicové péči profesně působí nejen zdravotní personál, psychologové, také i sociální pracovníci. Proto by mněli mít vědomosti a dovednosti z oboru paliativní péče, aby mohli nemocnému zaručit nejlepší možnou kvalitu života a jeho rodinným příslušníkům poskytnout přiměřenou oporu. Cílem tohoto příspěvku je poukázat na potřebu a profesi sociálního pracovníka v rámci holistického přístupu k péči o nevyléčitelně nemocné a umírající v paliativní a hospicové péči. V příspěvku

využíváme analyticko-syntetickou metodu odborných textů nejen z oblasti sociální práce. Sociální pracovník má v rámci své profese a při práci s klienty v paliativní a hospicové péči potřebu zachovávat etiku života a jejich práva, potřeby a respekt k jejich důstojnosti.

Klíčová slova: hospicová péče, klient, sociální pracovník, paliativní péče, rodina.

ABSTRACT

In palliative and hospice care, not only medical staff, psychologists and social workers are professionally involved. Therefore, they should have the knowledge and skills in palliative care to guarantee the best possible quality of life for the patient and to provide adequate support to their family members. The aim of this paper is to highlight the need and the profession of the social worker within a holistic approach to the care of the terminally ill and dying in palliative and hospice care. In this paper we use the analytic-synthetic method of professional texts not only in the field of social work. The social worker, within the framework of his/her profession and when working with clients in palliative and hospice care, has the need to preserve the ethics of life and their rights, needs and respect for their dignity.

Keywords: hospice care, client, social worker, palliative care, family

ABSTRAKT

W opiekę paliatywną i hospicyjną zaangażowany jest nie tylko personel medyczny, ale także psychologowie i pracownicy socjalni. Dlatego powinni oni posiadać wiedzę i umiejętności w zakresie opieki paliatywnej, aby zagwarantować najlepszą możliwą jakość życia pacjenta i zapewnić odpowiednie wsparcie członkom jego rodziny. Celem tego artykułu jest podkreślenie potrzeby i zawodu pracownika socjalnego w holistycznym podejściu do opieki nad nieuleczalnie chorymi i umierającymi w opiece paliatywnej i hospicyjnej. W artykule wykorzystano metodę analityczno-syntetyczną tekstów zawodowych nie tylko z zakresu pracy socjalnej. Pracownik socjalny, w ramach swojego zawodu i podczas pracy z klientami w opiece paliatywnej i hospicyjnej, ma potrzebę zachowania etyki życia oraz ich praw, potrzeb i poszanowania ich godności.

Słowa kluczowe: opieka hospicyjna, klient, pracownik socjalny, opieka paliatywna, rodzina

ÚVOD

Multidisciplinární tým, do kterého spadá sociální pracovník je moderním pohledem v rámci paliativně-hospicové starostlivosti. Jeho cílem není ani vyléčení choroby, kterou vyléčit nelze, ani oddalování smrti za cenu prodlužování utrpení, ale ani urychlování smrti, které by bylo nejen v rozporu s lékařskou etikou, etikou sociální práce nýbrž i s lidskou přirozeností člověka.

Sociální pracovník v paliativně – hospicové péči není jenom terapeutem, poradcem, ale je osobností, která se zabývá sociálním fungováním nemocného v rámci bezprostřední rodiny a širšího společenství. Pomáhá nemocnému překonat náročnou životní situaci, ať už nabídkou kompenzačních služeb, podporováním vnitřního potenciálu a hledáním zdrojů k řešení situace nebo „pouhým“ doprovázením při akceptování nezměnitelného. Zároveň může hrát sociální pracovník velmi výraznou a viditelnou roli při komunikaci hospice s okolním světem, při zprostředkování služeb v rámci paliativní a hospicové péče.

Cílem této myšlenky je, zcela v duchu dobré paliativně hospicové péče, pomoci nemocným a jejich rodinám všemožně usnadnit umírání, přijmout smrt a vyrovnat se s bolestnou ztrátou blízkého člověka. Jedná se o takovou péči, která se snaží vnímat a ošetřovat všechny vzájemně provázané a neoddělitelné dimenze člověka – fyzickou, psychickou, duchovní a sociální. O tom svědčí postavení sociálního pracovníka, kterému se věnujeme v rámci celé předloženého textu, konkrétně v paliativně-hospicové péči.

1. SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK V PALIATIVNÍ A HOSPICOVÉ PÉČI

Popis profese sociálního pracovníka není možné definovat jednou nebo dvěma charakteristikami. Člověk, který se rozhodne vykonávat sociální práci, by měl být především na velmi vysoké mentální úrovni,

tak i fyzické. Jeho přehled by měl být nejen v dění kolem sebe, ale i ve světě. Pro práci sociálního pracovníka nestačí mít jen potřebné speciální vzdělání, které poskytuje nevyhnutelné základy pro tuto práci.

Podle zákona č. 108/2006 sociální pracovník: „vykonává sociální šetření, zabezpečuje sociální agendu včetně řešení sociálně právních problémů v zařízeních poskytujících služby sociální péče, sociálně právní poradenství, analytickou, metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti, odborné činnosti v zařízeních poskytujících služby sociální prevence, depistážní činnost, poskytování krizové pomoci, sociální poradenství a sociální rehabilitace.“ [Zákon o sociálních službách, č. 108/2006 Sb. § 37 odst. 2 zákona] Jak lze vidět, sociální pracovník toho má na bedrech opravdu nemálo, vše zde zmíněné jsou vysoce kvalifikované činnosti, a proto je zapotřebí se neustále vzdělávat a být tak kompetentní ke všem úkolům.

Předpokladem pro výkon profese sociálního pracovníka je naprosto samostatnost, bezúhonnost, zdravotní a odborná způsobilost. Poskytovatel sociálních služeb předkládá registrujícímu orgánu doklady prokazující odbornou způsobilost sociálního pracovníka. Posuzování zdravotního stavu a zdravotní způsobilosti pracovníka.

Důležitým předpokladem pro práci sociálního pracovníka jsou odborné znalosti a kvalifikovanost. Kvalifikovanost se dokládá buď dokončeným studiem Vyšší odborné školy se zaměřením na sociální práci anebo dokončeným studiem Vysoké školy v humanitárním oboru.

Co se týče osobnostních předpokladů, dle Laci je sociální pracovník první osoba, která se „dostává ke klientovi v jeho přirozeném sociálním prostředí. Je to tedy osoba, která se rozhodla pomáhat lidem v nepříznivé sociální situaci. Nejdůležitějšími rysy sociálního pracovníka je hlavně: komunikace, angažovanost, schopnost plánování, pomáhání lidem k soběstačnosti, umět pracovat v týmu a další rozvíjení svých profesionálních a sociálních kompetencí.“ [Laca, S., 2013, s. 179]

Sociální pracovník by měl také oplývat schopností motivovat osoby v těžké životní situaci ke změně, napomáhat jednotlivcům či skupinám a komunitám ke správným postojům. Snažit se eliminovat demotivační faktory a vést klienta k vlastní odpovědnosti, a to prostřednictvím rozvíjení jeho kritického myšlení.

Aby mohl někdo v České republice pracovat jako „sociální pracovník“, musí splňovat podmínky, které jsou jasně definovány v zákoně č. 108/2006 Sb. o sociálních službách v § 10. „Pracovník musí být způsobilý k právním úkonům, bezúhonný, zdravotně způsobilý a mít požadované vzdělání. I když se jedná o práci ve zdravotnickém zařízení, není podmínkou mít k povinnému vzdělání, které určuje již zmíněný zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, další vzdělání ve zdravotní oblasti jako např. středoškolské zdravotní vzdělání nebo pečovatelský kurz.“ [Zákon o sociálních službách, č. 108/2006 Sb. § 10] To však neznamená, že by sociální pracovník nesměl klientům pomoci s jídlem či s osobní hygienou.

K tomu, aby byl sociální pracovník v hospici dobrým pracovníkem, jsou nezbytné určité osobnostní předpoklady, kterými by měl disponovat, jako např.:

- smíření se smrtí – v hospici sociální pracovník přichází se smrtí do styku mnohem častěji než sociální pracovníci působící na jiných pracovištích. Vyrovnání a smíření se s lidskou konečností je nelehký úkol, avšak je velmi důležitý,
- schopnost spolupráce s lidmi – spolupráce všech osob pečujících o klienta (tzv. multidisciplinární přístup) je jeden ze základních znaků paliativní péče, a tudíž i hospiců. Sociální pracovník je součástí tohoto pečujícího týmu a je vhodné, aby stejně jako ostatní členové uměl v týmu pracovat,
- komunikační dovednosti – mimo komunikaci s personálem, úřady, nemocnicemi či veřejností přijde sociální pracovník do úzkého kontaktu s klienty a jejich blízkými, kteří mohou být

velmi rozrušení. Je nezbytné s těmito lidmi umět jednat. Sociální pracovník by jim měl umět nabídnout pomoc, oporu či radu. Není výjimkou, že se klient či jeho blízcí se potřebují vypovídat z bolesti, která je tíží. V těchto chvílích by jim měl být sociální pracovník k dispozici a trpělivě naslouchat.

- upřímnost – jen upřímný člověk si u lidí může získat důvěru. Právě důvěra je při péči o umírajícího a jeho rodinu nepostradatelná,
- trpělivost – je nezbytná při rozhovoru s klienty a jejich blízkými, kteří cítí potřebu se svěřit. Sociální pracovník musí být trpělivý též proto, že vyjadřovací a komunikační dovednosti některých klientů mohou být z různých důvodů, jako je vysoký věk, únava či užívání tlumících léků, sníženy,
- autenticita – při jednání s klientem i jeho příbuznými je vhodné vystupovat nejprve jako člověk a až následně jako profesionál. Nebát se sdělit a projevit lítost či strach, ale vždy tak, aby to bylo pravdivé a ne hrané. Zkrátka být sám sebou,
- empatie – vcítění se do pocitů umírajícího člověka a do pocitů jeho příbuzných je neodmyslitelná schopnost, kterou by měl sociální pracovník disponovat. Pracovníkův empatický přístup zajistí, že o klienta, příbuzné i pozůstalé bude postaráno s citem a snahou vyhovět všem jejich potřebám a přáním,
- respekt – sociální pracovník musí respektovat etnické a náboženské zvyky klienta a jeho rodiny. Tyto zvyky jistě hrají v jejich životě velikou roli a v tak náročné situaci, jako je umírání, je nezbytné klientům a jejich rodinám dopřát dostatek prostoru a porozumění k provozování náboženských úkonů,
- psychická stabilita – práce v hospici (a nejen ta sociální) je psychicky velmi náročná, a ne každý člověk je schopen ji vykonávat. Zdravotní stav klientů se rychle mění a pracovník často přijde do situace, kdy uvidí, jak mu klienti „odcházejí“

před očima. S tím je pochopitelně spojen smutek příbuzných, s kterým pracovník také přichází každou chvíli do kontaktu. [Svatošová, 2008, s. 105]

- „etické uvědomění – „Etické uvědomění je nutnou součástí odborné praxe sociálních pracovníků. Schopnost a oddanost etickému jednání je základním aspektem kvality služby nabízené uživatelům služeb sociální práce.“ (etický kodex sociálních pracovníků České republiky)“ [Laca, P., 2013, s. 179]
- schopnost udržet si odstup – neznamena nemít o klienta a jeho blízké zájem. Ve chvíli, kdy klient a jeho příbuzní potřebují pomoc, je nezbytné jim tuto pomoc nabídnout, avšak vždy je dobré mít na mysli určité hranice, které by neměly být překročeny. Nepřekračování těchto hranic je důležité pro udržení psychické pohody a předcházení syndromu vyhoření.
- pozitivní přístup k životu – pozitivní myšlení bezesporu dodává psychickou sílu nejen personálu, umírajícím a jejich blízkým, ale i sociálnímu pracovníkovi. Je to také jeden z faktů, který může působit preventivně proti syndromu vyhoření.
- zájem o vykonávanou profesi – na pozici sociálního pracovníka v hospici by měl pracovat jen ten člověk, kterého tato profese baví a naplňuje. Den, co den přichází do kontaktu s lidmi a jejich příbuznými, jejichž společný čas je omezen, a proto služba, kterou jim nabízí, musí být neustále prováděna na 100 %, aby čas, který zbývá, jimi byl využit co nejefektivněji. Takovéto nasazení je dlouhodobě schopen podávat jen ten pracovník, který má své povolání skutečně rád.
- zájem dále se v dané oblasti vzdělávat – sociální pracovník je povinen sledovat novinky v legislativě, které souvisí s hospici či klienty. Dále je vhodné, aby se, i když není lékař, účastnil různých konferencí či přednášek z oblasti paliativní medicíny, aby případným zájemcům o pobyt v hospici či jejich příbuz-

ným byl schopen předat nejnovější informace z této oblasti.
[Svatošová, 2008, s. 105]

Multidisciplinární tým představuje tým pracovníků, kteří všichni přijdou do profesního kontaktu s určitým klientem/skupinou klientů. Sociální pracovníci spolupracují s právníky, policisty, pedagogy a v případě nádorových onemocnění dětí zejména s lékaři, zdravotním personálem, psychology a psychiatry. [Laca, P., 2013, s. 183] Autor Fook k tomu uvádí, že vznikne-li multidisciplinární tým, rozlišujeme v jeho vývoji čtyři fáze. V první fázi je budována identita týmu, ve druhé se hledají způsoby spolupráce, ve třetí se tým soustředí na budování komunikace a na formulaci závazků, ve fázi čtvrté se tým rozvíjí směrem k naplnění úkolů, k nimž byl stvořen. Autor dále popisuje, že „ve fázi budování se vyjasňují role, všichni se seznamují s rolemi dalších členů týmu, s jejich dovednostmi, postoji a rozdíly v pracovních postupech. Tato diverzita může být nejen zdrojem konfliktů, ale je přínosem tvůrčího potenciálu týmu a přináší synergický efekt. V případě rodin, kde je dítě s nádorovým onemocněním, by součástí týmu měl být vždy rodič. Hlavní důraz na sociálního pracovníka tkví v komunikačních dovednostech a schopnostech nejen směrem k týmu, ale i k rodině.“ [Fook, 1993, s. 63] Kvalitně vybudovaný tým má nejen společné cíle, ale zejména i základní principy činnosti, tedy ideje týmu, systematicky pracuje na struktuře práce, věnuje se vlastnímu řízení, integruje funkce, udržuje si svou autonomii a v jeho čele stojí schopný leader.

Jak uvádí Laca, je „možno sestavit multidisciplinární týmy jako kruhovou podporu, podobnou základně geometrického útvaru, kde mají všichni členové týmu rovnou pracovní pozici. V případě práce s dítětem s nádorovým onemocněním a jeho rodinou je rodina plně členem tohoto týmu a dítě stojí na vrcholu pomyslného obrazce, ke kterému směřují všechna profesní zastoupení z jeho kruhové základny. [Laca, P., Laca, S., 2013, s. 67] „K fungování takového týmu je třeba, aby jednotliví členové byli pokorní, nejen ke své profesi, ale zejména, dle zásad hu-

manistické psychologie C. R. Rogerse, aby směrem ke svým klientům, ale i jeden ke druhému vystupovali v rámci této filozofie, jež preferuje kvalitní mezilidské vztahy.“ [Laca, S., 2019, s. 279] Sociální pracovník je tedy součástí multidisciplinárního týmu. Jeho náplní práce je spolupráce s klientem, jeho rodinou a blízkými, ale i s ostatními členy týmu.

2. PRACOVNÍ ČINNOSTI SOCIÁLNÍHO PRACOVNÍKA V PALIATIVNÍ PÉČI

Kvalitu sociální práce ovlivňuje hned několik faktorů. Osobnost samotného sociálního pracovníka se řadí mezi ty na prvním místě, a to „především v souvislosti s jeho odbornými vědomostmi, dovednostmi a osobními předpoklady, zkráceně tedy s jeho profesionálními kompetencemi.“ [Škoda, 2007, s. 52]

Samotným pojmem osobnost chápeme označení člověka, a to se všemi jeho psychickými, biologickými a sociálními vlastnostmi a znaky. Právě proto bychom člověka měli vnímat jako biopsychosociální jednotku, tedy se všemi jeho jednotlivými složkami, které od sebe nelze oddělit – vnímat člověka jako celek, kdy všechno souvisí se vším.

Sociální práce je mimo jiné založena na podpore, pomoci, péči a komunikaci s klienty, v případě paliativní a hospicové péče i s rodinou a blízkými osobami. Sociální pracovník by měl mít výborné komunikační schopnosti, které jsou nezbytné proto, aby mohl svým klientům a rodině klientu pomáhat. Do paliativní a hospicové péče se dostávají klienti a jejich rodinní příslušníci, kteří již nezvládají péči o umírajícího člena rodiny. Těm by měl sociální pracovník poskytnout psychickou podporu i užitečné informace o službách, které jsou nemocným a jeho blízkým nabízeny státním či nestátním sektorem. Proto je nezbytné, aby měl pracovník o těchto službách dobrý přehled.

Sociální pracovník by měl znát zákony (např. zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách; zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém po-

jištění; zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění), které souvisí s péčí o terminálně nemocné. To z důvodu toho, aby dokázal klientům a jejich příbuzným pomoci v této oblasti, a přispěl tak k možnosti zkvalitnění péče o umírající i o pečující osoby.

S tím, jak se sociální pracovníci stali součástí multidisciplinárního týmu, se rozšířilo i spektrum jejich činnosti. Svatošová formuluje základní úkoly sociálního pracovníka v procesu poskytování paliativní péče takto:

- seznámit se s potřebami nemocného i jeho rodiny (emoční, sociální, finanční.)
- posoudit schopnosti rodiny zvládnout situaci a nabídnout adekvátní pomoc,
- poskytnout podmínky, aby klient i rodina zvláště i jednotlivě mohli vyjádřit své pocity,
- chápat etnické a náboženské vlivy, které mohou ovlivnit, nebo být ovlivněny zármutkem či terminální nemocí,
- všímat si nejzranitelnějších osob a nabízet jim pomoc (děti, adolescenti, starý příbuzní), pomoci rodině odstranit komunikační problémy a konflikty, narovnat vztahy a využít čas, který jim zbývá,
- pomoci všem zúčastněným přizpůsobit se nové situaci a vyrovnat se s ní,
- radit a asistovat při jednání s dalšími organizacemi a zohledňovat potřeby nemocného, rodiny, pomáhat při vyřizování žádostí o dávky,
- být spojkou mezi rodinou, učiteli, zaměstnavatelem apod.,
- zajistit potřebné pozůstalým, zajistit pomoc okolí,
- spolupracovat s týmem při zvládání psychosociálních problémů,
- účastnit se porad, sezení s rodinou,

- spolupracovat s dobrovolníky, stážisty, případně je supervi-
dovat,
- vzdělávat se, účastnit se výzkumu. [Svatošová, 2008, s. 25]

Pracovní činností, které vykonává sociální pracovník v paliativní a hospicové péči, je tedy hned několik. V následujícím textu si popíšeme dvě nejdůležitější činnosti, a to sociálně-právní poradenství a psychosociální podporu. Úkolem sociálního pracovníka v paliativní a hospicové péči jednat tak, aby nenarušoval klientovu důstojnost. Umírající klient je živá bytost, která je zapojena do sociálních vztahů, a musí se brát ohled na jeho přání, názory, rozhodnutí apod. a to bez ohledu na jeho vážný zdravotní stav.

V sociálně-právním poradenství sleduje sociální pracovník vlivy, které mohou ovlivňovat výsledky paliativní péče, nebo ji mohou zatížit. Především se jedná o problémy, které jsou spojené se způsobem života, který je nevhodný, u některých členů rodiny. Řeší tedy sociálně patologické jevy, které se v rodině vyskytují. Sociální pracovník, který s rodinou spolupracuje, zprostředkovává a vysvětluje informace tak, aby mohl klient dosáhnout absolutního uspokojení svých potřeb a přání. Sociální pracovník může například také „vyhledávat ostatní členy rodiny, se kterými klient nebyl v kontaktu, jako jsou například děti nebo přátelé. Sociální pracovník dále zajišťuje vhodné prostředí pro klienta a zajišťuje sociální služby. Důležitá je spolupráce s multidisciplinárním týmem, který zajišťuje paliativní péči, spolupracuje se sociálními službami, státní správou a samosprávou.“ [Bydžovský, Kabát, 2015, s. 78]

„Psychosociální podpora je neodmyslitelnou součástí paliativní péče. Pomáhá směřovat klienta k tomu, aby se on i jeho okolí dokázalo a mohlo vyrovnat s neodvratnou skutečností smrti. Tento druh podpory předurčuje celá řada okolností. Je třeba brát v úvahu aktuální zdravotní stav, věk, životní zkušenosti klienta, jeho osobnost a mentální úroveň. Dalšími sociálními determinanty jsou také rodina, víra a sociál-

ní postavení umírajícího. Při každém kontaktu s klientem musí sociální pracovník brát tyto faktory na zřetel.“ [Laca, S., 2013, s. 179]

Sociální pracovník musí mít snahu zabránit tzv. sociální smrti klienta. Ta představuje na jedné straně sociální izolaci a na straně druhé prodlužování jeho života bez možnosti udržení „kvality života, jedná se tzv. o čekání na smrt. Sociální pracovník zároveň pomáhá adaptaci klienta i jeho rodiny a okolí na skutečnost, že se jedná o fázi života, která je finální – umírání. Konec života, který se s nemocí blíží, je pro každého klienta obdobím, ve kterém bilancuje a zvyrazňuje se zde potřeba nebýt v této poslední fázi sám. Klient potřebuje pochopit a objasnit svůj život a potřebuje sociální kontakty.“ [Laca, S., 2013, s. 180]

Psychosociální podpora se váže na vytvoření vztahu mezi klientem a sociálním pracovníkem. „Tento vztah je však založen na jiných principech, než je obvyklé pro sociální práci, jelikož v paliativní péči nemá sociální pracovník za úkol situaci řešit v pravém slova smyslu, neboť klient, kterého má v péči, ze života odchází a nenavrací se do něho, jak tomu bývá v jiných typech sociální práce.“ [Bydžovský, Kabát, 2015, s. 82]

Do pracovní činnosti sociálního pracovníka spadá i náročnost práce. Proto platí, že nejen pro umírajícího a rodinu je umírání náročnou situací. Péče o umírajícího člověka bývá považována vedle péče o člověka starého, imobilního, nebo s nastupující demencí za jednu z nejvíce náročných, a to zejména proto, že se jedná o práci vedoucí k psychickému a emočnímu vyčerpání – „paliativní a hospicové péče je situací chronicky působícího stresu“. [Kupka, 2014, s. 36]

Dlouhodobé negativní působení stresu přitom může zapříčinit řadu psychických i fyzických poruch, z nichž nejzávažnější je syndrom vyhoření. Ten se projevuje hlavně ztrátou motivace k práci, úbytkem energie a nechutí v práci pokračovat. Např. syndrom vyhoření definuje jako „důsledek déletrvajících hlavně interpersonálních stresorů a dlouhodobého pracovního nasazení, které nevede k uspokojivým výsledkům“. Syndrom vyhoření se přitom může projevit na různých rovinách:

- tělesné – celková schvácenost, malátnost, poruchy spánku, náchylnost k infekci a úrazům, úbytek energie i po dostatečném odpočinku
- psychické – negativní vnímání okolního světa i sebe samého, neschopnost dokončit práci v běžném čase, nesnášenlivost jakýchkoliv změn
- kognitivní – poruchy pozornosti, paměti, tvořivosti, zpomalení myšlení, vnímání
- emoční – emoční apatie, nedostatek empatie vůči okolí, lhostejnost nejen ke klientům, ale i kolegům, popudlivost, nervozita, výbušnost, stavy beznaděje, omezení komunikace
- motivační – ztráta pracovního nadšení, zklamání a nechuť vykonávat svoji práci, opakované absence, vyhýbání se povinností. [Hauke, 2017, s. 77]

Za nástroj prevence vyhoření považuje supervizi řada autorů, a i Zákon o sociálních službách o ni hovoří, jako o jedné z forem podpory, kterou by zaměstnavatel měl zaměstnancům zajistit (Vyhláška 505/2006 Sb., příloha č. 2, bod 10/e). Autor Matoušek (2008) definuje supervizi jako „kvalifikovaný dohled nad průběhem programu nebo projektu zaměřený na kvalitu činnosti pracovníků“ a zmiňuje její čtyři funkce – vzdělávací, podpůrná, řídicí a zprostředkování při řešení konfliktů. [Matoušek, 2001, s. 208]

Během supervize by přitom měli mít zaměstnanci možnost ventillovat autenticky své emoce a supervize by měla umět poskytnout náhled na vlastní činnost, komunikaci či postoje. Její podstatou je zajistit podporu ze strany zkušenějšího kolegy, kdy nástrojem předání této zkušenosti je především reflexe vlastní činnosti a dialog.

ZÁVĚR

Paliativní a hospicová péče je velmi důležitou součástí sociální práce, a proto by neměla být opomíjena. Smyslem předkládaného odborného textu bylo přiblížit paliativní a hospicovou péči jako takovou a zaměřit se přímo na sociální práci, resp. sociálního pracovníka v tomto oboru.

V oblasti paliativní a hospicové péče jsou na sociálního pracovníka kladeny vysoké nároky, a to jak po stránce odborné, tak po stránce lidské. Sociální pracovník v paliativní a hospicové péči by měl být empatický, trpělivý, měl by být schopen individuálního přístupu a zároveň musí mít profesionální přístup. Měl by být dostatečně vzdělán v dané problematice. To mu umožňuje vyznat se v samotné péči o umírajícího, také by měl být schopen zprostředkovat informace blízkým umírajícího. Proto se věnujeme z velké části vysvětlování konkrétních teoreticko-praktických charakteristik v rámci předložené problematice.

Umírající člověk teda klient sociální práci trpí bolestí, která opět vyvolává odcizení od běžného života a jeho kvality. Řešením tohoto problému je paliativní a hospicová péče, která je součástí sociálních služeb, resp. sociální práce. Sociální práce se v současné době profiluje jako jedna z nejdůležitějších pomáhajících profesí, a je součástí multidisciplinárního týmu, který řeší problémy umírajících klientů. Účelem této komplexní péče je také péče o pozůstalé, které je třeba nejen doprovázet, ale také aktivizovat.

Právě zde, v sociálních vazbách zaměřených na zlepšení kvality života, vidíme roli sociálního pracovníka v multidisciplinárním týmu paliativní a hospicové péči. Profesní zkušenosti a dovednosti, sociálního pracovníka můžeme řešit, pomáhat a vést k řešení obtížných životních situací nejen klienta ale i rodiny. Přístup sociálního pracovníka a dodržování základních etických standardů může zmírnit negativní dopad nevléčitelné onemocnění a následné jeho smrt. Správnou komunika-

cí s klientem a jeho rodinou, s náležitou paliativní péčí zaměřenou na zlepšení kvality života, a ne léčbě samotného onemocnění, dosáhneme pro klienta a jeho rodinu mnohem většího úspěchu a pomůžeme jim důstojně a v klidu opustit tento svět.

LITERATURA

- Bydžovský, Ján, Kabát, Jiří (2015) Ošetrovatelství a sociální práce v paliativní péči. Zdravotní ústav Most k domovu, z. ú.
- Hauke, Marcela (2017) Když do života vstoupí demence, aneb, Praktický průvodce péčí o osoby s demencí nejen v domácím prostředí. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.
- Fook, John. Radical Casework (1993) A Theory Of Practice. Sydney: Allen & Unwin.
- Kupka, Martin (2014) Psychosociální aspekty paliativní péče. Praha: Grada.
- Laca, Peter (2013) Koncept filozofie a etiky v ošetrovatelstve. 2 vyd. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- Laca, Peter, Laca, Slavomír (2013) Etika v kontexte sociálnych vied. Brno: Institut mezioborových studií.
- Laca, Slavomír (2013) Sociálna práca v paliatívnej a hospicovej starostlivosti. 2 vyd. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- Laca, Slavomír (2015) Social care as a phenomenon of seniors' quality of life, Praha: PVŠPSS.
- Laca, Slavomír (2021) Koncept teórie a metód v sociálnej práci. 1. vyd. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálních studií.
- Matoušek, Oldřich (2001) Základy sociální práce. Praha: Portál.

- Svatošová, Marie (2008). Sociální práce s lidmi umírajícími v hospici. In: Matoušek, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- Škoda, Jiří (2007) *Multidisciplinární přístupy pomáhajících profesí*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně v Ústí nad Labem, Acta Universitatis Purkynianae.
- Zákona č. 108/2006 Sb. Zákon o sociálních službách. *Zákony pro lidi – Sběrka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění* [online]. Copyright © AION CS, s.r.o. 2010 [cit. 01.03.2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108#p37-22>